

Communisme en moraal

Henriette Roland Holst-van der Schalk

bron

Henriette Roland Holst-van der Schalk, *Communisme en moraal*. Van Loghum Slaterus, Arnhem
1925

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rola003comm01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Inleiding

Het woord communisme heeft een dubbele betekenis. Het beteekent ten eerste een stelsel van voortbrenging, waarin de produktiemiddelen gemeenschappelijk bezit zijn, de vruchten van den arbeid ten goede komen aan allen en allen in broederlijke eendracht samenleven. Het beteekent ten tweede de wereldbeweging van hen, die zich vereenigd hebben, om voor de totstandkoming van het communistisch produktiestelsel en de broederlijke samenleving, welks grondslag zij zal vormen, te strijden.

In dit opstel gebruiken wij het woord ‘communisme’ uitsluitend in deze laatste betekenis.

De communistische samenleving veronderstelt mensen, die een krachtig ontwikkeld gemeenschapsgevoel bezitten en die hun zelfzuchtige neigingen leerden beheerschen. Hoe stellen wij communisten ons voor, dat deze overwinning van de sociale op de zelfzuchtige gevoelens tot stand zal komen? Niet op deze wijze, alsof door en door zelfzuchtige mensen, in casu proletariërs, het kapitalisme ten val zullen brengen en de nieuwe socialistische samenleving zullen grondvesten, in welke een menschheid, levend onder voorwaarden die den gemeenschapszin versterken, ‘van zelf’ haar egoïsme afleeren zal. Maar óók niet langs dezen weg, dat de arbeiders eerst in zich zelven den gemeenschapszin tot hooge ontwikkeling zullen brengen, om vervolgens over te gaan tot den strijd tegen de bourgeoisie en, wanneer deze tot een goed einde gebracht is, tot de vernieuwing der maatschappelijke instellingen. Het communisme beantwoordt de vraag, die wij hierboven stelden, als volgt. Al strijdend tegen het kapitalisme moet het proletariaat zich van zijn ondeugden, van slaafschheid, zelfzucht en bekrompenheid zuiveren. Elk strijdend arbeider moet ernaar streven, in zijn persoon het ideaal van den

communist te verwezenlijken, voor zoover dit in de kapitalistische maatschappij mogelijk is. Al strijdend schept het proletariaat nieuwe verhoudingen, nieuwe instellingen en levensvormen, waarin de gemeenschapszin en de sociale gevoelens beter kansen tot ontwikkeling krijgen dan zij dat hebben in de huidige maatschappij. Door onzen strijd voor de verandering der maatschappelijke verhoudingen veranderen wij ons zelven; die strijd maakt ons tot andere mensen dan wij waren; immers hoe meer de gevoelens van saamhoorigheid en solidariteit het in ons winnen op de zelfzuchtige neigingen, des te krachtiger kunnen wij hem voeren.

Het communisme fantazeert niet over den nieuwen mensch, het beschouwt dien niet als een schoone toekomstgestalte: neen, het handelt onophoudelijk naar een weloverwogen plan, om dien mensch te verwezenlijken. Het stelt zich niet op het standpunt, dat die verwezenlijking 'onmogelijk' is, eer de maatschappij volkomen van karakter is veranderd. Integendeel: het bindt den strijd aan tegen dat wat is, in naam van dat wat behoort te wezen; den strijd tegen sleurzin en afkeer van verandering, tegen denkvormen, in de oogen der mensen door ouderdom geheiligd, tegen neigingen, die samengegroeid schijnen met het menschelijk hart. Het communisme bindt den strijd aan tegen alle opvattingen en gevoelens der arbeidersklasse, die haar leden verhinderen zich met hun makkers tot den strijd tegen het kapitalisme en vóór het socialisme te vereenigen.

Er is geen twijfel mogelijk of een wereld- en levensbeschouwing, die tot zulk een strijd oproept, een sterk ethisch bestanddeel bevat. Dit ethisch element in het communisme is geenzins in tegenspraak met het feit, dat zijn wetenschappelijke grondslag het marxisme is. Het communisme doet geen beroep op de sociale gevoelens der heerschende klasse, omdat het, dank zij het historisch materialisme, beseft dat zulk een beroep te vergeefs zou zijn. Maar wèl

doet het een onophoudelijk en krachtig beroep op de sociale gevoelens in het proletariaat, dat zijn op die gevoelens, waarin alle sociale deugden wortelen. Niet slechts van enkele uitverkorenen, neen van de massa's zelven, van vele miljoenen arbeiders en boeren eischt het een levenshouding, die in vroegere revolutionaire bewegingen haast uitsluitend die van de groote voorgangers was. Het eischt van die massa's een rustelooze worsteling, niet enkel tegen de machtsmiddelen van een sedert eeuwen in het heerschen geschoolde klasse, maar ook tegen alle zwakheden en alle overblijfselen eener slaafsche gezindheid in hun eigen gemoed, tegen hun eigen onkunde, hun eigen vooroordeelen en niet minder tegen hun eigen zelfzuchtige gevoelens en neigingen.

De moraal is geen versiersel aan het lichaam der communistische beweging, geen aanhangsel, dat haar ontnomen kan worden zonder haar te deren. Integendeel: de moraal heeft deel aan het diepste wezen dier beweging, al beseft het communisme dit zelf nog niet, al verwacht het de moraal als algemeen maatschappelijk verschijnsel nog teveel met datgene, wat de heerschende klassen er van hebben gemaakt: een wapen ter versterking en ter bestendiging hunner heerschappij. Het verwacht de funktie van de moraal eener klasse in het tijdperk van haar verval, te weten: het stutten en beschermen, door geestelijke verleugening van innerlijk-vermolmden levensvormen, nóg met de funktie van de moraal eener opkomende klasse, die is, de menschelijke energie te verzamelen, te leiden en dienstbaar te maken aan de zelfbevrijding der menschheid.

Het communisme, zooals dit belichaamd is in de Derde Internationale, poogt zijn organisatie op te bouwen volgens algemeene beginselen en zijn strategie en taktiek naar klare, wel-overwogen regels vast te stellen. Het heeft aan dit pogen op zijn internationale en nationale kongressen veel tijd en geestelijke energie besteed. Dagen en nachten lang duurden somtijds de beraadslagingen over de organi-

satorische en tactische vraagstukken, die door den stroom der gebeurtenissen werden omhoog gedragen. Het communisme heeft zijn vergissingen en fouten herhaaldelijk openhartig erkend en de oorzaken van zijn pijnlijkste tegenslagen vaak met bewonderenswaardige scherpzinnigheid ontleed, daardoor die tegenslagen herscheppend tot waardevolle ervaringen.

Daarentegen heeft de Communistische Internationale slechts zelden, en ook dan nog slechts terloops, het moreele element ter sprake gebracht, dat bij geen enkel organisatorisch of tactisch probleem ontbreekt. Een algemeene en grondige discussie over de communistische moraal is zij tot dusver altijd uit den weg gegaan. Aan den faktor van het geestelijke cement, onontbeerlijk voor den bouw en het functioneeren van elke menschenlijke gemeenschap, heeft zij tot dusverre nog geen tiende, wellicht nog geen honderdste deel van de aandacht gewijd, die zij wijdde aan zeer tijdelijke economische verschijnselen en aan snel voorbijgaande politieke situaties. Het lijkt somtijds als ware de Communistische Internationale bevreesd om zich over het gewichtige punt van haar eigen diepste moreele grondslagen met de grondigheid en onverschrokkenheid uit te spreken, die haar uitspraken in politieke dingen kenmerken.

Kort geleden is hierin in zoover eenige verandering gekomen, dat in het Centrale Comité der russische communistische partij een gedachtenwisseling over 'partij-moraal' plaats vond en eenige konklusies daaromtrent werden aangenomen. Het schijnt verwonderlijk, dat dit niet eerder gebeurde, vooral wanneer men bedenkt welke hooge moreele eischen aan de leden dier partij gesteld worden, eischen, die een haast even volkomen verloochening der zelfzuchtige neigingen beteekenen als die, welke de geestelijk-militaire orden der middeleeuwen, (waarbij trouwens de russische communistische partij meer dan eens vergeleken is) hun leden tot plicht stelden.

Evengoed als deze laatsten dat moesten, moeten de russische communisten feitelijk afstand doen van de wereld. Eischt de partij van hen al geen belofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid, zoo zijn in den regel armoede, vaak zelfs nood en ontbering hun deel en is hun werkkring onvereinigbaar met de vreugden en vertroosting van het huiselijk leven. Elk hunner moet bereid zijn, daarheen te gaan waarheen zijn meerderen hem zenden en datgene te verrichten wat zij hem gelasten, zonder te vragen naar eigen wensch of voorkeur. Al zijn krachten, zijn gaven, zijn gezondheid, zijn geheele persoonlijkheid, zijn leven ten slotte, moet elk hunner bereid zijn op te offeren voor de gemeenschappelijke zaak. Elk hunner moet staan als een rots temidden van de branding: vrees, twijfel en versagen mogen geen toegang hebben tot zijn hart. In zijn overtuiging moet hij kracht vinden, niet enkel om zelf staande te blijven in de moeilijkste omstandigheden, maar ook om de neerslachtigen op te beuren en den zwakken nieuwe hoop te geven. Gedurende den burgeroorlog moest elk russisch communist zich vertrouwd maken met het vooruitzicht van een wreeden dood, zoo hij zijn vijanden levend in handen viel.

Tegen die vijanden moest hij strijden zonder genade, hij was verplicht tegenover hen elk meegevoel te onderdrukken: geen medemenschen mocht hij in hen zien, enkel belemmeringen tot de overwinning van het proletariaat en de vestiging der socialistische maatschappij-orde.

Een russisch communist mag geen zwakheid kennen tegenover anderen, evenmin als jegens zich zelf. Hij is verplicht zijn strijdmakkers te helpen en in alles bij te staan, maar zijn liefde voor hen draagt een bijna onpersoonlijk karakter. Niet in de eerste plaats om hun persoonlijke eigenschappen heeft hij hen lief, maar omdat zij dezelfde zaak dienen als hij, de zaak waarvoor hij bereid is zijn leven op te offeren. Worden zij afvallig, dan behoort hij de liefde die hij voor hen gevoelde uit zijn hart te

scheuren. Een communist mag niets dan afkeer gevoelen voor de vijanden van het proletariaat

Men ziet het, de russische communisten brengen voor den triomf van het communisme geen geringere offers dan de middeleeuwsche strijdbare monniken dit deden voor den triomf der kerk. Evenals dezen verzaken zij alle zoetheid en alle vreugden des levens en brengen zij vaak hun diepste persoonlijke gevoelens ten offer op het altaar hunner beginselen.

De offervaardigheid der oude monniken ontsproot uit een religieus beginsel: zij leden en streden voor de eere Gods. Zij waren overtuigd het antwoord te weten op de vraag naar den zin-des-levens; zij wisten 'waarheen zij gingen en in wiens naam'. Heeft het communisme insgelijks een bevredigend antwoord op deze vraag der vragen gevonden? Zoo niet, dan lijkt het ons hoog tijd, dat het poogt dit te doen. Immers, het komt ons voor dat de zware en moeilijke strijd, waartoe de verdrukten en uitgebuiten van alle landen zich in onze dagen aangorden, slechts tot een goed einde gebracht zal kunnen worden, zoo zij zich gesteund voelen door een moreel ideaal.

Men zal ons misschien tegemoet voeren, dat juist het voorbeeld der russische communisten bewijst, dat de proletarische revolutie geen 'moreel ideaal' in den gewonen zin van het woord noodig heeft, maar de bronnen van haar kracht vindt in het proletarisch klassebewustzijn. Het waren, en het zijn ook heden nog, juist de vijanden der revolutie die den mond vol ethische frases nemen; de communisten daarentegen beriepen en beroepen zich enkel op het proletarisch klassebelang.

Deze bewering is ten deele juist, ten deele echter onjuist, zooals ons uit een nadere beschouwing blijken zal.

De russische communistische partij kwam tot stand als eene, in een zeer bijzonder milieu gevormde, selectie van strijdbare idealisten, aangevoerd door leiders, in de hoogste mate toegewijd aan de proletarische klasse en de

socialistische idee. Het strijdbare sociale idealisme brandde in de leden der partij met een gloed, die alle zelfzuchtige neigingen en gevoelens in hen verteerde: aan hun grenzeloze offervaardigheid was het voor een groot deel te danken, dat de sowjet-republiek zich in de jaren 1917-1921 tegen de militaire en politieke omsingeling van het internationale kapitalisme vermocht te handhaven. Allen voelden zich in die jaren gedragen door den vleugelslag van een krachtig sociaal idealisme. Zoolang dit idealisme alle strijders vervulde, was het niet noodig het te ontleden, zijn oorsprongen te onderzoeken, zijn bronnen na te gaan. Noodig werd dit pas in de tweede periode der revolutie - die, waarin zij nog heden verkeert, - toen de communistische partij in Rusland vele nieuwe elementen opgenomen had, elementen onder welke er zich niet weinigen bevonden, tot haar gekomen niet uit overtuiging, niet gedreven door het verlangen te helpen bij de verdediging der sowjet-republiek en aan den ophouw der nieuwe maatschappij aandeel te nemen, maar door zelfzuchtige oogmerken.

Echter reeds eerder, reeds onmiddellijk na de verovering der staatsmacht door de bolschewiki was duidelijk gebleken, hoe een beroep op het klassebelang ten eenenmale onvoldoende is, wanneer de massa's ertoe gebracht moeten worden om, met achterstelling van hun direkte en oogenblikkelijke stoffelijke belangen - ja vaak vlak daartegen in - al hun kracht in te zetten voor de vestiging, de verdediging en de uitbreiding der socialistische maatschappij-orde. Wat de russische communisten volbracht hadden, volbrachten zij gedragen door hun overtuiging, hun daadkrachtig moreel idealisme. Om de nieuwe beginselen, die de revolutie geproklameerd had, in de praktijk door te zetten, behoefden zij den steun der volksmassa's. Het bleek noodzakelijk om hun eigen overtuiging, hun eigen zedelijke kracht op de volksmassa's over te brengen. Maar dit noodzakelijke bleek niet gemakkelijk. Zeker gaven vele

duizenden niet-communistische arbeiders bewijzen van bewonderenswaardige toewijding in de verschillende levensgebieden, die het communisme - in de taal, welke de wereldoorlog aan de menschheid geleerd heeft, - ‘het front van den arbeid’, ‘het front van den strijd tegen de prostitutie, tegen de besmettelijke ziekten’, enz. noemt. Maar in het algemeen gesproken schoot de moreele kracht der massa's bij het scheppen van levensvormen, die een krachtig gemeenschapsgevoel, een groote mate van zelfbeheersching en een sterk besef van verantwoordelijkheid veronderstelden, tekort. Juist dit te kort schieten was, zegt de russische communist Preobraschenski in zijn belangwekkend boekje over ‘De moraal en de klassenormen’ eene onder de redenen, die de invoering der ‘nieuwe economische politiek’ noodig maakten. Die politiek werd noodig niet e n k e l ten gevolge van het gebrek aan kapitaal, aan grondstoffen en aan machines, niet e n k e l ten gevolge van de economische ontwrichting en uitputting, die de oorlog en de burgeroorlog over Rusland hadden gebracht, maar ook omdat toewijding aan het welzijn der gemeenschap niet algemeen genoeg was onder de massa's en hun daden al te veelvuldig het uitvloeisel waren van zelfzuchtige neigingen.¹⁾

Het lijkt ons, dat ook in West- en Centraal Europa het tekort aan daadkrachtig sociaal idealisme in de jaren 1917/21, aan het idealisme dat enkel op den bodem eener algemeene overtuiging bloeien kan, een der grootste factoren is geweest, die de zegevierende ontplooiing der proletarische revolutie hebben verhinderd. Wat men gewoonlijk de ‘objektieve’, dat zijn de economisch-organisatorische en economisch-technische voorwaarden van de sociale omwenteling noemt, zij waren in de landen van het oude kapitalisme reeds vóór den wereldoorlog aanwezig, maar de ‘subjektieve’ voorwaarden waren het niet. De

1) Preobraschenski, bl. 66.

arbeidersmassa's waren niet gereed om de bourgeoisie ten val te brengen en nog veel minder gereed om de proletarische diktatuur uit te oefenen en een begin te maken met de vestiging der socialistische bedrijfswijze. De moed, het zelfbewustzijn, de solidariteit, de offervaardigheid, de doorzetting, de zelfverloochening, het actieve idealisme, al deze eigenschappen waren niet slechts onder de massa's, maar ook in de voorhoede nog te zwak. Niet eens, maar herhaaldelijk was het oogenblik gunstig voor een gemeenschappelijke stormloop en niet eens, maar herhaaldelijk faalde de Europeesche arbeidersbeweging in het gebruikmaken van dat oogenblik. Wel kan men voor dat falen verschillende oorzaken opgeven, maar zij allen hebben een gemeenschappelijken wortel, - den wortel, die gewoonlijk als 'gebrek aan klassebewustzijn' wordt omschreven.¹⁾ Klassebewustzijn echter is niets anders dan een verzamelwoord voor een algemeen inhoud van het bewustzijn, die zoowel het verstandelijk inzicht als de moreele gezindheid omvat. Een sterk ontwikkeld klassebewustzijn is onmogelijk zonder inzicht en kennis, maar even onmogelijk zonder een sterke moreele overtuiging, die op haar beurt weer op het bezit van een eigen levensbeschouwing en een eigen wereldbeeld berusten moet.

De Europeesche massa's hebben tot dusver gefaald hun revolutionaire taak te volbrengen, doordat zij te sterk gebonden zijn aan burgerlijke opvattingen en denkwijzen, zich te zeer onder den invloed dier opvattingen en denkwijzen bevinden. Deze zwakheid van het proletariaat tegenover het burgerlijke bewustzijn, zijn zwakheid in geestelijk opzicht nog meer dan die op organisatorisch of

1) Wanneer gezegd wordt, dat het ontbreken van sterke communistische partijen de oorzaak van het falen was, wordt dezelfde gedachte op andere wijze uitgedrukt, omdat men de organisatie tot uitgangspunt neemt.

militair gebied, is de voornaamste oorzaak waardoor èn in Duitschland èn in Frankrijk èn in Engeland de massa's in de jaren 1918/21 de gelegenheid voor de omverwerping van het kapitalisme lieten ontglippen. Omdat de innerlijke zekerheid hun ontbrak, het besef dat zij door de historie tot de voortbrenging van een nieuwen vorm van maatschappelijk leven geroepen en tot het vervullen dier roeping *verplicht* waren - daarom weifelden zij en draalden zoolang, tot de tijd van handelen voorbij was.

Het behoort tot de 'voorbereiding der revolutie', - die in dit tijdperk de taak der West-Europeesche communisten is - om, allereerst in de voorhoede en zooveel mogelijk ook in de massa, de moreele gezindheid op te wekken en aan te kweeken, die beide, voorhoede èn massa, tot het doorzetten der revolutie en het leggen van de grondslagen eener nieuwe maatschappelijke orde behoeven. Het behoort tot de voorbereiding van de revolutie om het 'klassebewustzijn' der arbeidersklasse, opgevat niet enkel als een *weten*, maar ook als een *gezindheid*, te verdiepen en te versterken. Het behoort tot die voorbereiding, om de massa's te helpen een nieuw wereldbeeld, een nieuwe wereldconceptie te vormen, die voor hen een onuitputtelijke bron van moed en kracht kan zijn, zooals de christelijke conceptie dat geweest is voor de revolutionaire strijders van vroeger eeuwen.

De ervaringen der russische revolutie bewijzen, hoe de communistische 'gezindheid' even onontbeerlijk is bij de vestiging der nieuwe orde als het communistisch 'inzicht', - hoe beide te samen pas, optredend als de eenheid, die wij 'klassebewustzijn' noemen, de proletarische voorhoede de kracht geven, noodig om alle belemmeringen die de omwenteling in den weg staan te overwinnen. In de eerste fase der revolutie, wanneer de voornaamste taak der massa's in het stormloopen tegen en het vernietigen van de burgerlijke instellingen bestaat (de staat, het leger, de justitie, de pers, de school, enz.) is dat, wat wij als 'commu-

nistische gezindheid' samenvatten, nog niet in zóó hooge mate noodig als in de tweede fase, die van den 'opbouw'.¹⁾ Het is ten eenenmale uitgesloten, dat de arbeidersklasse een nieuwe maatschappelijke orde kan opbouwen zonder een algemeen levensideaal te bezitten, zonder heldere voorstelling ervan, welke menschenlijke verhoudingen zij de allerschoonste acht en van de redenen, waarom zij dit doet. Maar het bezit van een enkel-maatschappelijk ideaal is niet genoeg. De arbeidersklasse kan de taak waartoe zij geroepen werd, niet vervullen zonder voor zichzelf de vraag beantwoord te hebben naar den zin des levens in het algemeen. Zij moet weten in naam van welke levensleer, welke algemeene idee zij den strijd voert en waarheen zij de menschheid wil leiden.²⁾

In de volgende bladzijden willen wij pogen na te gaan, of het communisme de kiemen van een dergelijke levensleer, een dergelijke algemeene idee bevat en zoo ja, welke deze dan zijn.

- 1) Natuurlijk zijn deze beide fasen niet streng gescheiden. De tweede, die van den opbouw, begint reeds, terwijl de strijd tegen de oude burgerlijke levensvormen nog in vollen gang is. Hun volkomen vernietiging heeft tot voorwaarde, dat de opbouw der nieuwe maatschappelijke orde en der nieuwe, bij haar passende, ideologie, reeds ver is gevorderd.
- 2) Het spreekt vanzelf, dat de arbeidersklasse niet e e r s t deze vraag kan beantwoorden en d á n pas tot den strijd overgaan. Haar levens- en wereldbeschouwing moet zij i n den strijd, g e d u r e n d e den strijd, vormen. Maar dit beteekent niet, dat die levens- en wereldbeschouwing v a n z e l f, als een soort afvalproduct van den strijd, ontstaan zal. Haar vorming moet, ten eerste, als een afzonderlijk punt der voorbereiding worden beschouwd en ten tweede moet haar bezit opgevat worden als een onmisbare faktor, om den strijd zoo goed en doeltreffend mogelijk te voeren.

I Betrekkelijkheid en veranderlijkheid der moraal. Haar afhankelijkheid van economisch-sociale factoren

‘Moraal’ in de meest uitgebreide beteekenis van het woord is een onmisbare voorwaarde tot de vorming en de in-stand-houding van iedere samenleving. Zij ontspringt uit krachten in het organisme die, - somtijds recht tegen het instinkt van zelfbehoud in - het individu er toe brengen na te laten wat voor de gemeenschap schadelijk, en te doen wat voor haar welzijn bevorderlijk is.

De kiem van deze krachten, van datgene wat wij omschrijven als ‘zedelijke aanleg’, vinden wij reeds bij sommige dieren, en wel bij die, welke begaafd zijn met sociale instinkten. ‘Dieren met deze instinkten begaafd’, schrijft Darwin, ‘scheppen behagen in elkanders gezelschap, zij waarschuwen elkaar voor gevaar, verdedigen en helpen elkaar op velerlei wijze’.¹⁾ ‘Als zij in troepen leven, elkaar verdedigen en hun vijanden gezamenlijk aanvallen, moeten zij elkaar tot op zekere hoogte trouw zijn en zoo zij een aanvoerder volgen dezen tot op zekere hoogte gehoorzamen’.²⁾

Echter wachte men er zich voor, begrippen als zedelijkheid, plichtsbef en geweten op de dieren toe te passen, in den zin waarin wij dit op menschelijke wezens doen. ‘Het feit, dat de mensch het eenige wezen is, dat met zekerheid zedelijk kan worden genoemd, vormt het grootste van alle verschillen tusschen hem en de lagere dieren.’³⁾ Bij de dieren werken, volgens Darwin, de sociale instinkten niet bestendig genoeg en hun verstandelijke vermogens zijn

1) De afstamming van den mensch II bl. 383 (vertaling van Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen).

2) op. cit. I, bl. 188.

3) Darwin II, bl. 354.

niet voldoende ontwikkeld, om ons te veroorloven met betrekking tot hen de woorden ‘zedelijk’ en ‘zedelijkheid’ te gebruiken. Pas in de menselijke samenleving ontstond - in voortdurende wisselwerking met het gebruik van de hand en met de ontwikkeling der verstandelijke vermogens - het vermogen om te spreken en Darwin merkt op, dat pas wanneer de taal de leden eener zelfde vereeniging in staat stelt hun denkbeelden juist en duidelijk uit te drukken, het algemeene gevoel over de handelingen, die het meest het algemeen welzijn bevorderen, tot een vast richtsnoer kan worden.¹⁾

De wortel der sociale instinkten is, bij den mensch even als bij de dieren, een doffer of helderder bewustzijn der solidariteit. ‘Het is de onbewuste erkenning van de kracht, die ieder mensch put uit de praktijk van wederzijdsch hulpbetoon; van de nauwe afhankelijkheid van het geluk van den enkeling van aller geluk en van het rechtvaardigheidsgevoel, dat het individu er toe brengt, de rechten van ieder ander individu op te vatten als gelijk aan zijn eigene.’²⁾

Met andere woorden: de solidariteit bestaat uit het min of meer heldere bewustzijn van de onvolledigheid, beperktheid en afhankelijkheid van den enkelen mensch. ‘Het individu is afhankelijk, het is geen afgerond geheel, maar niet anders dan een element van een grooter geheel.’³⁾ Zooals de enkeling in de sfeer van het stoffelijke leven alleen veiligheid en welvaart vindt door samenwerking met andere individuen, zoo vindt hij in de zedelijke sfeer alleen voldoening door zich als deel van een geheel te gevoelen, zich aan dat wijdere, algemeenere over te geven en daarin op te gaan, als een golf opgaat in de oneindige zee.

Alleen door de beperktheid, onvolledigheid en afhanke-

1) Darwin, I, bl. 182.

2) Kropotkine, Mutual Aid, bl. XIII en XIV.

3) Belfort Bax, The Ethics of Socialism, bl. 4.

lijkheid van het individu tot uitgangspunt te nemen, is het mogelijk de zedelijke gevoelens te begrijpen. Wie de ethiek wil afleiden uit zuiver individualisme, uit zelfzuchtige neigingen en motieven, snijdt zich zelf den weg tot inzicht in haar oorsprong af. 'Er kan niets onzinnigers bestaan dan te trachten de moraal te doen ontspringen uit een winst- en verliesrekening voor het individu, met andere woorden uit het eigen-belang van de nuttigheids-empiristen.'¹⁾ De primaire instinkten der menschelijke natuur, de honger en de geslachtsdrift, zijn zedelijk noch onzedelijk, zij staan buiten de moraal. Zelfzucht, hoe 'verlicht' ook, hoe slim te werk gaande, kan nooit in zedelijkheid omslaan.

De mensch behoort tot de gezellig-levende diersoorten. Dit beteekent, dat van de meest oorspronkelijke ontwikkelings-stadia af, de menschen saam hebben geleefd in groepen: de bewustwording die zich in den primitieven mensch voltrok, was aanvankelijk enkel bewustwording van zijn socialen aard, zijn verbonden-zijn met de groep, waarvan hij deel uitmaakte.

Elk samenleven en samenarbeiten, elk groepsverband beteekent de noodzakelijkheid voor alle leden van de groep, om een deel hunner persoonlijke vrijheid op te geven en hun zelfzuchtige neigingen en begeerten in zekere mate aan banden te leggen. Elk groepsverband veronderstelt bij alle leden van de groep de geneigdheid om dit te doen, - een geneigdheid, oorspronkelijk niet ontstaande uit verstandelijk inzicht in de voordeelen van het samenleven, maar uit instinkt van saamhoorigheid.

De oorsprong der moraal wordt alleen begrepen door den mensch op te vatten als een sociaal wezen. In en door de gemeenschap, het maatschappelijk verband: horde, gens, stam, stad, dorpsgemeenschap, klasse, waarin hij leeft, is de mensch gegroeid tot een redelijk, zelfbewust

1) Belfort Bax, *Ethics of Socialism*, bl. 5.

wezen. En dit verband, deze gemeenschap, is het voorwerp der ethische gevoelens. Wat haar helpt in stand houden, haar versterkt en bevestigt, is zedelijk en goed; wat haar verzwakt of dreigt te vernietigen, onzedelijk en onrecht. Wat dus aan de behoeften, niet van den enkelen mensch, maar van de menschelijke gemeenschap beantwoordt, is goed; en slecht, wat daarmee in strijd is.

Die behoeften zijn niet te allen tijde dezelfde. Zij hangen van den ontwikkelingsraad der gemeenschap af. Een stam Eskimo's b.v. heeft om als gemeenschap te blijven bestaan en zich te bevestigen, behoefte aan een geheel andere gezindheid en gansch andere daden van haar leden dan de burgerlijke klasse van een kapitalistisch-ontwikkeld land. De behoeften eener menschelijke gemeenschap zijn afhankelijk zoowel van de verhouding waarin haar leden tot de natuur staan als van hun verhoudingen onder elkander.

Deze verhoudingen worden in hoofdzaak bepaald door den graad van ontwikkeling der maatschappelijke techniek, het karakter der produktiemiddelen, het feit wien deze toebehooren en de vorm van hun bezit. Van deze factoren zijn alle maatschappelijke verhoudingen afhankelijk en wanneer zij veranderen, veranderen alle maatschappelijke verhoudingen insgelijks. De gemeenschap vernieuwt zich, nieuwe menschelijke eigenschappen worden voor haar de meest waardevolle en het gevolg is het verval der oude moraal en het opkomen van nieuwe moreele normen.

De moraal omvat alle regels van gedrag, in alle tijden en in de meest uiteenlopende gemeenschappen in zwang, die het gemeenschappelijk doel hadden, de verhoudingen en gedragingen van de leden dier gemeenschappen zóó te regelen, dat het welzijn der gemeenschap bevorderd en haar ontwikkeling verzekerd werd.

De moraal vat het begrip 'gemeenschap' niet noodzakelijk op als bestaat deze enkel uit de leden der generatie, die haar op een bepaald oogenblik vormen. Integendeel is het veeleer een uitzondering, dat zij de

grenzen van dat begrip zoo nauw trekt. In elke maatschappij, die steunt op patriarchale levensverhoudingen, rekent het moreele bewustzijn als tot de gemeenschap behoorend ook de leden van een oneindig groot aantal vroegere generaties. Zonder dit begrip zou de vereering der voorouders, zooals deze o.a. in China en Japan eeuwenlang de grondslag van den godsdienst en van de moraal vormde, onmogelijk zijn. De communistische moraal, - een moraal in wording, - beschouwt, behalve de ondergegane, ook de k o m e n d e geslachten als tot de gemeenschap behoorend. Meer nog: zij verlegt het zwaartepunt der moraal van het heden naar de toekomst.

Waar begint het gebied der moraal en waar eindigt het - wij bedoelen het gebied der menschelijke gedragingen, die onder haar voorschriften en geboden vallen. Dat gebied wordt, - kan men zeggen - aan de eene zijde begrensd door het recht, aan de andere door de zede. Het heeft echter geen vaste onwrikbare grenzen. In tegendeel zijn die grenzen wisselend, zij verwijden en vernauwen zich in verband met den gang en de vaart van het wereldgeschieden. Gedragingen, die in normale, rustige tijden het zedelijk-geoorloofde niet te buiten gaan, worden immoreel en zelfs misdadig in tijd van oorlog of revolutie of wanneer een natuurramp de gemeenschap heeft verzwakt en geschokt. Omgekeerd geven oorlog en revolutie vrijheid tot het begaan van allerlei daden, die in normale tijden als in hooge mate onzedelijk worden gelaakt.

Het uitgestrekte gebied der moraal kan in twee groote afdeelingen onderverdeeld worden, waarvan de eerste betrekking heeft op het sexueele leven in den meest algemeenen zin, dat is op alle gedragingen, die met de voortplanting in nauwer of wijder verband staan, en de andere op het sociale leven.

Het sexueele leven is in zijn grondslagen onveranderlijk. Bevruchting, verwekking en baring, het voeden en koeste-

ren der jonggeborenen, zij alle dragen in de verschillende fasen der maatschappelijke ontwikkeling hetzelfde karakter. Maar de verhoudingen, die op deze grondslagen ontstaan: verhoudingen tusschen de sexen, tusschen ouders en kinderen, tusschen bloedverwanten, die verhoudingen zijn veranderlijk. Zij veranderen in verband met de veranderingen in de maatschappij: zij ondergaan den invloed van de produktiewijze en de produktieverhoudingen.

Zoo werkt het deel der moraal, dat betrekking heeft op het ‘sociale leven’, dus feitelijk ook dóór in de sexueele moraal. Dit deel omvat alle voorschriften, alle regels en normen, die in eenig verband, hoe ver verwijderd ook, staan tot den arbeid, tot de wijze waarop deze in een gegeven maatschappij bedreven wordt en tot de maatschappelijke verhoudingen, die uit de bedrijfs-wijze voortvloeien.

De moraal van een samenleving, die de instelling der slavernij tot grondslag heeft, zal een bijzonder karakter dragen, een ander karakter dan de moraal eener maatschappij, bestaande uit juridisch vrije en gelijke personen. De moraal eener gemeenschap, waarin de ‘produktenhuishouding’ (Naturalwirtschaft) heerscht, dat is waarin het grootste deel der produkten verbruikt wordt door de producenten zelf, zal zich in essentiele trekken onderscheiden van de moraal eener maatschappij, die voor de markt voortbrengt en waarin het meerendeel der produkten waren worden.

Is er, ondanks deze verschillen, toch in de moraal iets algemeen, anders gezegd hebben de verschillende vormen, waarin de moraal verschijnt, zekere trekken gemeen? Zonder twijfel hebben zij dit. In den laatsten tijd wordt er van burgerlijke zijde (n.l. door de aanhangers der evolutieleer), nog meer echter van proletarisch-marxistischen kant, tegenover het christelijke en kantiaansche dogma der eeuwige, onveranderlijke, algemeen-geldige moreele geboden, grooten nadruk gelegd op het betrekkelijke, voor-

waardelijke, veranderlijke karakter der moraal. Volkomen terecht, - mits wij daardoor niet uit het oog verliezen, dat de moraal, in zoover zij het geestelijk cement van iedere samenleving is, 'iets' moet bevatten wat voor elke samenleving heilzaam en onmisbaar is. Een gemeenschap kan niet gegrondvest zijn in 'destruktieve' aandriften en eigenschappen, zooals wraakgierigheid, wreedheid, trouweloosheid, lafheid, baatzucht, bedriegelijkheid, enz. Wanneer deze aandriften in de overgrootte meerderheid harer leden sterker zijn dan de sociale deugden, die hun tegenpool vormen, valt zij in haar elementen uiteen. Vandaar dat daden, waarin deze aandriften en neigingen tot uiting komen, - wel te verstaan wanneer die daden tegen leden der gemeenschap bedreven worden - door de moraal van alle tijden en alle volken worden afgekeurd, terwijl integendeel gedragingen, die uit sociale aandriften zoo als moed, trouw, meegevoel, offervaardigheid, onbaatzuchtigheid, waarachtigheid, enz. voortvloeien, te allen tijde, natuurlijk ook weer voor zoover zij betrekking hadden op leden der gemeenschap, - voor deugdzam en verdienstelijk golden.

Er is dus bij alle verschil inderdaad iets gemeenschappelijks in de moraal van alle tijden en volken. Dat gemeenschappelijke echter draagt geen metafysisch karakter en heeft geen bovennatuurlijken oorsprong: het vloeit eenvoudig voort uit het algemeene karakter der menschelijke samenleving.

Echter, de verschillende sociale driften en deugden zijn voor de verschillende menschelijke gemeenschappen volstrekt niet gelijkwaardig. Hun bijzondere waarde voor een gemeenschap hangt af van den aard dezer laatste en die aard wordt weer bepaald door het geheel der geografische, historische, economische en sociale factoren, die haar maken tot wat zij, op een gegeven moment van haar ontwikkeling, is.

Aan de economische komt onder al deze factoren een

bijzondere beteekenis toe. Zij zijn het progressieve element in de samenleving. Ten gevolge van het spel hunner krachten wordt telkens de moreele standaard gewijzigd, wordt de nadruk verplaatst, die het zedelijke oordeel op bepaalde handelingen en eigenschappen legt. Zoo was de *t r o u w*, de deugd die betrekking heeft op personen en tot uiting komt in persoonlijke verhoudingen, het moreele fundament van het feodale tijdperk, terwijl de *e e r l i j k h e i d*, die betrekking heeft op dingen, voor het kapitalisme, althans in het tijdperk van zijn opkomst, de het hoogstgeschatte eigenschap is. Zoo zal een volk, dat voortdurend bedacht moet zijn op zelfverdediging tegen gevaarlijke naburen, of dat genoodzaakt is andere volken aan te vallen ten einde zich nieuwe bestaansbronnen te verschaffen, van alle eigenschappen de dapperheid het hoogst achten; een gemeenschap van landbouwers zal bijzondere waarde toekennen aan vlijt en volharding; een staat die voornamelijk van den handel leeft, zal dit, al naar de omstandigheden, aan de list, de nauwgezetheid of de durf en de stoutmoedigheid doen.

Niet enkel dat de konkrete inhoud der moraal verandert, - ook het gebied, waarvoor haar regels of geboden geldig zijn, blijft zich niet gelijk. Die geboden vermogen zich enkel door te zetten binnen bepaalde grenzen, grenzen door de gelijkheid van economische en sociale levensvoorwaarden bepaald. Het kapitalisme, dat de sociale levensvoorwaarden van het grootste deel der menschheid nivelleerde, heeft daarmee zijn zedelijke opvattingen, - de burgerlijke of 'zaken' moraal - tot de algemeen-heerschende gemaakt. Echter is, gelijk vanzelf spreekt, die heerschappij toch niet onbeperkt: zij wordt begrensd aan den eenen kant door de diep-gewortelde overblijfselen der voorkapitalistische moraal in economisch min of meer achterlijke gemeenschappen, en aan den anderen kant door de kiemen der nieuwe moraal, die in en met de strijdende arbeidersklasse opkomt.

Het inzicht in de betrekkelijkheid en de veranderlijkheid der moraal is geen monopolie van het marxisme. Het is een element in de nieuwe, wordende levens- en wereldbeschouwing, waarvan het marxisme een onderdeel is en die verrijst op den grondslag van het enorme feitenmateriaal, dat de empirische wetenschap in de laatste eeuwen bijeengebracht, onderzocht, gerangschikt en tot algemeene konklusies samengevat heeft. Aan twee wetenschappen of juister aan twee groepen van wetenschappen is het voornamelijk te danken, dat het inzicht in de veranderlijkheid en betrekkelijkheid der moraal - in tegenstelling tot het oude dogma van eeuwige en algemeen-geldige moreele geboden - zich baanbrak. De eerste groep zijn de ethnografische en ethnologische wetenschappen, wier beoefenaars den mensch-der-beschaving de oogen openden voor de oneindige verscheidenheid van zeden en gewoonten, van moreele normen en moreele begrippen, die zij bij volken en stammen, in verschillende deelen der aarde woonachtig, aantreffen.

Een tweede stoot werd aan het dogma der eeuwige onveranderlijke moraal toegebracht door de evolutieleer, die sedert het midden der vorige eeuw een ommekeer teweeg bracht in alle wetenschappen, welke poogden in de geheimen der levende natuur door te dringen. Van het rijk der planten en dat der dieren werd de evolutieleer overgebracht op het menschelijke geslacht. De darwinistische ideeën van de selectie door den strijd om het bestaan en het overleven der meest geschikten werden, vaak op zeer plompe en onoordeelkundige wijze, toegepast op de menschenwereld, met voorbijzien van het kunstmatige milieu, waarin die strijd in haar plaats vindt. Het feit dat de kapitalistische maatschappij, toen het Darwinisme als wetenschappelijke richting opkwam, juist in het stadium verkeerde waarin de strijd om het bestaan tusschen de individuen (door middel der konkurrentie) uiterst fel werd gestreden, - dit feit werkte die toepassing natuurlijk

zeer in de hand. Ondanks de vaak absurde konklusies, waartoe de onoordeelkundige toepassing der evolutieleer van Darwin op de menselijke samenleving voerde, had die toepassing toch dit goede, aan tal van feiten te demonstreeren, hoe de moraal een voortdurend ontwikkelingsproces doormaakt.

De opvatting der moraal als een maatschappelijk verschijnsel, dat gelijk alle andere maatschappelijke verschijnselen teweeg gebracht en bepaald wordt door geheel 'natuurlijke', dat zijn 'maatschappelijke' oorzaken, terwijl het op zijn beurt ook weer een actieve kracht is in het maatschappelijk gebeuren en in de evolutie der menschheid, die opvatting in haar algemeenheid is de uitkomst van een groot aantal onderzoekingen, door een groot aantal werkers in verschillende gebieden der wetenschap verricht.

Aan het marxisme komt daarbij de verdienste toe, den faktor of de factoren ontdekt te hebben, die, ten eerste, den inhoud der moraal in elke bijzondere fase der menselijke evolutie en elke bijzondere gemeenschap in hoofdzaak bepalen, ten tweede den doorslag geven bij de verandering welke die inhoud ondergaat en ten derde de grenzen bepalen, binnen welke zekere moreele normen gelden. Het marxisme heeft het verschijnsel *verklaard* - door Nietzsche enkel *opgemerkt* - dat in elke klassenmaatschappij niet eenzelfde moreele standaard geldt voor al haar leden, maar dat integendeel een dubbele moreele standaard bestaat, één voor de heerschende en ééne voor de onderdrukte klasse. Door den invloed van de produktiewijze, de klasse-verhoudingen en den klassenstrijd op de moraal aan te toonen, heeft het marxisme er niet enkel krachtig toe meegewerkt, de dwaling te vernietigen als zou de moraal een bovennatuurlijken oorsprong hebben en een metafysisch karakter dragen - het heeft veel meer gedaan dan dat.

Het heeft het verband duidelijk gemaakt, dat tusschen produktie-wijze en moraal bestaat, het heeft bewezen hoe

de ‘vermenscheijking van den mensch’, de overwinning der sociale gevoelens en der sociale deugden over de onmaatschappelijke instinkten, die elke moraal als een min of meer bewust ideaal voor den geest zweven, voor haar verwerkelijking ten nauwste gebonden is aan de groote verandering in de materieele grondslagen van het maatschappelijk leven, die wij als ‘overgang van het kapitalisme naar het socialisme’ omschrijven.

II. Karakter en ontwikkeling der burgerlijk-kapitalistische moraal

Wij hebben in het vorige hoofdstukje gezien, hoe elke moraal gevestigd is in de behoeften eener bepaalde gemeenschap en hoe het van het bijzondere karakter dezer laatste afhangt, welke onder de verschillende sociale aandriften en sociale deugden voor haar van het allergrootste belang zullen zijn. Wij willen nu onderzoeken, welke eigenschappen en handelingen de instandhouding, de bevestiging en de versterking der kapitalistische maatschappijorde het beste dienen. Daar echter het kapitalisme, verre van een starre, onveranderlijke categorie te zijn, integendeel een voortdurende ontwikkeling doormaakt, is ook de inhoud der burgerlijk-kapitalistische moraal geenszins onveranderlijk: die inhoud is vloeiend en wisselend, die moraal maakt deel uit van een historisch proces.

In de XVIe eeuw werden de moderne warenproductie en de moderne klassen geboren. De ontdekkingen en uitvindingen van dien tijd, die zulk een belangrijken invloed hadden op het verder verloop der wereldgeschiedenis, waren natuurlijk op hun beurt weer door een eeuwenlange economische, intellectuele en technische ontwikkeling voorbereid. Met de oude voortbrenging voor eigen gebruik en de oude heerschende klasse (feodale adel) vervalt de oude ridderlijke moraal. Haar standaard van goed en kwaad voldoet niet langer aan de maatschappelijke behoeften. De ridderlijke deugden worden van bewonderenswaardig bespottelijk in het bewustzijn der mensen. De Don Quichotte is de klassieke afbeelding door de kunst van deze revolutie in het zedelijk bewustzijn.

Een jonge, levenskrachtige klasse, de burgerij, komt op met nieuwe politieke, intellectuele en zedelijk aspiraties en idealen. Zij doorbreekt de banden van het middeleeuwsche stedelijke handwerk, zij schept de aanvangen van den

wereldhandel en de wereldmarkt, zij werpt het kerkelijk gezag omver en vernietigt de katholieke eenheid. Zij d e n k t even goed en even noodzakelijk revolutionair, als zij revolutionair h a n d e l t .

Voor de eerste maal sedert de christelijke jaartelling wordt de e t h i k a van de t h e o l o g i e gescheiden: de zedelijkheid wordt opgevat niet als een uitvloeisel van Gods wil en een verhouding tusschen de ziel en God, maar als een verhouding tusschen menschen. De man, die deze scheiding het eerst doorvoert, is de engelsche natuurkundige B a c o n : hij neemt het bestaan aan van een ‘natuurlijke zedewet’, iederen mensch, ook den godloochenaar, ingeschapen, en leidt de verschillende zedelijke normen uit de werkelijke verhoudingen van het menschelijke leven, dat is uit de maatschappij en de behoeften der menschen, af. Met Bacon wordt de ethica ervarings-wetenschap: hij betreedt als eerste den grond, waarop alle empirische ethici heden nog staan. Bacon's systeem zullen wij hier niet verder uiteenzetten, het is er ons niet om te doen, de moraal der 16e, maar die der 19de eeuw, die van het ten volle ontwikkelde kapitalisme te leeren kennen.

Welke zedelijke normen schept de kapitalistische produktie? Dat wil zeggen: welke gevoelens, welke eigenschappen, welke daden zijn noodig, om de kapitalistische maatschappij en den burgerlijken staal groot te maken en in stand te houden? Welke bij den bourgeois, welke bij den proletariër?

In iedere maatschappij, waarin het privaatbezit de heerschende vorm van bezit is en de warenproduktie de produktie voor eigen gebruik heeft overvleugeld, komen de belangen der individuen telkenmale in strijd met elkaar. In de kapitalistische maatschappij neemt die tegenstrijdigheid in den beginne sterk toe. De moraal kan in deze omstandigheden niet anders beteekenen dan het streven, om de tegenstrijdige belangen der individuen met elkaar zooveel mogelijk in evenwicht te brengen, of, met de

woorden van Dietzgen, om de handelwijze van den mensch zoodanig te regelen, dat naast het individu ook de soort bedacht wordt. Zoowel eigenschappen en daden, die voor het individu, als andere, welke voor de soort, de maatschappij, nuttig zijn, zullen dus als zedelijk gelden.

De kapitalistische voortbrenging is voortbrenging niet voor gebruik, maar voor winst. De aanvankelijk van elkaar onafhankelijke, in een verder stadium tot combinaties aaneengesloten waren-producenten zoeken een zoo groot mogelijke hoeveelheid van hun waren te verkoopen. Zij voeren onderling strijd om het afzetgebied. Die strijd is de konkurrentie. De (grootst mogelijke) winst is het algemeene doel der kapitalistische produktie, de konkurrentie haar algemeene wet. De gevoelens en eigenschappen, die in deze omstandigheden voor de individuen bijzonder nuttig zullen zijn, waaraan zij allereerst behoefte zullen hebben, geven al eenige lijnen van de zedelijkheid aan.

Konkurrentie is strijd en om in dien strijd niet ten onder te gaan, moet men sterker zijn dan zijn mededingers. Niet sterker in brute kracht, immers de kapitalistische konkurrentie wordt als regel (oorlog is in de 'beschaafde' maatschappij een uitzonderingstoestand) niet gevoerd met de 'wapenen der barbaren'. Niet lichaamskracht, lichamelijke moed en behendigheid zijn beslissend, zooals in de middeleeuwen het geval was, maar een kompleks van geestelijke en zedelijke eigenschappen: werkzaamheid, spaarzaamheid, energie, slimheid, enz. Kortom alle eigenschappen, die noodig zijn om 'te slagen', om 'vooruit te komen' in de wereld. Al deze eigenschappen worden in dienst gesteld van de zelfzuchtige aandriften en den geest van wedijver. Reeds in de school wordt aan het kind geleerd te wedijveren met zijn kameraadjes, te pogen hun vooruit te komen, zich boven hen te verheffen. Eerzucht en ijdelheid worden aangewakkerd, Hulp der meer-begaafden aan hen, die minder begaafd of langzamer zijn, is verboden en wordt bestraft: zij valt buiten een 'opvoedingsstelsel', dat de

kapitalistische maatschappij weerspiegelt en tot het leven in haar voorbereidt. Wie, ter wille van het belang van een ander, het zijne voorbij ziet, wordt onder den voet geloopt. De een zijn dood is de ander zijn brood. De fabrikant, die uit menschenliefde, ten einde zijn konkurrenten niet te treffen, zijn produktie-prijs niet verlaagt, wanneer hij ertoe in staat is, - de winkelier, die uit gewetensbezwaren geen winkel opent in een buurt of een straat, wanneer hij daar voordeel in ziet, kortom iedereen, die in zaken niet *stelselmatic* het eigenbelang in praktijk brengt, geldt voor een onpractische dwaas. Winst is het doel der produktie. En het kapitaliseeren van een deel, en wel een zoo groot mogelijk deel van de winst, is noodig om den konkurrentiestrijd te kunnen volhouden. Immers in dien strijd is altijd de technische verbetering van het bedrijf, in den regel ook de uitbreiding daarvan, een onmisbaar wapen. Vooral gedurende de opkomst van het kapitalisme gelden, mèt vlijt en nauwgezetheid, spaarzaamheid en overleg als deugden van den eersten rang. Zij zijn dit nog heden voor den kleinburger. Deze oordeelt zeer streng over alle verkwisting: deugdzaam is volgens zijn moraal enkel hij, die zijn zaak door werkzaamheid en een soliede leven tot bloei brengt, zuinig is en zijn vermogen goed beheert.

In het begintijdperk van het kapitalisme komen de deugden in diskrediet, die de eereplaats innemen in *elke* maatschappij, waarin de produktie-voor-eigen-gebruik een groote rol speelt. Gastvrijheid, gulheid, weldadigheid, enz. gelden nog slechts voor 'deugdzaam', in zoover zij niet in tegenspraak komen met de eischen der 'zakenmoraal', dat is der winstmakerij en der kapitaalbelegging. Wie zijn vermogen opmaakt door overdreven gastvrijheid, groote gulheid en vrijgevigheid, die wordt niet geprezen als een braaf en edel mensch, maar uitgemaakt voor een verkwister.

Echter, eer nog het kapitalisme zijn hoogste ontwikke-

ling bereikt heeft, wordt deze kleinburgerlijke moraal in de bovenste lagen der bourgeoisie door een andere, ruimere, vervangen. Aan de kapitaal-magnaten van de oude en de nieuwe wereld, aan de ijzer- en staalkoningen, de bezitters van petroleumbronnen en kolenmijnen, aan de groote reeders en de plantagebezitters in de tropen vloeien dag aan dag zulke enorme geldsommen toe, dat zij hun winsten niet meer vermogen te verzwelgen. Zij kunnen die winsten evenmin persoonlijk verteren, als geheel en al in nieuwe ondernemingen beleggen: er blijft een overschot, dat een of andere bestemming moet vinden. Weldadigheidszin en vrijgevigheid komen opnieuw in aanzien, vooral in Amerika, waar de 'grootburgerlijke' moraal zich het vrijst uitleven kan. Het geven van groote geldsommen voor ziekenhuizen, kerken, universiteiten, stichtingen van allerlei aard wordt voor de geldkoningen der Vereenigde Staten niet enkel tot een middel, om aan een deel der rijkdommen, waarin zij dreigen te stikken, een bestemming te geven: het dient hun ook, om hun moreel aanzien bij miljoenen hunner medeburgers te verhoogen.

De kapitalistische moraal heeft echter niet enkel tot doel, de tegenstrijdige belangen der individuen met elkaar in evenwicht te brengen, maar ook, te zorgen dat het belang der gemeenschap niet uit het oog verloren wordt. De bloei der gemeenschap is de algemeene voorwaarde, waarvan de welvaart en voorspoed van haar leden afhangen. Vandaar dat gedragingen, die de strekking hebben, dien bloei te bevorderen, en eigenschappen, welker bezit tot dergelijke gedragingen voert, in de moreele kode der bourgeoisie zeer hoog zijn aangeslagen. Al is de versterking der zelfzuchtige aandriften in den mensch op psychisch gebied een der voornaamste uitkomsten van het kapitalistisch stelsel en al is dat stelsel zelf in hooge mate op die aandriften gegrondvest, zoo kan de kapitalistische maatschappij, evenmin als welke andere vorm van samenleving ook, bestaan en gedijen, wanneer niet behalve de

zelfzuchtige aandriften ook de sociale gevoelens en de sociale deugden zich krachtig manifesteren.

In het tijdperk van opkomst van het kapitalisme, toen de jonge bourgeoisie nog geloofde aan haar roeping, den volken welvaart, vrede en vrijheid te brengen, namen haar ethici en staathuishoudkundigen aan, dat de bloei der gemeenschap vanzelf bereikt werd daardoor, dat haar leden naar het grootst mogelijke persoonlijke levensgeluk streefden. Zij namen aan, dat er tusschen het gemeenschappelijke en het individueele heil een innig en natuurlijk verband bestond.

In deze voorstelling was een kern van waarheid. Hoe vrijer, krachtiger en stoutmoediger de leden der burgerlijke klasse streefden naar persoonlijk voordeel, naar het vergrooten van hun kapitaal en het vermeederen hunner winsten, des te rijker, dat is des te machtiger en invloedrijker de g e h e e l e bourgeoisie werd. Dit was de reële inhoud van wat men als het ‘Manchester-ideaal’ pleegt aan te duiden, omdat de overtuiging der zegenrijke gevolgen van het streven der individuen voor den bloei van het geheel, van de gemeenschap, het krachtigst tot uiting kwam in Manchester, toenmaals het centrum der jonge, levenskrachtige engelsche textiel-industrie. Het bewustzijn der bourgeoisie veralgemeende de konkrete werkelijkheid, de werkelijkheid, die gold voor een bepaald tijdperk van de ontwikkeling van het kapitalisme, tot een ethisch dogma.

Echter, niet ongebreidelde, ongetoomde zelfzucht, die alles onder den voet loopt, dient het gemeenschaps(klasse)-belang der bourgeoisie en houdt de burgerlijke orde in stand. De zelfzucht moet niet woest en ruw, niet blind en bekrompen op haar doel toestevenen, maar verstandig en verlicht zijn. Het eigenbelang moet zich niet ten koste van alles doorzetten, het kan dit niet zonder het fijne en gekompliceerde maatschappelijke organisme in de war te sturen, en daardoor zou het individu zichzelf groot nadeel berokkenen. Daarom eischt het verstandige en verlichte

eigenbelang, ook de belangen van anderen te ontzien. Opdat het maatschappelijk organisme goed kan functioneren, de kapitalistische produktie en de winstvorming ongestoord hun gang kunnen gaan, moeten verhoudingen bestaan, die vastheid geven aan het economisch en maatschappelijk leven: dit is ook nodig in verband met het onder het kapitalisme onmisbare krediet-systeem.

Eerlijkheid, rechtschapenheid, goede trouw, stiptheid, fatsoenlijkheid: zij zijn de burgerlijke deugden bij uitnemendheid, de deugden, die in hoog aanzien moeten staan, wil de burgerlijk-kapitalistische maatschappij kunnen gedijen. Zij zijn de standaarddeugden, zij vormen de sociaal-ethische normen, waarnaar de eenling zich behoort te richten.

Enkel hij, die de eigenschappen, voor het individu onmisbaar om zich in den konkurrentiestrijd staande te houden, vereenigt met de eigenschappen, waar het welzijn der gemeenschap van afhangt, - enkel hij geldt naar den kode der burgerlijke moraal voor een goed burger, een voorbeeldig en deugdzaam mensch.

Deze burgerlijke, of, zooals Heinrich Heine haar noemde, deze betaalkrachtige moraal, is door burgerlijke denkers en wel voornamelijk door de engelsche moralisten in systeem gebracht. In Engeland, het land, waar de kapitalistische produktie zich het eerst ontwikkelde en de bourgeoisie het vroegst heerschende klasse werd, daar braken haar ideeën en opvattingen zich ook het eerst baan en haar moreele normen verdrongen, wel niet absoluut, maar toch in hooge mate, de moraal, die bij meer patriarchale levensvormen en levensverhoudingen gepast had. In Engeland ontstond voor de eerste maal een wetenschappelijke ethika, die de moraal grondvestte in het 'welbegrepen' eigenbelang en daarin alléén. De schepper van deze pseudoethika was Bentham, die daarbij uitging van de veronderstelling, dat i e d e r e menselijke handeling zonder uitzondering voortvloeit uit zelfzuchtige motieven. Deze

absolute verloochening der sociale instinkten ging weliswaar in tegen de ervaring van alle tijdperken, die talloze voorbeelden biedt van onzelfzuchtige daden, maar zij was in overeenstemming met het karakter van het opkomend kapitalisme, dat de zelfzuchtige aandriften in hooge mate versterkte. De tegenspraak, die tusschen zijn voorstelling van den mensch als een zuiver egoïstisch wezen en de ervaring van alle tijden en volken bestond, poogde Bentham op te lossen door de verklaring, dat de rede den mensch allengs het nut van onzelfzuchtigheid had leeren inzien. Zoo dwong het gevaar, als huichelaar ontmaskerd te worden, den mensch om te worden wat hij eerst enkel wilde s c h i j n e n , - een verklaring, bij welker gewrongenheid wij niet behoeven stil te staan.

De zedeleer, die alles afleidt van het ‘verlichte eigenbelang’, bestrijkt een groot deel van de pseudo-moraal der burgerlijke samenleving. Inderdaad brengen in haar talloze individuen de geboden der zedelijkheid enkel in praktijk, omdat die geboden met hun persoonlijk belang overeenkomen en enkel voor zooverre zij dit doen. Bentham onthulde deze trek in het wezen der ‘zakenmoraal’ met cynische openhartigheid.

Maar de grondvesting der moraal in de zelfzucht kon het ethische fundament niet leveren, waaraan de burgerlijke maatschappij behoefte had. Het was daartoe te grof, te plomp en te eenzijdig. Elke maatschappij heeft niet slechts bepaalde zedelijke normen, maar ook een theorie noodig over het wezen der moraal, een ethisch stelsel. Niet Bentham, maar Kant gaf aan de burgerlijke maatschappij de ethische theorie, welke zij noodig had.

Kant begreep, van hoeveel belang het was, dat, wanneer neigingen en eigenschappen, welke uitingen voornamelijk het persoonlijk heil bevorderen (n.l. dat wat de burgerlijke opvatting daaronder verstaat: maatschappelijk succes en rijkdom) in konflikt komen met andere, welke manifestaties onmisbaar zijn voor den bloei der gemeenschap, deze

laatst en zich tegenover de eersten doorzetten. Het belang van den eenling moest zwichten, wanneer het belang der burgerlijke rechtsorde dit eischte. De algemeen-geldige, ongeschreven zedewet (kategorische imperatief), die volgens Kant door het geweten van het individu sprak, het plichtsgevoel en het plichtsbewustzijn van den mensch, - zij waren, in het werkelijke leven overgebracht, niet anders dan de plicht van den burger, om aan de instandhouding der burgerlijke rechtsorde mee te werken. Het streven naar bevordering van persoonlijk geluk was enkel zedelijk geoorloofd, zoo het geschiedde langs wegen die allen konden volgen, zonder dat de burgerlijke rechtsorde in gevaar werd gebracht. Enkel wie die wegen ging, vervulde zijn plicht en plichts vervulling, niet ten koste van alles zijn persoonlijk geluk nastreven, was het zedelijke gebod, waaraan de mensch moest gehoorzamen.

De zede leer van Kant was voor de burgerlijke maatschappij van zijn tijd en ook van latere tijden volkomen bevredigend. Steeds duidelijker bleek, dat het leven niet aan alle menschen geluk kon brengen, niet allen konden in den konkurrentiestrijd overwinnaars zijn. Velen leefden al hun dagen buiten hun schuld in kommer en gebrek, terwijl anderen op onbegrijpelijke wijze door de fortuin werden begunstigd. Aan enkele kleinburgers gelukte het, kapitalisten te worden, vele echter daalden af in de rijen van het proletariaat. In tallooze gevallen bleek duidelijk, dat niet de *verdiens te* van het individu de voornaamste faktor van zijn geluk of zijn ongeluk, zijn slagen of zijn falen was. Maar ook hij, die buiten eigen toedoen het slecht had in de wereld, mocht zich niet beklagen en niet probeeren, er door ongeoorloofde middelen boven op te komen. Het bewustzijn van plicht moest hem afhouden van diefstal, bedrog, leugen, enz. ook zoo hij dacht daardoor zijn persoonlijk voordeel te kunnen dienen.

De plicht van den eenling om het belang der gemeenschap, waartoe hij behoort, boven zijn persoonlijk belang

te stellen, - die plicht is door Kant geformuleerd in den bekenden stelregel: 'Richt uw handelen zóó in, dat ge kunt willen, dat de regel, waarnaar ge uw gedrag inricht, de algemeene regel-van-gedrag van alle met rede begaafde wezens zij.' Het individu moet inzien, dat de moreele normen noodzakelijk zijn en noodzakelijk opgevolgd moeten worden, ongeacht het resultaat daarvan voor hemzelf. Immers, zoo allen deze normen overtraden, zoo iemand zich aan de zedewet en de wetboeken hield, dan zou de burgerlijke rechtsorde uiteen vallen, de produktie zou onmogelijk worden, het krediet, haar onmisbare pijler, zou verdwijnen, de burgerlijke maatschappij zou ten onder gaan in anarchie.

Zoo echter het individu dacht, dat alleen hijzelf de geboden der burgerlijke rechtsorde zou overtreden, en alle anderen die daarentegen zouden eerbiedigen, dan zou hij dit ongetwijfeld doen, ten einde zich zelven te bevoordeelen. Van nature, kan men zeggen, is hij daartoe geneigd, enkel en alleen zijn plichtsgevoel houdt hem ervan af. De tegenstrijdigheid van belangen, die in de kapitalistische maatschappij tusschen individuen en gemeenschap heerscht, neemt in de ethika van Kant den vorm aan van tegenstrijdigheid tusschen plicht en neiging, hij verlegt haar in het individueele organisme. Moreel handelen staat voor hem gelijk aan het overwinnen, na pijnlijken innerlijken strijd, der zelfzuchtige neigingen; elke deugdzame daad is een overwinning, die de mensch op zich zelven behaalt.

De ethische theorie van Kant stemde overeen met de ervaringen, die de burgerlijke klasse in de maatschappelijke werkelijkheid opdeed. Wilde die werkelijkheid, de grondslag van ieders persoonlijk bestaan, behouden blijven, dan moest de zelfzucht zich beperkingen opleggen: de norm voor alle individuen moest eerlijk, rechtschapen, fatsoenlijk handelen zijn. De overtuiging, dat zoo te handelen de 'plicht' was, waartoe de innerlijke stem, het geweten, vermaande, - en dat het geweten zelf een geheimzinnige

oorsprong had, niet in de empirische, maar in een hoogere, geheimzinnige, metafische wereld, - die overtuiging gaf aan de vaak harde en onaangename plichtsvervulling een zekere bekoring en een grooten steun. Het tilde deze omhoog, naar de sfeer van het religieuze en het gewijde.

De meest essentieele maatschappelijke verhouding, zij die alle andere maatschappelijke verhoudingen beïnvloedt en tot op zekere hoogte bepaalt, is de verhouding tusschen de menschelijke arbeidskracht en de doode produktiemiddelen. 'Van deze verhouding, van het feit, wien de produktiemiddelen toebehooren, hangen niet enkel het karakter der produktiewijze, de verdeling der produkten, de vorm der arbeidsverdeling, de omvang en de richting van den ruil, maar hangt ook het geheele materieele en geestelijke leven der gemeenschap af. Al naar de werkende leden eener maatschappij hun produktiemiddelen gemeenschappelijk bezitten of wel elk hunner ze individueel bezit of ze niet bezit, of zij, tezamen met de produktiemiddelen, zelven als produktiemiddel eigendom van niet-werkenden zijn of als onvrijen aan de produktiemiddelen geketend, - of dat zij als vrijen, die geen produktiemiddelen bezitten, gedwongen zijn hun arbeidskracht als produktiemiddel te verkoopen, - al naar het eene of het andere het geval is, hebben wij met een kommunistischen productievorm, met een op den grondslag van het klein boersche bedrijf of van het ambacht of met een, gegrondvest in slavernij of in hoorigheid of, ten slotte, met een kapitalistische produktiewijze met loonarbeid te doen. En iedere van deze produktiewijzen heeft haar bijzondere arbeidsverdeling, haar bepaalden vorm van verdeling der produkten en haar eigenaardig sociaal, juridisch en geestelijk leven.'¹⁾

1) R. Luxemburg, Einführung in die National-oekonomie. blz. 136/37.

Het bijzondere karakter der kapitalistische produktiewijze ligt niet in het feit van de uitbuiting: deze bestaat in een of anderen vorm in elke klassenmaatschappij, - en ook niet in het feit van de scheiding der producenten van de produktiemiddelen: deze komt ook voor, wanneer de produktie plaats vindt op den grondslag van de persoonlijke onvrijheid der werkende massa's. Het bijzondere karakter der kapitalistische produktiewijze volgt uit het feit, dat de uitbuiting zich voltrekt op den grondslag van de persoonlijke vrijheid der uitgebuiten en van hunne juridische gelijkheid met de uitbuiters. De arbeider verschijnt als de bezitter van een waar, de arbeidskracht, die hij, evenals alle andere waren-bezitters de hunne, te koop aanbiedt en die, evenals zij allen, 'vrijheid' heeft, dien koop niet te sluiten, zoo de prijs, dien de kapitalist wil geven, hem te laag voorkomt. De verkoop van de waar arbeidskracht s c h i j n t zich te voltrekken volgens dezelfde regels, die de verkoop van alle andere waren beheerschen. Echter, dat de schijnbare gelijkheid, die de arbeidersklasse in de kapitalistische maatschappij geniet, in werkelijkheid ten gevolge van de eigenschap der menschelijke arbeidskracht, op onverbreekelijke wijze samen te hangen met het geheele lichamelijk-geestelijke organisme, uitloopt op de monsterlijkste ongelijkheid - dat is een niet te loochenen feit. En in het bewuste of onbewuste streven, dit feit tóch te loochenen of weg te werken, ligt de oorsprong van een der meest terugstootende trekken in de algemeene geestesgesteldheid en daarmee ook in de moraal der kapitalistische samenleving. Die trek is haar huichelachtigheid.

De kapitalistische klasse gebruikt de gelijkheid, die tusschen haar en de loonarbeiders in j u r i d i s c h en, naar mate de tendenties der burgerlijke maatschappij tot vollediger, ontwikkeling komen, ook in p o l i t i e k opzicht bestaat, om hun ongelijkheid in het essentieele, dat is het s o c i a l e en e k o n o m i s c h e gebied, te ontkennen. Zij herschept het feit der gedeeltelijke, meer schijnbare dan

werkelijke vrijheid-en-gelijkheid, tot de f i k t i e van algemeene en waarachtige en zij gebruikt deze fictie, om de uitbuiting der volksmassa's en hun afhankelijkheid van het kapitaal voor zich zelve goed te praten en te verbloemen.

Uit het karakter der kapitalistische produktiewijze, den bijzonderen aard van de verhouding tusschen producenten en produktiemiddelen in haar, volgt onverbiddelijk de innerlijke onwaarachtigheid, die aan alle levensuitingen der kapitalistische klasse en haar geheele kultuur inhaerent is. Was grofheid de kenmerkende klasse-ondeugd der heerschenden in het feodale tijdperk, huichelachtigheid is dit in het kapitalistische. De huichelarij is der burgerlijke klasse, voornamelijk in de angelsaksische landen, waar zij door den volksaard en den godsdienst (het protestantisme) in de hand gewerkt werd, in den loop der eeuwen in vleesch en bloed overgegaan. Zij heeft hun bewuste en onderbewuste denken en voelen volkomen doortrokken.

De voornaamste zedelijke normen der burgerlijke kapitalistische maatschappij hebben betrekking op de sferen van het partikuliere leven, - het leven van den mensch in het gezinsverband en in de produktie. De voortbrenging is in het kapitalisme, althans in de kleinburgerlijke vorm daarvan, een geheel partikuliere aangelegenheid. Zij is dit in veel hoogere mate dan bijv. in den gildentijd. De leden der middeleeuwsche, in het stedelijke verband geïnkorporeerde gilden, waren rechtstreeks belanghebbenden bij het welzijn der stedelijke gemeenschap: zij deelden in het lief en leed der stad, waren trotsch op haar bloei, waartoe hun arbeid in hooge mate bijdroeg, en wanneer haar vrijheid bedreigd werd, namen zij aan haar verdediging deel. Het feit, dat de produktie in het vroeg-kapitalistisch tijdperk voornamelijk de partikuliere aangelegenheid van de bezitters der produktiemiddelen was, - dit feit maakte het verband tusschen hen en de gemeenschap veel losser en minder direkt-waarneembaar dan het geweest was in de

middeneeuwsche steden, waarin de produktie in het naar gilden georganiseerde ambacht gegrondvest was.

Toch bestaat, natuurlijk, een dergelijk verband ook in het kapitalisme en vormt het daarin den grondslag, waarop de deugden opkomen, die speciaal betrekking hebben op het openbare leven, de deugden van den burger in tegenstelling tot die van den producent en van het gezinslid.

De moderne burgerlijke, nationale staat is de schepping der burgerlijke klasse: hij is de uitdrukking en tevens het orgaan van haar klassenmacht. In zekeren zin een voortbrengsel der kapitalistische produktiewijze, is hij tevens een voorwaarde tot haar volle ontplooiing. Het kapitalisme vermag aanvankelijk zijn verschillende mogelijkheden het best tot ontwikkeling te brengen in gebieden, voor welke eenheid van munt, maat en gewicht bestaat en die één tolgebied vormen, zoodat geen belemmeringen van juridischen of fiskalen aard de vorming van een nationale markt belemmeren. De worsteling der burgerlijke klasse voor nationale eenheid en zelfstandigheid, - een strijd, in Zuiden Midden-Europa gedurende de eerste drie kwart der 19de eeuw volstreden, - die worsteling was, al beseften de strijders dit zelven niet altijd, in de eerste plaats een strijd voor instellingen en voorwaarden, die den wasdom van een nationaal kapitalisme mogelijk maakten.

Niet slechts nationale eenheid heeft de bourgeoisie noodig: zij heeft ook behoefte aan een sterke staatsmacht, aan een krachtig wapen ter verdediging van haar belangen tegen andere volken en staten. Vaderlandsliefde en staatsliefde vloeien bij haar ineen tot één begrip. In staten, welker regeeringsvorm monarchaal is, wordt de regeerende dynastie (om 't even of deze werkelijke macht uitoefent dan wel tot enkel versiering werd) tot de inkarnatie der idee van den staat, terwijl daar, waar de regeeringsvorm republikeinsch is, die vorm op zichzelf tot een voorwerp van liefde en vereering wordt.

Vaderlands(staats)liefde is de hoogste gemeenschapsdeugd, die de burgerlijk-kapitalistische samenleving kent; zij wordt door haar ook het hoogste geschat van alle deugden, die betrekking hebben op het maatschappelijke leven, veel hoger dan algemeene menschenliefde. Zij, die in deze deugd hebben uitgemunt, die haar op bijzondere, in het oog vallende wijze hebben beoefend, door voor het vaderland hun krachten te geven en hun leven, - zij zijn de meest gevierde helden van de burgerlijke geschiedschrijving; hun gedachtenis wordt geëerd meer dan die van de grootste kunstenaars, de diepste denkers en de meest onbaatzuchtige weldoeners der menschheid. Hun eigenschappen worden verheerlijkt, hun daden aan de jeugd voorgehouden als de schitterende voorbeelden, die zij bewonderen en navolgen moet. ‘Vaderlandsliefde’ (hieronder te verstaan de tot één begrip saamgevloeiende liefde voor het nationale grondgebied, het vorstenhuis en den staatsvorm) leidt tot den vorm van zelfopoffering van het individu voor de gemeenschap, het deel voor het geheel, die in de burgerlijk-kapitalistische moraal een eereplaats inneemt, - feitelijk de eenige, waarvan zij in de praktijk de hoge waarde erkent.

Door en met de ontwikkeling van het kapitalisme ondergingen zoowel de verhouding der heerschende klasse tot het productieproces als haar maatschappelijke omstandigheden gewichtige veranderingen. In het begin dier ontwikkeling was de kapitalist tevens de bedrijfsleider; zijn klasse vervulde een belangrijke maatschappelijke functie: niet enkel die van de leiding der produktie, maar ook die van het tot ontplooiing brengen van haar technische en economische mogelijkheden.

Naarmate het kapitalisme voortschreed op den weg van konkurrentie naar monopolie en de steeds toenemende maatschappelijke rijkdommen zich opeenhoopten in handen eener betrekkelijk kleine, maar zeer machtige groep van super-kapitalisten, de ongekroonde koningen der moderne

maatschappij, verloor de kapitalistische klasse meer en meer de functie, die zij aanvankelijk in het produktieproces had vervuld. In de moderne vormen van het kapitalistisch bedrijf: naamloze vennootschap, kartel en trust, werd de functie van het leiden weer onderverdeeld en kwam zij grootendeels in handen van technische, administratieve en kommercieele specialisten. Het bedrijf werd steeds onafhankelijker van de prestaties der kapitaalbezitters, wier rol zich al meer bepaalde tot het zich toeëigenen van het grootste deel der meerwaarde. De kapitalistische klasse verviel tot economisch en sociaal parasitisme: in steeds hogere mate openbaarden zich in haar de verschijnselen van sociale en ethische ontaarding, die een klasse in dit vervalstadium kenmerken, zooals gebrek aan werkelijkheidsbesef en aan gemeenschapszin, genotzucht, verwijfdheid, sexueele perversiteit, levensmoeheid, enz.

Zoowel de technische ontwikkeling van het kapitalisme als de voortdurende verbreding van zijn basis voerden in verloop van tijd tot steeds grootere akkumulatie van rijkdommen.

Die groei was mede oorzaak, dat de oude moreele normen uit den begintijd van het kapitalisme hun fundament in de sociale behoefte verloren. Vlijt, spaarzaamheid, nauwgezetheid, eenvoud, rechtschapenheid, - zij hadden voor den kleinburger als de hoogste deugden gegolden, - als o n m i s b a r e deugden voor a l l e n, wilde de samenleving aan e n k e l e n de kans geven, eenige sporten omhoog te stijgen op den ladder van het maatschappelijk leven. Niet slechts het maken van winst op 'eerlijke' wijze, met door de kapitalistische moraal geoorloofde middelen, maar ook het zich ontfeggen van weelde, ten einde een zoo groot mogelijk deel der winst op te leggen, waren noodig om in den konkurrentiestrijd te slagen.

De opkomst van het groot- en het reuzenbedrijf en de vervanging van de konkurrentie door het monopolie brachten in dit alles verandering. Voor de super-kapitalisten van

onzen tijd, de koningen van de petroleum, van de mijnen, de hoogovens, het ijzer- en staalbedrijf, voor de groote bankiers, die oorlog en vrede maken en beslissen over het wel en wee van millioenen, voor deze allen is de moraal uit het begintijdperk van het kapitalisme even belachelijk verouderd, als de machines en de technische inrichtingen dit zijn, die in dat tijdperk gebruikt werden. Niet eenvoud en spaarzaamheid zijn de eigenschappen, die zij noodig hebben om te slagen, maar integendeel bluf, geldverspilling en weeldevertoon. Zij kunnen ze niet missen als middelen om hun krediet op te houden. Niet door onverdroten ijver, stiptheid en nauwgezetheid van geweten slagen zij erin, de Fortuin in dienst te stellen hunner wereldomspannende plannen en kombinaties: stoutmoedigheid tot roekeloosheid toe, organisatievermogen en absolute gewetenloosheid te bezitten, ziedaar wat voor hen van het grootste gewicht is.

In de geestelijke fysionomie van de geld- en de industriegoningen van onzen tijd keeren een aantal trekken terug van de groote individualisten der Renaissance: heerschers, vorsten, militaire avonturiers. Maar de verliefdheid-op-het-leven, de gratie en de hartstocht-voor-geestesbeschaving, die de individualistische genietters van het tijdperk, waarin de pas ontwaakte persoonlijkheid vol verrukking haar domeinen mat en in bezit nam, kenmerkte - zij bezitten ze niet. De oneindige rijkdommen, die zij zich verzamelden en die op een zeker hoogtepunt van kapitalistische concentratie geheel automatisch aangroeien, dienen hun niet om den dorst te stillen van een onleschbare schoonheidsbegeerte, van een levens-hartstocht, die geen maat en geen begrenzing kent, - neen, zij zijn de slaven van hun eigen rijkdom, zij zitten gevangen in de ontzaggenlijke machinerie van het grootkapitalistisch bedrijfsleven: de mechanisatie en de rationalisatie, die zulke kenmerkende trekken van het volrijpe en overrijpe kapitalisme zijn, hebben in hen het vermogen tot spontaan levensgenot gedood.

Naar mate het kapitalistische produktiestelsel zich zelf

meer overleeft en de vermaatschappelijking der arbeidsmiddelen zich meer opdringt als het eenige redmiddel, dat, den ondergang der europeesche kultuur voorkomend, een nieuw uitgangspunt voor de aktiviteit der westersche volken kan scheppen, - naar die mate verwordt de kapitalistische klasse steeds meer. Zij verwordt tot een monsterlijke parasiet, die de maatschappij verzwakt door een steeds grooter deel van haar sappen naar zich toe te halen, zonder in ruil daarvoor nog werkelijke diensten van eenig belang te bewijzen. De moraal der bourgeoisie wordt nu pas 'klassenmoraal' in den meest ongunstigen zin van het woord: zij klampt zich vast aan de macht, terwijl het duidelijk is, dat de bestending van haar heerschappij leed en ellende brengt over vele millioenen mensen, dat die heerschappij het opkomen van nieuwe, hogere levensvormen tegenhoudt. Haar hebzucht en heerschezucht, haar afkeer van alle veranderingen, die haar macht bedreigen, haar vrees voor den ondergang, waarvan een onbedriegelijk instinkt haar zegt dat hij onafwendbaar is, verstikken in haar steeds meer alle sociale gevoelens. Het kapitalisme verwordt steeds meer tot een kollektieve uiting van monsterlijk, voor geen middelen, hoe onmenschelijk en barbaarsch ook, terugdeinzend klasse-egoïsme.

Pas de wereldoorlog heeft deze verwordingstendenties tot volle ontwikkeling gebracht. Hij heeft den ondergang der oude kleinburgerlijke 'zakenmoraal' bezegeld. En ook heeft hij - overal, maar natuurlijk het ergst in de oorlogvoerende landen, - de oude kleinburgerlijke gezinsmoraal tot in het merg aangetast. Gedragingen, die eertijds als ergerlijk en in de hoogste mate immoreel, algemeene verontwaardiging gewekt zouden hebben, zijn schering en inslag geworden: de publieke opinie is er volkomen aan gewend geraakt en aanvaardt ze als doodgewoon. Betrouwbaarheid in zaken is een ding van het verleden; de deugden, die aan den kleinburgerlijken gezinsvorm hechtheid gaven en een glans van bekoring, zijn een voorwerp van spot

geworden. Kuischheid geldt onder een groot deel der vrouwelijke bourgeois-jeugd voor een overwonnen standpunt; ontrouw is niet langer een privilege van den man; de banden tusschen ouders en kinderen worden losser en losser; het ouderlijke gezag vermindert, de kinderlijke eerbied verdwijnt, zonder dat een nieuw zedelijk beginsel, een nieuwe bindende kracht in hun plaats komen. Sexueele losbandigheid en sexueele gedepraveerdheid dringen als doodelijke vergiften door in het burgerlijk gezin en vernietigen het. De bourgeoisie vervalt, gelijk elke door de maatschappelijke ontwikkeling overbodig gemaakte klasse, tot moreele ontaarding. En het proletariaat dreigt in dit ontaardings- en ontbindingsproces meegesleurd te worden, zoo het er niet in slaagt, zijn bewustzijn te bevrijden van burgerlijke invloeden en zijn leven in te richten naar een moraal, in overeenstemming met zijn rol in het produktieproces en zijn strijd voor de bevrijding der menschheid.

III. Moraal en klasse in de kapitalistische maatschappij

Wanneer een maatschappij werkelijk een ‘gemeenschap’ is, dat wil zeggen, wanneer al haar leden op dezelfde wijze en in dezelfde mate belang-hebbenden zijn bij haar voortbestaan en haar bloei, wanneer hun aller verhouding tot haar essentieel dezelfde is, dan gelden voor hen allen natuurlijk ook dezelfde moreele normen.

In een dergelijke gemeenschap heerscht slechts één moreele standaard: tusschen al haar leden bestaat volle eensgezindheid ten opzichte van de vraag, wat goed en wat slecht, wat edel en wat verachtelijk, wat deugdzaam en wat afkeurenswaardig is. Deze eensgezindheid verklaart de kracht der publieke opinie in primitieve gemeenschappen. Zoolang produktie en verdeeling nog plaats hebben op min of meer communistischen grondslag en de klassentegenstellingen zich nog niet hebben ontwikkeld, is de heerschappij der zedelijke normen zoo onbetwist en het gemeenschapsgevoel zoo sterk, dat de kracht der openbare meening in den regel voldoende is om te voorkomen, dat die normen overtreden worden. Een eenvoudige berisping in het openbaar maakt dieper indruk op den schuldige, wanneer door haar de stem der gemeenschap spreekt, dan de gevangenisstraf, waartoe de klassejustitie veroordeelt, en het buiten-de-gemeenschap-gesloten-worden maakt het leven ondragelijk voor wie de gemeenschap beseft de moeder te zijn in en door welke hij leeft.

Naarmate het primitieve communisme (dat verankerd lag in de groote afhankelijkheid der ‘wilde’ en ‘barbaarsche’ menschheid tegenover de natuur) meer gespleten

wordt door de kracht van het opkomende privaatbezit en de oorspronkelijke sociale gelijkheid meer te niet gaat om plaats te maken voor de scheiding in heerschenden en onderdrukten,¹⁾ - naar die mate verdwijnt ook de absolute eenheid der zedelijke normen, die voor alle leden der maatschappij bestond.

Zoodra de klassentegenstellingen een zekeren graad van ontwikkeling bereikt hebben, raakt het met die eenheid gedaan: de moreele opvattingen van de heerschers en van de onderdrukten gaan ten aanzien van bepaalde, voor het leven gewichtige punten uiteen: elke klasse vormt, wat die punten betreft, haar eigen moreele kode.

Het vaststellen van die kode vormt een deel van het ontwikkelingsproces, waardoor de onderdrukte klasse het sociale onrecht dat haar wordt aangedaan gaat beseffen, zich haar wil bewust wordt tegen dit onrecht te strijden en tot besef komt van de economische, maatschappelijke en geestelijke mogelijkheden, die zij door de overwinning kan verwezenlijken.

De burgerlijk-kapitalistische maatschappij maakt op den ontwikkelingsgang, welks essentie wij hierboven in enkele regels samenvatten, geen uitzondering. Ook in haar heeft zich althans in sommige opzichten, een dubbele moreele kode gevormd. Andere normen regelen het gedrag der uitbuitende en heerschende dan dat der uitgebuite en onderdrukte klasse.

In tweeërlei opzicht bestaat in de kapitalistische maatschappij een 'dubbele moraal'. In de eerste plaats ontstond zulk eene moraal, doordat de organen der bourgeoisie (kerk, school, drukpers, enz.) aan de uitgebuite massa's een gezindheid en een wijze van handelen als zedelijk en goed inprenten, waaraan de bourgeoisie zich zelve niet gebonden achtte. En in de tweede plaats ontstaat zij, doordat het

1) Men zie over dit ontbindingsproces het hiervóór aangehaalde boek van R. Luxemburg, blz. 146/198.

proletariaat, tot klassenbewustzijn ontwakend, de voorschriften der burgerlijke moraal niet langer aanvaardt en zelf nieuwe morele normen opstelt, die tegen de hare ingaan. De beide vormen, waarin de ‘dubbele moraal’ in de kapitalistische maatschappij voorkomt hebben dus een verschillenden oorsprong en dragen een verschillend karakter.

De verhouding van het proletariaat tegenover de burgerlijke moraal wordt in hoofdzaak bepaald door twee factoren. De eerste daarvan is de rijpheid der kapitalistische produktiewijze. De tweede is de rijpheid van het proletariaat zelf, d.w.z. de ontwikkelingsgraad van zijn klassebewustzijn.

Het kapitalisme is een noodzakelijke fase in de ontwikkeling der menschheid¹⁾, een onmisbare schakel tusschen de hoogste vormen der eenvoudige warenproduktie (kleinboersch en kleinburgerlijk bedrijf) en de eerste fase der socialistische produktiewijze (staatskapitalisme in Sowjet-Rusland). En omdat het kapitalisme zulk een schakel is, omdat het in het tijdperk van zijn opkomst en zijn ontplooiing de overgang tot intensievere en extensievere vermaatschappelijking (dat is tot een hogere fase van maatschappelijk leven) beteekende, dan de menschheid daarvóór nog had bereikt, - dáárom was zijn moraal in die tijdperken de algemeene moraal van alle vooruitstrevende klassen. Zij bleef dat, zoolang de bourgeoisie de progressieve strekkingen der menschheid vertegenwoordigde, zoolang haar maatschappelijke orde de ‘best mogelijke’ was. Ondanks de ellende, die het kapitalisme over de opgejaagde, van hun produktiemiddelen beroofde, tot atomen

1) Dit beteekent natuurlijk niet dat alle volken der aarde de geheele evolutie der kapitalistische produktiewijze moeten doormaken, eer zij rijp worden voor het socialisme. Integendeel kan de overwinning der proletarische revolutie in eenige van de voornaamste landen den ontwikkelingsgang voor de ekonomischachterlijke volken zeer bekorten.

verpulverde volksmassa's bracht, lag het steunen van die orde ook door de massa's, door het respektieren van de geboden der burgerlijke moraal, in de lijn der algemeene menschelijke evolutie. Niet enkel op utilitarische gronden kon de bourgeoisie aanspraak maken op dien steun, niet enkel omdat de ontwikkeling der kapitalistische industrie, dat is het toenemen der arbeidsgelegenheid een direkt belang van het proletariaat was - dit alles had met zedelijkheid weinig of niets te maken -, maar omdat het kapitalisme een fase beteekende in de menschelijk-maatschappelijke ontwikkeling, die doorgemaakt moest worden.

De onbemiddelde volksmassa's die in de groote fransche omwenteling vol geestdrift in den strijd togen voor de verdediging eener republiek, die hen als burger tweede klasse behandelde en hun zelfs geen kiesrecht toekende, - die massa's vergisten zich niet, met de nieuwe meesters in het zadel te helpen, wier juk in het essentieele levensgebied: het sociale bestaan, zwaarder zou drukken dan dat der feodale heeren. - In hun revolutionaire geestdrift lag een element van zedelijke intuïtie: of de burgerlijke vrijheid, die kwam, voor hen zelven enkel een nieuwe vorm van dienstbaarheid beteekende, - die vrijheid was toch groot en heerlijk tegenover de verouderde gebondenheid van feodalisme en absolutisme. Zij opende perspectieven van strijd voor een a n d e r e vrijheid, een meer waarachtige die gegrondvest zou zijn in maatschappelijke gelijkheid.

Pas wanneer een vorm van produktie al haar mogelijkheden heeft uitgeput, pas dan heeft zij zich zelve overleefd en is de tijd gekomen voor de nieuwe produktiewijze, die zich in haar schoot heeft ontwikkeld en voor de nieuwe moraal, die op onverbreekelijke wijze met deze laatste samenhangt, die haar 'geestelijk fundament' is, zooals zij zelve het 'ekonomisch fundament', niet enkel der nieuwe moraal, maar der geheele nieuwe ideologie is. Pas sedert de kapitalistische produktiewijze 'overrijp' is geworden en de vermaatschappelijking der produktiemiddelen zich

opdringt als de eenige weg tot oplossing van de brandende problemen, die allen in de botsing tusschen het karakter der produktiemiddelen en de sociale verhoudingen waartoe zij voerden hun oorsprong hebben, - pas sedert de vervanging van het kapitalisme door het socialisme het groote, algemeene belang werd der menschheid, is de tijd voor het proletariaat gekomen om een nieuwe moraal, de proletarisch-communistische, tegenover de verouderde, voos-gewordene burgerlijke maatschappij te stellen.

De tweede faktor, die de verhouding van het proletariaat tegenover de burgerlijke moraal bepaalt, is, zeiden wij, zijn eigen graad van rijpheid, anders gezegd de intensiteit van zijn klassenbewustzijn. Als een element van dat klassenbewustzijn, even gewichtig en onmisbaar in den strijd als het inzicht, beschouwen wij, zooals wij reeds hiervóór hebben opgemerkt, de moreele gezindheid.

Tusschen den strijd van het proletariaat en het proletarisch klassenbewustzijn vindt een voortdurende wisselwerking plaats. Een zekere mate van klassebewustzijn moet het proletariaat bezitten, wil het tot dien strijd overgaan; omgekeerd echter vormt zijn bewustzijn zich pas i n den strijd, het kan buiten den strijd om niet tot ontwikkeling komen. Met het klassebewustzijn mee groeien in het proletariaat de nieuwe moreele normen: het gaat deze zuiverder beseffen en zijn kracht om ze in praktijk te brengen neemt toe. Zijn moraal is voornamelijk een strijdmoraal: in den strijd wordt zij gevormd; hun gedragingen als klassestrijders zijn het, die het moreele gehalte, de moreele waarde der proletariërs in de eerste plaats bepalen.

Wanneer de oude moreele normen hun kracht verliezen en de mensch zich niet langer door hen gebonden acht, spreken wij van de ontbinding eener moraal. In een deel der arbeidersklasse begon de ontbinding der b u r g e r l i j k e normen, nog eer die klasse haar e i g e n normen had voortgebracht. Vooral voor het lompenproletariaat, voor hen die aan den zelfkant der samenleving stonden,

was dit het geval. Zij hebben zich eigenlijk nooit veel aan de burgerlijke moraal gestoord. Sommige schakeeringen van het anarchisme, - natuurlijk niet het anarchisme van Kropotkin, Reclus, Tolstoj en hun volgelingen, dat uit hoge sociaal-moreele idealen ontspringt, maar het anarchisme van-de-daad, dat van Ravachol, Henri en hunne gelijken, - die schakeeringen waren, van een zeker gezichtspunt beschouwd, produkten van het ontbindingsproces der burgerlijke moraal.

Met het georganiseerde verzet van het proletariaat begint de vorming en de toepassing van nieuwe moreele normen, proletarische-klasse-normen. Tegenover het ontbindingsproces der burgerlijke moraal beteekent deze vorming en toepassing een proces-van-binding. Deze beide processen verlopen niet na elkaar, maar gelijktijdig, ze zijn door en in elkaar gestrengeld, evenals de a l g e m e e n e maatschappelijke processen (waarvan zij een onderdeel vormen) van den ondergang der kapitalistische en de opkomst der socialistische produktiewijze verstrengeld zijn. Juist doordat het maatschappelijke ontwikkelingsproces zich in tegenstellingen voltrekt (dit is altijd het geval, maar in revolutionnaire of overgangstijdperken openbaart het zich met grooter kracht en nadruk) komt het daarbij op sociaalethisch gebied tot zeer samengestelde verschijnselen.

Voornamelijk in Sowjet Rusland, echter ook in de landen van West- en Midden-Europa kan men in het huidige tijdvak, - vooral in de eerste jaren na den wereldoorlog was dat het geval, - die verschijnselen bestudeeren. Niet enkel het kapitalistisch produktiestelsel was in die jaren in hoge mate ontwricht: ook de burgerlijke moraal had een geduchte knauw gekregen; haar normen bestonden haast niet meer, zoo algemeen werden zij overtreden, zoowel door bourgeois als door proletariërs.

Wat was de beteekenis der jammerklachten van het kapitaal over de 'onlust-tot-den-arbeid' bij de arbeiders, die in de eerste jaren na den oorlog als een algemeen

verschijnsel optrad? Die klachten betiekenden, dat door de eeuwen ‘geheiligde’ zedelijke normen als vlijt, stiptheid, nauwgezetheid van geweten, enz. in verval geraakten. Niet langer dreef een gevoel-van-plicht den doorsnee-arbeider, om zich af te jakkeren ten behoeve van den ondernemer; hij schaamde zich niet voor zijn luiheid en geen eergevoel hield hem meer van het ‘lijntjestrekken’ af. De ‘openbare meening’ zijner klasse was op weg, zich te bevrijden van burgerlijke normen, welker opvolging een noodzakelijkheid was, wilde het produktieproces geregeld verlopen. Ook de eerbied voor den burgerlijken eigendom was zeer verminderd. Geslachten achtereen had het beste deel der arbeiders-klasse de eerbiediging van dien eigendom als vanzelfsprekend beschouwd: de vader had haar den zoon ingeprent, de moeder der dochter. En terecht: immers die eerbiediging vormt het fundament der zedelijkheid in elke maatschappij, waarin het grootste deel der goederen als waren geproduceerd worden. Maar toen gedurende den wereldoorlog de normale gang der kapitalistische warenproductie jaren achtereen werd onderbroken, toen de heerschende klassen het voorbeeld gaven van konfiskatie en vernietiging van vreemden eigendom op reusachtige schaal, toen kregen de ‘heiligheid’ en ‘onaantastbaarheid’ van den eigendom ook in het bewustzijn der onderdrukte klasse een slag, die wel niet doodelijk is gebleken, maar toch tot een aanmerkelijke verzwakking der burgerlijke moraal heeft gevoerd. De verachting van den burgerlijken eigendom, - tot dien tijd als algemeen verschijnsel enkel voorkomend bij beroepsmisdadigers en onder sommige groepen van het lumpenproletariaat, - die verachting begon zich onder de geheele arbeidersklasse te verspreiden. Zeer vele arbeiders maakten zich in die jaren schuldig aan het ontvreemden van grondstoffen of van onderdeel en van produkten in de bedrijven, waarin zij werkzaam waren. Ook onderdeden van gebouwen, openbare vervoermiddelen, enz. werden veelvuldig ontvreemd. Zij, die

dit deden, zouden vroeger aan zoo iets niet gedacht hebben, ja velen van hen zouden liever verhongerd zijn dan zich aan vreemden eigendom te ‘vergrijpen’. Natuurlijk waren in vele gevallen nood en armoede de a a n l e i d i n g tot dergelijke diefstallen. Echter, het verschijnsel zou geen dergelijken omvang hebben aangenomen zoo niet in het weefsel, met behulp waarvan de burgerlijke moraal de begeerten der individuen langen tijd in bedwang had gehouden, vele mazen waren gescheurd.

Gelijktijdig met het proces van de ontbinding der burgerlijke zedelijkheid voltrok zich in een deel der a r b e i d e r s k l a s s e een moreele wedergeboorte. Het klassebewustzijn nam toe, de revolutionnaire deugden groeiden: geest-van-verzet, moed, besef van samenhoorigheid, zelfbewustzijn en gevoel van eigenwaarde. De verflauwing der revolutionnaire beweging, die omstreeks het jaar 1921 begon, onderbrak, met het proces van proletarische bewustwording, ook de vorming en toepassing van de nieuwe proletarische klassennormen: toen de arbeidersklasse zich weer in het kapitalistisch gareel liet spannen, toen werden ook de geboden der burgerlijke moraal haar weer opgelegd.

In elke klassenmaatschappij, stelden wij aan het begin van dit hoofdstukje vast, bestaat in sommige opzichten een dubbele moreele standaard. Niet alle normen die voor de heerschenden gelden doen dit ook voor de onderdrukten. Een heerschende klasse heeft om te heerschen bepaalde zedelijke eigenschappen noodig, zooals trots, stoutmoedigheid, zelfbewustzijn, gevoel van eigenwaarde: wie die bezit, is een goed lid zijner klasse, hij helpt haar macht bevestigen, haar prestige handhaven. Voor de onderdrukten en uitgebuiten zouden deze eigenschappen niet enkel nutteloos zijn: zij zouden voor hen het leed der onderdrukking in hooge mate verergeren. Geheel andere eigenschappen zijn het, waaraan zij behoefte hebben, zoowel om hun eigen leven dragelijk, als om voor de heerschers het heerschen

gemakkelijk te maken; eigenschappen als zachtmoedigheid, lijdzaamheid, geduld, onderwerping. Deugden die voor de heerschers passen, passen niet voor de dienaars, voor de zwakken en verdrukten, en ook het omgekeerde is het geval. Te allen tijde hebben de heerschers zich met verachting uitgelaten zoowel over het kwantum als over de kwaliteit van de deugd, die noodig was voor de slaven¹⁾. Het christendom echter gaf aan die 'slavendeugden' een schoonen schijn, door ze voor te stellen als, meer dan welke andere ook, gode welgevallig. Armoede, geduldig gedragene verdrukking en ontrechting beschouwde het als wegen, leidend naar de eeuwige zaligheid, wat allermint verwonderlijk is, daar de moraal van het oorspronkelijk christendom zich gevormd heeft onder den invloed van de opvattingen, de gevoelens en de verwachtingen van arme ambachtslieden en rechtelooze slaven in het romeinsche rijk. Door aldus hun ellende te verheerlijken, door het leed, waarvan zij zich niet konden bevrijden, in een lichtschijnsel van zedelijke en religieuze schoonheid te zetten, heeft het christendom eeuwen lang de onterfde massa's getroost, opgebeurd en gered voor vertwijfeling. Het heeft een glans verspreid om de grauwhed van hun bestaan, een glans zoo lieflijk, dat hij hen met dit bestaan verzoende, en een zin gegeven aan levens, die anders van een verbijsterende zinledigheid geweest zouden zijn. Maar het heeft ook de strekking gehad, den slaaf te doen berusten in zijn vernedering, hem te verzoenen met zijn den mensch onwaardig bestaan, hem af te houden van de eenige daad, door welke hij vermocht zich uit die vernedering op te heffen; de daad van verzet.

De groei van het klassegevoel en van het klassebewustzijn breken de macht der normen-van-onderwerping, die het

1) De slaaf, aldus Aristoteles, heeft slechts zooveel deugd noodig, als hij behoeft om zijn arbeid niet te verwaarlozen door onmatigheid of luiheid. (Aangehaald door Sorel in zijn 'Réflexions sur la Violence' blz. 366).

vertrouwen in eigen kracht en het revolutionnair élan der proletarische massa's gekluisterd houden. Het ontzag voor de maatschappelijke meerderen, de 'brood-heeren' en 'werk-gevers', verkeert in verachting voor de uitbuiters en onderdrukkers. Het geloof in de reinigende kracht van het dulden maakt plaats voor de overtuiging van de bevrijdende macht der opstandigheid.

Dit proces van zedelijk-revolutionnaire bewustwording neemt verschillende vormen aan, alnaar de levensomstandigheden van bepaalde groepen proletariërs, hun plaats in het produktieproces, hun bizondere tradities en hun geschooldheid in het marxistisch, d.i. sociaal-deterministisch denken. Bij arbeiders die het onpersoonlijke karakter van het ten volle ontwikkelde kapitalisme uit eigen ervaring kennen, zal het toenemend klassebewustzijn in de eerste plaats den vorm aannemen van vermeerderd zelfvertrouwen, revolutionnaire daadkracht en vrijwillige onderschikking van hun persoonlijke begeerten aan de belangen der beweging. Daarentegen zal bij bedienden, bij soldaten en in 't algemeen bij alle groepen, waar de meerdere in zijn persoonlijke verhouding tot den mindere dezen laatste vaak gekrenkt en beleedigd, diens persoonlijkheid vertrapt heeft, het ontwakend klassebewustzijn zich aanvankelijk vooral uiten als haat en wrok tegen dien meerdere, met alle daaruit voortvloeiende daden.

Voor een onderdrukte klasse zonder uitzicht op bevrijding en zonder wil-te-strijden vormen het christelijk geloof en de christelijke moraal in dit deel der wereld de eenige ideologie, die haar behoefte aan vertroosting, haar neiging zichzelf over het karakter van haar maatschappelijk zijn te bedriegen, kan bevredigen. Daarom kan het proletariaat de christelijke normen enkel in zich zelven overwinnen door communistische bewustwording en door het voeren van den klassenstrijd.

Ook in onzen tijd is de bourgeoisie nog overtuigd van het nut der christelijke moraal voor de massa's, de

moraal, waarin de normen-der-onderwerping zoo vast en diep verankerd liggen; ook heden nog is zij overtuigd, dat 'de godsdienst voor het volk behouden moet blijven'. Vooral in tijden van beroering, wanneer het proletarisch klassebewustzijn tot uiting komt in onwil-om-te-werken en in opstandige daden, pleegt deze overtuiging plotseling 'brandend' te worden. Behalve op de politiesabel en op het machinegeweer stelt de bourgeoisie in dergelijke tijden ook haar hoop op de dominees en de pastoors, om de 'oproerlingen' tot rede te brengen.

Toch zijn het christelijk geloof en de christelijke moraal in het geestelijk arsenaal der bourgeoisie heden ten dage niet meer, wat zij in vroeger tijden waren. De algemeene rationalisatie der maatschappij, - die haar gang gaat, al wordt zij door den 'drang tot de mystiek' doorkruist, elke den ondergang tegemoet gaande klasse eigen, - die rationalisatie heeft de bourgeoisie nieuwe middelen aan de hand gedaan, om de 'begeerlijkheid van het proletariaat' in toom te houden. Met statistisch materiaal worden de van-den-arbeid-voor-het-kapitaal-afkeerige proletariërs bewerkt, met feiten en cijfers wordt hun de noodzakelijkheid bewezen van 'verhoogde produktie', wil hun eigen 'welstand' in het kapitalisme kunnen toenemen. Deze propaganda voor verhooging der produktie door intensifikatie van den arbeid en verlenging van den arbeidsdag werd, vooral in de eerste jaren na den oorlog, door de leiders der reformistische vakbeweging met voorliefde toegepast. De 'verhooging der produktiviteit van den arbeid' is in dat tijdvak een der meest bedriegelijke, meest verraderlijke leuzen van het reformisme geweest. Door die leuze onder de massa's te propageeren, bevorderen zij op uiterst listige wijze de belangen der bourgeoisie. Immers, die leuze heeft ten eerste een schijn van redelijkheid in een maatschappij, waarin de massa's aan alles gebrek hebben; ten tweede opent zij aan de naar bevrediging hunkerende begeerte een verlokkelijk uitzicht op ver-

vulling. Beide redenen maken, dat zij bij proletariërs die nog weinig revolutionair bewustzijn bezitten gemakkelijk inslaat.

Een tweede oorzaak, waardoor het kapitalisme minder dan vroeger het proletariaat verwijst naar de geboden der christelijke moraal, ligt in de toeneming van het cynisme, waarmee het zijn klassebelang voor het algemeene belang uitgeeft. Naar mate de bourgeoisie meer en meer elke sociale en economische funktie verliest, naar mate haar staat en haar maatschappelijke orde meer tot een absoluut kwaad worden voor de overgrootende meerderheid der menschen, wordt zij meer en meer genoodzaakt, haar klasseheerschappij door de brute middelen van geweld en dwang te verdedigen. Is het echter met een ondergaande klasse zoover gekomen, dan laat zij weldra ook na, haar wil tot zelfhandhaving onder huichelachtige frases te bedekken. Het geweld in handen van tot den ondergang gedoemde machthebbers heeft zijn eigen konsekwenties, waarvan eene de ostentatieve minachting voor hen is, tegen wien het zich richt.

De burgerlijk-kapitalistische moraal en de proletarische strijdmoraal botsen, zagen wij, in belangrijke opzichten tegen elkaar. Wat in de praktijk beteekent, dat een kapitalist de gezindheid en de handelingen van strijdende arbeiders als in de hoogste mate immoreel zal brandmerken, terwijl die arbeiders van hun kant voor de uitbuiterspraktijken van dien kapitalist diepe moreele verontwaardiging zullen gevoelen.

Deze waarheid vast te stellen beteekent echter niet te beweren, dat kapitalisten en arbeiders geen enkele moreele norm gemeen hebben. Zeker zou dit het geval zijn, zoo het geheele leven klassenstrijd en niets anders dan klassenstrijd ware. Maar dit is zoo min het geval, als de produktie de eenige inhoud-des-levens is en als de eigendoms- en klasseverhoudingen de eenige verhoudingen zijn die in het leven voorkomen. Er bestaan vele levensverhoudingen en

levensgebieden, waarop de produktiewijze en de produktieverhoudingen wel is waar zekeren invloed hebben, *a l m a c h t i g e n* invloed echter niet. Zulke levensgebieden zijn het familieleven, den vrienden-omgang, den omgang tusschen gelijkgezinden, de gezamenlijke beoefening van kunst, wetenschap, sport of gezelligheid. Voor de verhoudingen, die zich in al deze levenssferen en levensgebieden vormen, geldt noch de zelfzuchtige klasse-moraal der bourgeoisie, noch de proletarische strijdmoraal. Voor hen gelden normen, die direkt afgeleid kunnen worden uit de sociale instinkten en de sociale gevoelens. In die gebieden en sferen worden de daden, die uit deze gevoelens en hun veredeling tot een blijvende gezindheid voortvloeien, als zedelijk beschouwd, de daden, ingegeven door waarachtigheid en eerlijkheid, door offervaardigheid en meegevoel, door rechtvaardigheid en trouw.

Zoo kan het gebeuren, dat van twee mensen, waarvan de een een bourgeois, de andere een proletariër is, en die elkaar in den klassenstrijd als vijanden behandelen, de een zijn leven waagt om dat van den ander te redden, wanneer de een of andere gebeurtenis buiten den klassenstrijd daartoe aanleiding geeft. In zijn reeds meermalen aangehaald geschrift over 'Moraal en de klassennormen' stelt Preobraschenski het geval van een arbeider, die den fabrikant, bij wien hij in dienst was, met gevaar voor eigen leven redde van te verdrinken, ondanks het feit dat in diens fabriek zeer slechte toestanden heerschten. Dezelfde schrijver stelt nog twee andere gevallen: dat van een fabrikant, die in gelijksoortige omstandigheden een arbeider redt, en dat van een anderen fabrikant, die doordat hij uit lafheid niet te water durft gaan, een arbeider voor zijn oogen laat verdrinken. Naderhand verwijt hij zichzelf zijn gebrek aan moed: hij voelt berouw en wroeging. Aan dit voorbeeld demonstreert Preobraschenski hoe, terwijl de stem van het geweten in de klassen-maatschappij in den regel de stem der klasse is, in den eenling sprekend met

de kracht van het instinkt, in sommige omstandigheden, namelijk dan, wanneer de uitingen der sociale gevoelens niet door de klassetegenstellingen teruggedrongen worden, de stem van het geweten die der geheele menschheid is.

Hoe sterk de klassebelangen ook zijn, hoe verbitterd de worsteling ook is die de verschillende sociale groepen wier belangen aan elkaar tegenstrijdig zijn, voeren, zoo kan, - oordeelt Preobraschenski terecht - in den gewonen loop des levens het sociale instinkt, wanneer het niet in konflikt komt met het klasseinstinkt, zich als het instinkt-van-de-soort manifesteren. 'De fabrikant redt het leven niet van een arbeider, maar van een mensch in het algemeen, om zoo te zeggen van een mensch in abstrakto. En voor den arbeider, die den fabrikant redt, is het niet van belang, dat deze een fabrikant en ook niet dat hij geen goed mensch is, maar enkel dat hij een menschelijk wezen is, dat zich in doodsgevaar bevindt door het werken eener natuurkracht, waar tegenover alle menschen leden van één geslacht zijn, zooals zij dat ook zijn tegenover verscheurende dieren.'

In den loop zijner voorstelling wijst Preobraschenski er verder op, dat er omstandigheden zijn, waarin de kracht van het klasse-instinkt de stem van het sociale, het algemeenmenschelijke gevoel tot zwijgen brengt. In een tijd van fellen burgeroorlog bijvoorbeeld zal een arbeider niet te water gaan om een bourgeois te redden, noch zal deze laatste aan een arbeider, die in gevaar is te verdrinken, de behulpzame hand bieden. Eerder zal hij dien nog een stoot toebrengen. 'Immers, het zou ongerijmd zijn, zoo hij den drenkeling eerst redde en aan den oever bracht, om hem dáár als een vertegenwoordiger der vijandelijke groep dood te schieten.' (bl. 37).

Ongetwijfeld heeft Preobraschenski gelijk met zijn bewering, dat, wanneer de klassenstrijd zeer intens gevoerd wordt, - en eveneens in den gewonen oorlog - de sociale

gevoelens zich in den regel niet tegenover leden der vijandelijke groep manifesteren. Echter, in het verdere verloop van onze voorstelling zullen wij zien, dat de beperking van de sociale gevoelens tot de leden der eigen groep, zelfs wanneer de klassenstrijd op zijn hevigst is, niet als een absolute wet moet worden opgevat.

IV. Utilitarisme en rationalisme in de moraal.

Utilitaristisch noemen wij elke opvatting der moraal, die het zedelijke zonder meer gelijkstelt met het nuttige, doelmatige en voordeelige, hetzij voor een individu of een groep (volk, klasse, gemeenschap).

Rationalistisch noemen wij elke opvatting, die verstandelijk inzicht in de nuttigheid en doelmatigheid van bepaalde handelingen, voor het individu of voor de groep, beschouwt als de bewegende kracht, die het individu of de groep ertoe brengt, bepaalde normen, bepaalde regels-van-gedrag als 'goed' en 'zedelijk' te beschouwen en andere als slecht en onzedelijk af te keuren.

Utilitarisme en rationalisme gaan in den regel samen. Wanneer men de moraal afleidt uit het 'verlichte eigenbelang' of het 'verlichte groepsbelang', dan neemt men ten eerste natuurlijk aan dat het verstand vermag te onderscheiden, welke regels van gedrag in het belang van het individu of de groep zijn, en ten tweede, dat individu en groep de leiding van het verstand in den regel volgen.

Het individualistisch utilitarisme vereenzelvigt de moraal met het (ware en blijvende) voordeel voor het individu. Dit soort utilitarisme is ook de moreele kern van elken godsdienst, welks voorschriften voornamelijk gericht zijn op het verzekeren van het hemelsch welzijn zijner belijders. Of het deugdzame leven, dat het individu voert, op deze aarde of in het hiernamaals beloond zal worden, dat maakt met betrekking tot de geestelijke ingesteldheid weinig verschil.

Het individualistisch utilitarisme is altijd een pseudomoraal. Het is zeer menschelijk, zich bij zijn daden te laten leiden door de begeerte naar persoonlijk voordeel, maar met moraal heeft dit niets te maken. Immers de moraal heeft, zagen wij, haar oorsprong in de beperktheid van het

individu, in zijn afhankelijkheid van de gemeenschap, in het instinktieve, organische gevoel van die afhankelijkheid en in den hieruit opkomenden drang, het welzijn der gemeenschap te stellen boven eigen welzijn, haar te dienen ook wanneer die dienst tegen het persoonlijk nut of voordeel ingaat. Het individualistisch utilitarisme is een typisch produkt van het burgerlijk denken in den tijd van opkomst van het konkurrentiestelsel. Door tot uitgangspunt niet de gemeenschap, maar het individu te nemen, snijdt het zich den weg tot elk begrip van wat moraal is, af.

Het sociale utilitarisme is van wezen anders dan het individualistische, wat zich ook hierin openbaart, dat het tot geheel andere konsekwenties leidt. Het sociale utilitarisme schijnt bij oppervlakkige beschouwing het ethisch systeem te zijn, dat het best bij het communisme past. Immers voor den strijdenden communist is het 'goede' natuurlijk datgene, wat het doel van den strijd, de communistische samenleving nader brengt, wat met betrekking tot het bereiken van die samenleving doelmatig is. Is het voor het bereiken van dat doel noodig, dat de eenlingen of zelfs dat geheele groepen zich opofferen, dan moeten zij dat zonder aarzelen doen. Het belang niet van het individu, maar van de sociale groep, het belang der arbeidersklasse, is de standaard, waaraan alle daden moeten worden getoetst. Vooral in de laatste fase van den klassenstrijd, gedurende de proletarische revolutie, wanneer de klassenwil zijn hoogste spanning bereikt, moet de eenling, wil hij zijn klasseplicht vervullen, zichzelf enkel beschouwen als een werktuig in dienst van het geheel. 'Wanneer de belangen van het proletariaat het eischen', aldus schrijft Preobraschenski op bl. 61 van zijn boekje 'Moraal en klassenormen', 'dan moeten geheele groepen van de proletarische voorhoede opgeofferd worden: het proletariaat in zijn geheel moet onverschrokken stormloopen tegen de loopgraven van het kapitaal.' En elders oordeelt hij aldus: 'de hoogste wijsheid van den proletarischen strijd bestaat

daarin, dat iedere proletariër met zijn geheele energie en al zijn geestdrift deelneemt aan den strijd om zijn klasse te helpen het doel te bereiken, al blijft hij zelf onderweg dood liggen.’

Absolute zelfvergetelheid van het individu, heldhaftige zelfopoffering van het deel in dienst van het geheel, zelfopoffering voor een doel, waarvan dit geslacht de verwerkelijking niet zal beleven, dus voor het geluk van anderen, zie hier de ‘klassenorm’, die het gedrag van het proletariaat in de proletarische revolutie bepalen moet. Zeiden wij te veel, toen wij in de inleiding tot dit geschrift de moreele eischen, door de russische bolschewiki aan de leden hunner partij en aan de strijdende arbeiders in het algemeen gesteld, vergeleken met de geboden, die voor de leden der strijdbare middeneeuwsche monniken-orde golden?

Men ziet, hoe het sociale utilitarisme tot geheel andere konsekwenties voert dan het individualistische. Dit laatste gaat uit van het belang van het individu, terwijl het eerste met het individu in het minst geen rekening houdt, zijn welzijn als van geen belang beschouwt, vergeleken met dat der gemeenschap. ‘Wij zijn mest op de velden der toekomst’, - zoo drukte eens een russisch communist deze gedachte legen mij uit.

De moraal, die het strijdend communisme predikt en in praktijk brengt, is niet enkel utilitair, maar ook rationalistisch. Dit kan ook niet anders, daar het communisme immers de toepassing van het wetenschappelijke, dat is het redelijke inzicht in het wezen der maatschappelijke ontwikkeling is. Alle bekende communisten die over de moraal hebben geschreven, stellen haar voor als een zaak, die het versland tot oplossing brengen kan.

Bijzonder duidelijk is deze opvatting van het karakter der moraal door Boecharin uiteengezet in zijn bekend leerboek over het Historisch Materialisme. In het onderdeel daarvan, dat over de moraal handelt, stelt de schrijver zich in het bijzonder ten doel, den geheimzinnigen sluier

weg te nemen, die voor de groote meerderheid der menschen het gebied der zedelijkheid omhult. Ethische normen, verzekert hij ons, zijn niets anders dan bepaalde voorschriften, regels van gedrag, welker naleving voor een bepaalde sociale groep nuttig is. Het is ook de groep, die de afwijkingen van die regels wraakt en veroordeelt. In dit alles schuilt niets geheimzinnigs of verhevens. Het proletariaat moet zich van de oude, ingeroeste opvattingen bevrijden (Boecharin gebruikt hiervoor het woord fetischisme), die aan de moraal een geheimzinnigen schijn geven. Het moet de normen voor zijn gedrag beschouwen als wat ze zijn: technische regels, in wezen gelijk aan de regels, die de werkzaamheid van een meubelmaker of de onderlinge verhouding der leden eener koöperatie beheerschen. ‘Zedelijk’ is voor de arbeidersklasse alles wat het communisme bevordert, onzedelijk alles wat het schaadt.

Wanneer het fetischisme verdwijnt, blijft van de geheele moraal in den ouden zin van het woord niets over; zij wordt herleid tot inzicht in de beste taktiek.

Het geheimzinnige schijnsel, waarin de bourgeoisie de moraal hulde, diende haar, zegt Boecharin, om de kern der zaak, het feit namelijk, dat zij aan de arbeidende massa's regels-van-gedrag als ‘zedelijk’ opdrong, die haar eigen welzijn als klasse bevorderden, te bemantelen. De arbeidersklasse heeft er integendeel belang bij, tot die kern door te dringen. Zij moet voor de nuchtere waarheid ook een nuchtere uitdrukking gebruiken: zij moet den schijn vernietigen of de regels, die haar gedrag bepalen, anders van wezen zijn dan de voorschriften, die de werkzaamheid van den smid en den meubelmaker beheerschen, of dan de regels, waaraan de voetballer of de turner zich houden moet.

Evenals voor Boecharin, is voor Preobraschenski het zedelijke volkomen identiek met het-voor-de-groep-doelmatige. Al het andere is bedrog en mystifikatie. ‘Uit de nevelachtige taal der moraal vertaald in de gewone taal,

beteekent zedelijk voordeelig, nuttig, doelmatig voor de menschen of voor een bepaalde groep menschen: onzedelijk daarentegen - schadelijk, ondoelmatig, verderfelijk. Er bestaat geen systeem der zedelijkheid, welks eischen niet in de behoeften en nooden van een bepaalde gemeenschap of van bepaalde klassen gegrondvest zijn. Onderkruiperij geldt voor het ergste misdrijf tegen de proletarische moraal, omdat zij voor het strijdend proletariaat zeer nadeelig is. Lafheid en verraad worden in den oorlog als de ergste misdrijven tegen de moraal-van-den-oorlog beschouwd, en wel in verhouding tot het nadeel, dat deze eigenschappen aan de strijdenden berokkenen. Diefstal wordt door de bezitters, wier produktiestelsel eischt, dat de privaateigendom hoog in aanzien staat voor onzedelijk verklaard. De menschengroep echter, wier bedrijf het aantasten van het privaat eigendom meebrengt, dat zijn de dieven, beschouwt het integendeel als onzedelijk of als een bewijs van groote onbekwaamheid, wanneer iets, wat niet goed weggeborgen was, onaangetast blijft (natuurlijk met uitzondering van den eigendom der leden van de bende' (bl. 12).

Natuurlijk beschouwt Preobraschenski de moraal ook van een rationalistisch standpunt. Immers, aan te nemen dat datgene wat een sociale groep voor zedelijk houdt, identiek is met datgene, wat nuttig voor haar is, beteekent noodzakelijk ook aan te nemen dat het kollektieve verstand van de groep vermag uit te vinden, welke gedragingen, welke handelingen nuttig en welke schadelijk voor haar zijn.

Echter, zooals er een zeer groot onderscheid bestaat tusschen individualistisch en sociaal utilitarisme, zoo kan men ook het individualistische en het sociale rationalisme niet eenvoudig gelijk stellen. Het eerste, dat typisch-burgerlijk was, ignoreerde de sociale instinkten volkomen en leidde alle handelingen af uit zelfzuchtige verstandelijke berekening. Het tweede daarentegen ziet den oorsprong van alle moraal in de sociale instinkten. Het

rationalisme van Preobraschenski en andere communisten wordt getemperd door inzicht in de groote beteekenis der instinktmatige en intuïtieve factoren voor de menschelijke psyche. De ‘stem van het geweten’ is voor hen geen uiting van het verstand, geen uitvloeisel van overleg en nadenken. Volkomen terecht leidt Preobraschenski de uitspraken van het geweten uit de sociale instinkten en het gemeenschapsgevoel af. Door het vermogen zich zelf op te offeren voor anderen en voor de gemeenschap - een vermogen dat den mensch aangeboren was - heeft de primitieve menschheid zich kunnen handhaven tegen de wilde dieren en de vijandelijke natuurkrachten. ‘Spontaan snelde de eenling zijn makkers te hulp, wanneer deze in gevaar verkeerden, zonder te denken of hij daarbij zijn eigen leven op het spel zette.’ ‘Ontelbare malen hebben onze voorouders, honderdduizenden jaren achtereen, den roep aangeheven ‘de onzen worden geslagen’. Die roep weerklonk op verschillende wijze, nog eer de menschelijke spraak bestond, toen nog slechts half dierlijke geluiden deze gedachte uitdrukten. En de mensen stortten met elementairen aandrang toe, om hun makkers te helpen.’¹⁾ ‘De stem van het geweten in den mensch is niets anders dan het, in het organisme verankerde gevoel van saamenhoorigheid tusschen eenling en gemeenschap. Die stem ‘is de stem van den stam, die klinkt in de kern der persoonlijkheid: het is de draad waar de stam aan trekt, om zijn leden aan hun saamenhoorigheid te herinneren.’

Uit deze uitspraken van Preobraschenski blijkt duidelijk, dat het communisme den oorsprong der moraal volstrekt niet rationalistisch verklaart. Rationalistisch ingesteld tegenover de moraal is het communisme slechts in zooverre het aanneemt, dat het verstand in alle gevallen vermag te ontdekken, welke handelingen voor de sociale groep doelmatig en voordeelig zijn.

1) bl. 38.

Voor het proletariaat is het goede - de communistische maatschappij. De proletarische moraal eischt dus - of om de door Boecharin en Preobraschenski ingevoerde terminologie te gebruiken - de proletarische klassenormen eischen, dat elk lid der proletarische klasse door zijn gedragingen en daden de vernietiging der kapitalistische produktiewijze en de grondvesting der communistische orde zooveel mogelijk bevordert. De eerste voorwaarde hiertoe is de verovering der macht: alles wat daartoe nader voert, beantwoordt dus gedurende de eerste fase der revolutie, de fase van de voorbereiding en van den strijd om de macht, aan den proletarischen klassenorm (is 'goed' en 'zedelijk' zouden burgerlijke schrijvers zeggen). Zijn geweten zegt den proletariër, of hij ja dan neen aan den 'klassenorm' voldoet. Wat den inhoud van die norm betreft, het 'kollektieve verstand' der proletarische klasse stelt haar vast. Daar echter een deel, aanvankelijk een zeer groot deel, dier klasse nog bevangen is in de 'klassenormen' der bourgeoisie, moet feitelijk het kollektieve verstand van de proletarische voorhoede den inhoud der normen vaststellen. Die inhoud blijft zich ten deele gelijk gedurende den geheelen proletarischen klassenstrijd, ten deele echter verandert hij met de omstandigheden mede. Bepaalde omstandigheden maken, dat bepaalde daden voor het bereiken van het einddoel nuttig kunnen zijn, die in andere omstandigheden schadelijk werken. Zoo is bijv. het gebod der solidariteit een gewichtige klassenorm, omdat in de overgroote meerderheid der gevallen het volgen van dat gebod voor de arbeidersklasse voordeelig is. Wanneer echter een kleine groep heethoofden in een hopelooze staking volhardt, nadat de groote meerderheid besloot een einde aan den strijd te maken, dan eischt de 'klassenorm', zich bij dit besluit neer te leggen en de warhoofden, die tegen alle redelijkheid in willen doorgaan, niet door verkeerd-begrepen solidariteit te steunen. Wanneer er geen kans hoegenaamd bestaat een burgerlijke regeering door

geweld ten val te brengen, dan handelen zij, die dit toch beproeven, roekeloos en dwaas. Is die kans er echter wel en werd tot den opstand besloten, dan vervullen zij, die zich met gevaar voor hun leven in den strijd storten, ten volle hun klasseplicht, maar zij, die zich aan den strijd onttrekken, worden om hun lafheid veracht en gehoond.

De ‘inhoud der klassenormen’ wordt door de voorhoede en ten deele ook door de massa van het proletariaat vastgesteld. Dit geschiedt door middel der kollektieve ervaring, die op samenkomsten, zooals de nationale en internationale kongressen dat zijn, wordt gesystematiseerd. Op die kongressen stelt de arbeidersklasse de regels-van-gedrag op, die in de gegeven omstandigheden het doelmatigst en voordeeligst schijnen.

De arbeider, die zich houdt aan de op die kongressen genomen besluiten en poogt ze zoo goed mogelijk op te volgen, die arbeider handelt in het belang zijner klasse, hij handelt zedelijk en goed, door de juiste ‘regels van gedrag’ in praktijk te brengen.

Al deze konklusies volgen logisch uit de opvatting, die het ‘goede’ met ‘het voor de sociale groep nuttige’ gelijkstelt. Het schijnt of door die gelijkstelling met één slag al het geheimzinnige en onverklaarbare wordt opgeheven, dat burgerlijke wijsgeeren in het vraagstuk der moraal gezien hebben: dit vraagstuk zelf bestaat feitelijk niet meer, het is gebleken op uiterst eenvoudige wijze tot oplossing te kunnen worden gebracht.

Echter, wanneer wij wat langer over de zaak nadenken, dan ligt in die eenvoud toch iets verbijsterends. Wanneer de moraal *n i e t s a n d e r s* is dan ‘het voor de groep nuttige en doelmatige’, hoe komt het dan, dat haar geboden door alle tijden en bij alle volken - ook in vormen van samenleving, waarin van klassen, klassentegenstellingen en klasseheerschappij geen sprake was - in het bijzondere licht van het gewijde hebben gestraald: dat die geboden als iets van een heel andere en hoogere orde werden be-

schouwd dan de regels, die bijv. op de uitoefening der gewone ambachten betrekking hadden? Heeft de menschheid dan te allen tijde gedwaald, heeft zij zich aldoor vergist met aan de normen, die het gedrag, niet van den timmerman of den smid, maar van den mensch regelen, een bijzonder karakter toe te kennen?

Dit is de eerste vraag, die bij ons opkomt. En de tweede, met deze eerste samenhangende is: wanneer de voorhoede der arbeidersklasse in haar periodieke beraadslagingen den inhoud der klassenormen telkenmale vaststelt, - wanneer zij dit doet in stellingen en besluiten, die toch allemaal betrekking hebben op den klassenstrijd - wordt de ethika, dat is de wetenschap der moraal, dan niet feitelijk opgelost in de wetenschap van den klassenstrijd, in de strategie en de taktiek van den politieken en den economischen strijd? Is er dan feitelijk *n i e t s* in het leven van den arbeider, wat niet met dien strijd samenhangt en door dien strijd zijn oplossing vindt, zoodat *a l l e* normen van gedrag hem door de eischen van dien strijd worden voorgeschreven? Is de moraal dan feitelijk enkel een onderdeel van de leer van den klassenstrijd, dat zich speciaal bezighoudt met de uitvoering der besluiten, die het kollektieve verstand heeft vastgesteld; - is zij enkel dit en niets anders dan dit? Wanneer dit alles inderdaad zoo is, - en het schijnt logisch te *m o e t e n* volgen uit de identifikatie van handelen naar het groepsbelang voorschrijft met zedelijk handelen - dan bestaan er voor den klassebewusten arbeider ook geen moreele konflikten. De uitspraak van de politieke en de economische organisatie bepaalt den inhoud der normen, waarnaar hij moet handelen, wil hij de 'stem van het geweten' gehoorzamen. Het bezit van innerlijke eenheid en vastheid is hem een voortdurende bron van geluk en van kracht.

Dit is de abstraktie, de theorie: laat ons thans eens nagaan, of en in hoeverre de praktijk met haar overeenstemt.

Wanneer wij onzen blik der maatschappelijke werkelijkheid toewenden, dan zien wij dat, in tijden van hooggaande revolutionaire beweging, handelen zooals de strijd het noodig maakt en handelen al naar het geweten spreekt, inderdaad voor het klassebewuste deel van het proletariaat in 't algemeen identiek is. Het geheele bestaan schijnt opgeslokt te worden door den strijd, alle levensgebieden die daar buiten staan, verschrompelen tot iets bijkomstigs en onbelangrijks. We zullen straks zien, dat daarmee volstrekt nog niet alle moreele konflikten afgesneden worden. Wij willen echter beginnen met na te gaan, of de identifikatie van 'zedelijk handelen' met 'handelen in het belang der eigen klasse' voor het proletariaat ook in 'normale' tijden, in tijden van minder uitzonderlijken aard, opgaat. Wij willen de theorie toetsen aan enkele, in de praktijk veelvuldig voorkomende gevallen.

F r a n s is een goed strijder voor zijn klasse, ijverig lid zijner vakorganisatie en aangesloten bij de communistische partij. Op zijn persoonlijk gedrag valt echter nogal het een en ander aan te merken. Hij is in sexueel opzicht zeer genotzuchtig en zeer onbeheerscht. Gehuwd en vader van groote kinderen, knoopt hij telkens nieuwe verhoudingen met vrouwen of meisjes aan, die hij na eenigen tijd weer verbreekt. Men vertelt, dat hij soms een paar liefjes tegelijk heeft. Zijn vrouw, die zijn communistische overtuiging deelt, lijdt zéér onder dit alles; zij eindigt met zich over haar verwaarloozing en over het wangedrag van haar man te beklagen bij een der bestuursleden van de afdeling, die besluit eens met Frans te praten. Deze blijkt werkelijk verdriet te hebben over zijn sexuele losbandigheid, maar, zooals hij zegt 'als ik een mooie meid zie, dan kán ik niet van haar afblijven: ze maakt me dol.' Ten slotte belooft hij zijn best te doen; een poosje houdt hij zich ook goed, maar spoedig is het weer het oude liedje.

W i l l e m, metaalbewerker en eveneens een goed strijder, is erg driftig van aard. Door zijn gebrek aan zelf-

beheersching krijgt hij nogal eens ruzie met de kameraden en den baas, zoo heeft hij al een paar keer een goede karwei verloren. Eens, bij een staking, is hij woedend geworden op een reeds bejaarden arbeider die aan het werk was gebleven, een oude sul; hij heeft den man bont en blauw geslagen en daarvoor een week moeten brommen. Voor zijn vrouw en kinderen is hij in gewone dagen goed en zelfs hartelijk, want in den grond is hij een beste kerel, maar o wee als iets zijn drift opwekt. Heeft hij op de fabriek onaangenaamheden gehad, dan is daar thuis maar een kleinigheid voor noodig. In drift heeft hij zijn kinderen meer dan eens geslagen, zoodat de kleinen schuchter voor hem wegkruipen, zoodra ze aan zijn felle oogen en zijn bitse toon merken, dat er een uitbarsting op til is.

Willem was lang werkeloos en is toen een poos broodbezorger geweest bij de koöperatie. Op een dag, dat hij door het een of ander weer erg uit zijn humeur was, heeft hij zijn hond, waar hij anders heel goed voor was, als een dolleman getrapt en geschopt, omdat het beest niet trekken wou. (Later bleek de hond ziek te zijn en is afgemaakt moeten worden). Een jonge arbeider, die net voorbij kwam en dat zag, een groot dierenvriend, heeft hem toen een geweldig standje gegeven en hem gedreigd naar de politie te zullen gaan, als hij nog eens zoo iets zag.

Evert, een jonge timmerman van een jaar of 20, is uit zijn voetbalclub gezet, omdat hij een paar keer valsch gespeeld had. Hij is een flinke, energieke jongen, bestuurder van de jeugdorganisatie en dol op voetballen, fietsen, enz., vlug van bevassing en ijverig. Maar hij kan niet tegen verliezen en wil overal de eerste zijn. In den Jeugdbond knapt hij alles op en wat hij doet, doet hij goed. Maar het is verbazend moeilijk met hem samenwerken, omdat hij zoo gauw op zijn teentjes is getrapt.

Johan is geen communist en ofschoon hij lid is van zijn vakorganisatie, heeft hij in den strijd nooit vooraan gestaan. Erger: bij een staking heeft hij eens onderkropen.

Dat kwam zoo: Johan heeft een teere, zenuwachtige, wat ziekelijke vrouw, waar hij veel van houdt; hij neemt haar uit handen wat hij kan. Toen nu de staking uitbrak op de meubelfabriek waar Johan werkt, was zijn vrouw zes maanden zwanger. Zij maakte zich ontzettend benauwd, dat hij zijn karwei zou verliezen (eigenlijk zonder reden, want Johan is een uitstekend werkman en zijn patroon kan hem moeilijk missen). De dokter zei hem, dat die zenuwachtige opwinding voor zijn vrouw heel verkeerd was en zij kans liep een miskraam te krijgen, wat zij vroeger ook als eens had gehad. Daarna was zij langen tijd sukkelend gebleven. Toen de fabriek, na een paar weken stil gestaan te hebben, weer werd opengesteld en enkele zwakke broeders zich aanmeldden, hield Johan zich eerst nog goed. Maar de patroon liet hem vragen, of hij nu maar niet verstandig zou zijn: nu kon hij nog weer op zijn oude plaats komen, maar wie nu niet terug kwam, die bleef er voor goed uit. Toen bezweek hij en meldde zich aan. Hij deed het na veel innerlijken tweestrijd en hij schaamde zich geducht, toen hij met de andere ‘werkwilligen’ bij den ingang der fabriek werd opgewacht door een troepje halfwassen jongens, die jouwden en hem voor ‘leelijke judas, leelijke verraaier’ uitmaakten. Hij had tamelijk veel gelezen en besepte zeer goed, dat solidariteit het eerst noodige was in den strijd. Had hij alleen gestaan, hij zou er niet over gedacht hebben de kameraads in den steek te laten, maar nu voelde hij zich niet verantwoord tegenover zijn vrouw en kinderen, als hij bleef staken. Daar kwam bij, dat de staking er slecht voor stond: het besluit om den strijd voort te zetten was met een zeer kleine minderheid genomen. Ook heerschte er veel werkloosheid in het vak.

Ondanks dit alles, voelde Johan in die dagen toch telkens zelfverwijt: het was of een innerlijke stem de schampere benamingen herhaalde, die de joelende jongens hem hadden nageschreeuwd. Het wás een judas, een verrader van zijn kameraads. Maar als hij dan, thuis komend,

merkte hoe zichtbaar zijn vrouw was bijgekomen, hoeveel rustiger en opgewekter zij haar bevalling afwachtte dan in de weken daarvóór, dan dacht hij weer ‘ja, ik heb toch goed gehandeld, ik m o c h t Claasje niet opofferen aan de stijfkoppigheid van een clubje levenmakers’ (zoo zag hij dan de staking, als een dwaas avontuur).

Toen de staking een week later opgeheven werd (per slot vielen er maar enkele slachtoffers) spraken een paar van de kameraden met Johan en vroegen hem, hoe hij die toch een eerlijke, flinke kerel was, zoo iets had kunnen doen. Hij heeft hun toen probeeren uit te leggen wat hem gedreven had. Sommigen begrepen het en hij merkte wel aan hen, dat ze hem in hun hart gelijk gaven, al zeiden zij het niet met zooveel woorden: anderen schudden het hoofd en zeiden: ‘in den klassenstrijd mag je niet denken om vrouw en kind, maar enkel en alleen om de zaak. Hoe zou het in Rusland gegaan zijn, als de arbeiders niet a l l e s hadden opgeofferd voor de revolutie?’ Onder hen die zoo spraken waren een paar duitsche communisten, van wie het bekend was dat zij zelf zeer veel voor de zaak hadden over gehad. Maar er waren ook een paar schreeuweelijken bij, altijd klaar om een relletje te beginnen; jonge kerels zonder ernst en zonder verantwoordelijkheidsgevoel.

Over de kwestie van Johan is toen ook gesproken in het bestuur van den vakbond. Hij werd voorgeroepen en er is lang over gediskussieerd, of hij ja dan neen geroyeerd zou worden. Bij de stemming staakten de stemmen, zoodat hij er nog net in gebleven is.

Wat leeren ons nu deze verschillende gevallen, gevallen, zooals ze onder de arbeidersklasse niet eens, maar duizenden malen voorkomen?

Zij leeren ons, ten eerste, dat het in de praktijk niet mogelijk is om de ‘klassenormen’ tot eenigen maatstaf te nemen en zonder meer te dekreteeren: ‘wie strijdt voor het communisme handelt zedelijk; onzedelijk, wie dit niet doet’. De mensch is niet enkel producent en de klassen-

strijd vult, althans in ‘normale tijden’, niet het geheele leven van den arbeider, al vormen de produktiewijze en de produktieverhoudingen de grondslagen van het menschenlijke leven en al kan enkel de klassenstrijd aan het leven van den arbeider in het kapitalisme inhoud geven. De mensch leeft in verschillende sferen of kringen; de sfeer van den arbeid, die van het gezin, die van het vereenigingsleven enz. Al deze verschillende kringen loopen in elkaar; t e s a m e n vormen zij pas het geheele menschenlijk-maatschappelijke leven en in elke van die kringen heeft de mensch ‘plichten’ te vervullen, dat wil zeggen moet hij zekere ‘normen’ in acht nemen, zekere sociale gevoelens en sociale eigenschappen toepassen, zekere zelfzuchtige neigingen in toom houden of onderdrukken, om een behoorlijk mensch te zijn, dat is een sociaal wezen. De klassenstrijd omvat niet het g e h e e l e leven; daarom is de goede strijder voor zijn klasse niet persé in a l l e opzichten een sociaal-hoogstaand mensch. Willem en Evert hebben hun zwakheden en fouten, al houden zij zich aan de ‘regels van gedrag’, die de klassennormen eischen en het zou uiterst onbillijk zijn, Johan streng te beoordeelen, omdat hij eens tegen die normen gehandeld heeft. Immers hij deed dit niet uit baatzucht, lafheid of hielentikkerij; maar gedreven door liefde en zorg voor de zwakke vrouw, wier eenige steun in het leven hij was. Hij was absoluut geen gewetenlooze kerel, integendeel; de ‘stem van het geweten’ sprak voortdurend in hem, - maar die stem was, als men het zoo uitdrukken kan, gespleten, die stem sprak soms ‘denk aan je kameraden’ en dan weer ‘denk aan je zwangere vrouw’. Vandaar het konflikt in zijn binnenste, dat onmogelijk tot een bevredigende oplossing gebracht kon worden.

Het geval van Johan leert ons óók, dat in de ‘stem van het geweten’ niet e n k e l de ‘stem der klasse’ tot uiting komt, maar nog een andere stem, die namelijk van de geslachtsliefde en de ouderliefde, die van trouw aan het

gezin. Dat is de stem die ontelbare malen in het verleden in den man sprak ‘bescherm vrouw en kinderen; zij rekenen op je’, - de stem die de moeder door laaiende vlammen doet gaan om haar kroost te redden. Het is de stem van de liefde en van het bloed, de stem der verantwoordelijkheid en de stem der saamhoorigheid tusschen man en vrouw, ouders en kinderen. Ook die stem geeft aan het geweten zijn uitspraken in en vaak zijn die uitspraken onvereinigbaar met de geboden, welke de ‘stem der klasse’ verkondigt; - dan komt het tot smartelijke innerlijke konflikten, tot verscheurdheid van het gemoed.

In *Frans*, den sexueel-gepassioneerde, spreekt die stem ook, zij is echter te zwak om het te winnen op zijn zinnelijke begeerten of, zoo men wil, die begeerten zijn haar te sterk. Dit verhindert hem niet in den klassenstrijd zijn plicht te vervullen, maar wel verhindert het hem, zich behoorlijk te gedragen in de sfeer van het familieleven, evenals zijn driftige aard Willem verhindert dit te doen.

In deze beide gevallen is het duidelijk, dat moreele normen worden overtreden, normen die natuurlijk wel met het maatschappelijke leven maar niet direkt met het leven van de klasse als zoodanig en het voor haar goede en nuttige samenhangen. De oorzaak van deze overtredingen is in alle gevallen gebrek aan zelfbeheersching, aan beheersching der zelfzuchtige aandriften en begeerten. Natuurlijk houdt de *voor* m dier overtredingen verband met het karakter der maatschappij, de plaats van het proletariaat in het produktieproces enz. Maar sexueele losbandigheid en drift zijn karakter-eigenschappen, die naar wij meenen ook in een communistische samenleving nog wel zullen voorkomen en ook in haar als onmaatschappelijk, als abnormaal en subnormaal zullen gelden. Gebrek aan zelfbeheersching, aan beheersching zijner eierzucht is het ook, die *Evert* tot een in sommige opzichten onmaatschappelijk mensch maakt. Zelfzucht en zelfbeheersching zijn in alle menschelijke verhoudingen en in elken

vorm van samenleving nodig, om naar bepaalde ‘maatschappelijke normen’ te handelen.

Bij de beschrijving van W i l l e m 's driftbuiën vermeldde wij, hoe hij zijn hond eens sloeg en trapte en hoe een ander jong arbeider daar ziedend verontwaardigd om werd. Dit leert ons nog iets anders, n.l. dat de geboden der zedelijkheid zich ook tot de dieren uitstrekken, anders gezegd, dat ook zij vallen onder de objecten der sociale instinkten en het gemeenschapsgevoel ook naar hen uitstraalt. Zoo W i l l e m dien morgen zonder aarzeling en zonder erbarmen het arme dier sloeg, - later toen hij bedaard was, voelde hij daar berouw over, het leek hem of hij het erbarmelijk gejammer van het beest, toen de zware hak diens magere schonken raakte, aldoor hoorde en aldoor zijn angstige schuwe oogen zag. Hij ging zelf een paar keer naar den stal dien avond, om naar den hond te kijken en bracht hem water en versch stroo. Er is geen twijfel aan: Willem voelde evengoed ‘berouw’ over wat hij den hond had aangedaan, als hij dit gevoeld zou hebben, zoo hij een van zijn kinderen had geslagen.

Het geval van J o h a n is veel ingewikkelder dan de gevallen van F r a n s , W i l l e m en E v e r t . Bij Johan hebben wij niet te maken met gebrek aan zelfbeheersching en zelftucht, maar met een ‘innerlijk konflikt’, - een konflikt tusschen twee normen, twee ‘regels-van-gedrag’ die onmogelijk beide tegelijkertijd opgevolgd kunnen worden. In het axioma van Preobraschenski ‘wat voor het proletariaat goed en voordeelig is, dat te doen is zedelijk’ is van dergelijke konflikten geen sprake. De werkelijkheid echter is een beetje ingewikkelder dan Preobraschenski haar in dit axioma aanneemt te zijn. Wij zullen het ‘innerlijk konflikt’ in den loop van deze beschouwingen telkens ontmoeten: het is helaas geen monopolie van de ‘dekadente en in zich-zelf-gespletene-bourgeoisie’ maar een onder a l l e klassen voorkomend verschijnsel, een gevolg van de samengestelde verhoudingen waarin de men-

schen van alle klassen leven en van de samengesteldheid van het menschelijk bewustzijn zelf.

In het geval van J o h a n wordt het konflikt veroorzaakt door een botsing tusschen de ‘normen’, die het gedrag van den arbeider tegenover zijn klasse regelen met die, welke het de gezinsverhoudingen doen. De proletarisch-communistische ethikus kan deze laatsten natuurlijk ignoreeren: hij kan dekreteeren dat het belang van het communisme alleen a l t i j d en in a l l e omstandigheden den doorslag geven moet. Maar door dit te dekreteeren bouwt men nog geen levende en levenskrachtige proletarische moraal op. De ‘gezinssolidariteit’, zoo men ons de uitdrukking veroorlooft, steunt op gevoelens en instinkten, die even primair, even diep geworteld zijn als die, waar de klasse-solidariteit op berust. Natuurlijk zijn er tal van omstandigheden, waarin de klasseplicht den voorrang behoort te hebben op de plichten jegens vrouw en kinderen; gevallen, waarin de liefde van den man voor de vrouw en van den vader voor zijn kinderen moet wijken voor de kameraadschap en het gevoel van saamhoorigheid, dat den proletariër met zijn klasseggenooten verbindt. Dit komt volstrekt niet enkel voor in tijden van heroïsche wilsspanning, maar evengoed in ‘gewone’ tijden, in den dagelijkschen strijd.

Sedert de arbeiders begonnen hun klasseorganisaties op te bouwen is het ontelbare malen voorgekomen, dat de vrouw klaagt en mokt, wanneer de man er avond op avond op uit trekt naar vergaderingen en voor ander werk in het belang der organisatie. Wie bezwijkt voor die klachten (en hoe velen z i j n bezweken) stelt de zaak van het proletariaat ten achter bij huiselijken vrede en rust. Natuurlijk is de ideale oplossing deze, dat de man de vrouw inwijdt in zijn werk, haar belangstelling en liefde voor dat werk leert voelen. De ideale oplossing is, dat ook de vrouw gaat deelnemen aan den strijd voor de bevrijding van haar klasse. Maar aanvankelijk is het slechts een zeer kleine minderheid der proletarische vrouwen, in wie het klasse-

bewustzijn waarlijk ontwaakt. En hoevelen onder hen zijn zelfs dan nog in staat, om aan den strijd deel te nemen? Voor hoevelen maken huiselijke beslommeringen, zorg voor de kleine kinderen enz. dit in de praktijk onmogelijk? Voor hoevelen beteekent de nieuwe wil, die in hen opkomt, het begin van een nieuw, martelend konflikt tusschen klassebewustzijn en moederlijk gevoel?

Wij konstateeren het nogmaals: het beginsel 'goed is wat nuttig is voor de klasse' kán niet als eenige, onvoorwaardelijke norm-van-gedrag worden gesteld. De mensch is daartoe een te gekompliceerd wezen, de samenleving te ingewikkeld.

De konflikten tusschen de gevoelens, die hun oorsprong hebben in sexueele liefde en in ouderliefde, met die welke wortelen in kameraadschap, zijn niet de eenige konflikten waaronder strijdende proletariërs lijden.

Een tweede bron van konflikten ligt in de onzekerheid wat te doen, den twijfel wat in bepaalde omstandigheden goed, wat schadelijk is voor de klasse, - wat het communisme bevorderen en wat het benadeelen zal. In tal van gevallen is dit inderdaad twijfelachtig: verstand noch geweten geven een volkomen klaar en duidelijk antwoord op de vraag: 'hoe moet ik handelen'. De problemen, die opkomen uit de noodzakelijkheid te kiezen tusschen trouw aan het beginsel en trouw aan de organisatie, waarin dat beginsel belichaamd was, waarin de eenling het leerde kennen en liefhebben en het jarenlang heeft gediend, maar waarin het allengs verstard en versteend is, - die problemen ontstaan opnieuw voor elke generatie van proletariërs (en vaak meer dan eens voor eenzelfde generatie) omdat e l k e organisatie na korter of langer tijd vastloopt in sleur en traditie, den vorm boven het wezen, den geest boven de letter gaat stellen. En voor e l k e generatie van strijders doen deze problemen, van den psychischen kant beschouwd, zich voor als pijnlijke gewetens-konflikten. De vraag, wát den doorslag moet geven, wèlke regel van gedrag

men volgen moet, om waarlijk in het belang van de klasse en met betrekking tot het einddoel doelmatig te handelen, - die vraag is in de praktijk slechts zelden zóó op te lossen, dat geen enkele twijfel overblijft, het geweten volmaakt rustig is en de persoonlijkheid geheel en al bevredigd wordt. In den regel gaat, óók wanneer die bevrediging ten slotte wordt gevonden, daaraan een tijdperk van vaak martelende onzekerheid, van pijnlijk heen-en-weer geslingerd worden vooraf. Tot hen, die het ergst onder die onzekerheid lijden, behooren natuurlijk de zwakken en van-nature weifelachtigen. Maar tot hen behooren óók mensen met vèèl verantwoordelijkheidsgevoel en een geest, ruim genoeg om het voor en het tegen van verschillende lijnen-van-gedrag te omvatten, dat zijn dus mensen, wier zedelijk en geestelijk leven zich boven het doorsnee-peil verheft.

Konflikten, gelijk wij die hier op 't oog hebben, kunnen uit allerlei omstandigheden ontspringen en zeer verschillende vormen aannemen. Wat moet een lid van een arbeidersorganisatie of van het bestuur daarvan doen, wanneer hij merkt, dat er in die organisatie of dat bestuur dingen gebeuren, die tegen het arbeidersbelang indruischen? Pogen ze te veranderen natuurlijk, maar wanneer hij daar niet in slaagt, moet hij dan die dingen aan het licht brengen? Moet hij dit in a l l e gevallen doen, ook wanneer hij weet, daardoor de organisatie zeer te schaden? Moet hij het doen, ook zoo hij grond heeft te vreezen, dat misschien haar ondergang het gevolg van zijn spreken zal zijn? Mag hij den klassevijand materiaal in handen geven tegen mannen, die misschien vele jaren in de hachelijkste omstandigheden de beweging hebben gediend? Behoort hij hen niet te ontzien om der wille van hun verleden? Kan hij verantwoorden dat het wantrouwen, door zijn toedoen tegen bepaalde personen gewekt, veralgemeend wordt tot wantrouwen in de richting, de strijdwijze, het beginsel, waarvan hij overtuigd is, dat zij het heil beteekenen voor

de arbeidersklasse? Doet hij niet beter te zwijgen, vooral ingeval er groote kans bestaat, dat de breede massa zijn spreken zal misverstaan, dat zijn woord in haar het beginnend vertrouwen in die strijdwijze en dat beginsel weer zal vernietigen, zooals een ijzige noordenwind in het vroege voorjaar de jonge teere scheuten vernietigt? Wat moet vóórgaan, de solidariteit of de waarachtigheid?

Neen, door den sociaal-utilitaristischen en sociaal-rationalistischen stelregel 'handel zóó, als in het voordeel van uw klasse is', worden voor den arbeider in het werkelijke leven evenmin alle moreele konflikten voorkomen als door den beroemden stelregel van Kant.

De gezagsmoraal, dat is iedere moraal, die zich verheft op den grondslag van een kerkelijk-religieus dogma, kan met dergelijke onvoorwaardelijke stelregels werken. Wanneer een met macht bekleed kollege vaststelt wat goed en wat kwaad is, en aan zijn geboden de sanktie van een hogere, geopenbaarde of geïnspireerde waarheid geeft, - ja dan vervalt alle twijfel, omdat het *r e c h t t o t t w i j f e l e n* vervalt. Voor den vromen katholiek is twijfel 'zonde'. Maar de arbeidersklasse aanvaardt de gezagsmoraal niet, zij kent geen geopenbaarde 'waarheden': haar moraal ontstaat en groeit als een onderdeel van haar kollektief zelfbewustzijn, dat is door onophoudelijken strijd in de binnen- en in de buitenwereld; door voortdurende zelfbezinning en zelfkritiek, die vaak den vorm aannemen van zelfverscheuring. De arbeidersklasse kán geen algemeene 'klassenormen' van gedrag aanvaarden, zoolang zij geen algemeene overtuiging heeft verworven over wat niet en wat wel 'doelmatig' en 'nuttig' is met betrekking tot haar hoogste en verste doeleinden.

Een dergelijke overtuiging bezit zij heden ten dage nog niet. Zelfs wanneer wij de gezindheid van vele millioenen arbeiders die van het socialisme niet willen weten buiten spel laten en ons bepalen tot het deel van het proletariaat, dat gelijk denkt ten opzichte van het 'einddoel', - het

deel, dat het socialisme of het communisme als het eenige waarlijk-goede, waarlijk nuttige voor de arbeidersklasse beschouwt, - zelfs dan vinden wij in haar nog een groot aantal uiteenlopende opvattingen ten opzichte van de wijze, waarop dit goede en nuttige moet worden bereikt.

Anarchisten, communisten, syndikalist, sociaal-demokraten: allen geven zij een verschillend antwoord op de vraag, welke middelen naar het einddoel, de socialistische samenleving, voeren. Voor ons, communisten, staat boven allen twijfel vast, dat de revolutionaire strijd het middel bij uitnemendheid is, en dat in dien strijd alle offers gebracht moeten worden, die de omstandigheden noodig maken. De sociaaldemokraten echter veroordeelen den revolutionairen strijd als ondoeltreffend en schadelijk voor het proletariaat: zij achten enkel den wettelijken weg doelmatig, de methode van schikking en verdrag. Duizendmaal mogen de feiten hebben uitgewezen, dat die methode enkel in het voordeel van de bourgeoisie en dus zeer ondoelmatig is - nog heeft de ervaring hun de oogen niet geopend, nog houden zij vast aan den verdervelijken waan, die der arbeidersklasse zooveel bloed en tranen gekost heeft. Gebrek aan zelfvertrouwen, aan offervaardigheid en in vele gevallen ook gebrek aan moed - onbewust in den regel - om den zwaren gang te gaan in dienst der vrijheid, doen hen in dien waan volharden. Maar ook zijn er onder hen die bewezen hebben, offervaardigheid en moed te bezitten. Wat houdt deze terug van het aanvaarden der revolutionaire strijdmethode? Wij plegen het gebrek aan inzicht te noemen, hiermede te kennen gevend, dat in het complex 'klassenbewustzijn' het verstandelijk element (zooals bij militaire dienstweigeraars bijvoorbeeld) bij de gezindheid ten achterbleef. Van dezulken nemen wij aan, dat zij werkelijk naar hun overtuiging handelen. Wij vinden hun inzicht verkeerd, maar wij schromen hun gedrag naar een z e d e l i j k e n maatstaf te veroordeelen, omdat wij overtuigd zijn van hun goede trouw Maar wij

hebben daarin groot ongelijk, althans zoo vele vooraanstaande communisten met hun utilitarisch-rationalistische opvattingen gelijk hebben. Immers, zoo de u i t k o m s t alles is in de moraal en de g e z i n d h e i d niets, zoo het enkel gaat om de doelmatigheid, als uitvloeisel der handeling voor de klasse, dan zijn bijv. eerlijke proletarische pacifisten, die naar hun inzicht den strijd voor de bevrijding hunner klasse zoo goed mogelijk meestrijden en daarvoor zeer veel over hebben, geen haar ‘beter’ dan lafaards en verraders, die het proletariaat aan de bourgeoisie uitleveren terwille van hun persoonlijk voordeel . . Het is duidelijk: hoe nauwkeuriger wij het axioma ‘zedelijk is, wat nuttig is voor de sociale groep en al het andere is waan of franje’ ontleden, hoe meer wij verward raken in allerlei tegenstrijdigheden.

De fase der voorbereiding van de revolutie heeft haar eigenaardige konflikten; in den regel komen deze voort uit de omstandigheid dat andere levenssferen - in de eerste plaats de gezinsverhoudingen - van evenveel belang schijnen en den innerlijken mensch evenzeer in beslag nemen als de sfeer van den klassenstrijd. In de revolutie verandert dit: de strijd eerst voor de verovering en daarna voor het behoud van de macht dringt zich op als het eerst noodige en verdringt allerlei gevoelens, die in gewone dagen groote beteekenis hebben voor het menschelijke leven. Echter men meene niet, dat daarmee de konflikten van de baan zijn. Wel krijgen zij een anderen inhoud: zooals het geheele leven gedurende de revolutie een hoogere spanning bereikt en een meer dramatisch karakter krijgt, zoo wordt ook het verloop der innerlijke konflikten in de revolutie dramatischer, de pijn die zij veroorzaken feller, de oplossing waartoe zij voeren vaak pathetischer.

In de russische literatuur der laatste jaren vinden wij telkens innerlijke konflikten, die de revolutie deed opkomen, afgebeeld. Een aangrijpend, tragisch-eindigend konflikt tusschen trouw aan de revolutionaire taak en de

sociale gevoelens heeft L e b e d i n s k i in zijn beroemde novelle 'De Week' op aangrijpende wijze in beeld gebracht. In deze novelle, - die een episode van den burgeroorlog in een afgelegen russisch provinciestedje verhaalt - komt een jonge communistische intellectueel voor, Soerikow, die een poos in de Tscheka werkzaam is geweest. Als lid der Tscheka heeft hij in de dagen, dat de sowjetrepubliek genoodzaakt was zich door terroristische maatregelen tegen de samenzweringen der reactie te verweren, vaak doodsvonnissen van gevangen-genomen kontra-revolutionairen geteekend en terechtstellingen helpen voltrekken. Schijnbaar maakten de angst, het bloed en het gerochel der stervenden niet den minsten indruk op hem: 'hij leek betooverd te zijn en niets te merken', zeide zijn chef, de communist Klimin, van hem na de catastrofe. Soerikow was door Klimin belast met een gevaarlijke opdracht in een oproerig distrikt; van die opdracht keerde hij niet terug; den roovenden, plunderenden benden die er rondzwierven in handen gevallen, werd hij door hen levend begraven. Maar eer Soerikow de wildernis introk, stuurde hij van het laatste poststation af Klimin een brief, waarin hij hem het gevoel van vertwijfeling biechtte, dat hem bewoog den dood te zoeken.

In dien brief brengt Soerikow Klimin in herinnering, hoe zij beide, eenigen tijd geleden, in een winterschen maannacht met felle vorst, met een peleton soldaten van het Roode Leger en een vijftal gevangenen zich per auto naar een verlaten steengroeve begaven, waar de executies gewoonlijk werden voltrokken. Daar aangekomen, beval Klimin den gevangenen zich geheel te ontkleeden: in de Sowjet-Republiek heerschte groote armoede, ook de soldaten hadden gebrek aan warme kleeding; het was jammer, dat de kleeren verloren gingen, die de gevangenen zelf immers toch niet meer noodig zouden hebben. De gevangenen echter, die zich tot dusver heel rustig gedragen hadden, protesteerden luide tegen dit onmenschelijk bevel, een

hunner begon te schreien, een ander zei dat hij ‘de influenza had’. Maar hun protesten hielpen niets, zij moesten zich ontkleeden en de soldaten schoten op de naakte bibberende lijven, lichtblauw in het koude schijnsel der maan. Soerikow voelde plotseling of iets in hem brak; het leek hem in die oogenblikken als was hij zelf het die zich moest ontkleeden, als doordrong de ijzige koude zijn eigen lichaam en als werden zijn eigen spieren en beenderen door de kogels verbrijzeld. Het leek hem of het smartelijk gekreun, dat uit de diepte der steengroeve opsteeg, ‘uit zijn eigen lichaam kwam’ Van dien tijd af, bekende hij in zijn laatste biecht, kon hij geen doodsvonnis meer onderteekenen. Vóór de gebeurtenissen van dien vreeselijken nacht werd hij gesteund en als gedragen door het besef dat onbarmhartigheid noodig was, dat de bloedige weg, dien de revolutie ging, de eenige was die de menschheid uit de het van het kapitalisme kon verlossen. Maar sedert dien nacht v o e l d e hij dit niet langer: het lag in hem als een dood weten; hij kon niet meer haten, het was of hij de grenzen van den haat overschreden had.

De lezer moge zich herinneren, hoe volgens Preobraschenski de sociale instinkten hun grootste intensiteit bereiken, wanneer zij in dienst van het klassebelang gesteld worden, en hoe die instinkten in dagen van felle botsing tusschen de klassen tegenover de leden der vijandelijke klasse volkomen tot zwijgen worden gebracht. Het voorbeeld van Soerikow bewijst, dat Preobraschenski's axioma in zijn onvoorwaardelijkheid onjuist is. Zeker gebeurt het tallooze malen in den klassenoorlog - en eveneens in den oorlog der volkeren - dat haat, woede en wraakzucht het sociale instinkt met betrekking tot den vijand geheel en al onderdrukken. Maar opeens zal dit instinkt, dat vanuit zijn aard en wezen uitstroomt tot al wat leeft, zich met zóó groote kracht manifesteren, dat het anti-sociale gevoelens als haat en wraakzucht, die lang almachtig schenen, plotseling vernietigt. Een tijd lang heeft Soerikow

zijn medegevoel voor de gevangenen der Tscheka zóó volkomen verdrongen, dat geen spoor daarvan in hem aanwezig leek. Hij was ‘als betooverd’, de angsten en pijnen der kontrarevolutionairen raakten hem niet, omdat hij in hen geen medemenschen zag, enkel vijanden van het communisme. Maar de afschuwelijke nachtelijke gebeurtenissen bij de steengroeve maakten aan de ‘betoovering’, die zijn sociaal instinct verhinderde uit te stroomen buiten bepaalde grenzen een einde; de kunstmatige dammen, die de klassetegenstellingen en de klassehaat tusschen hem en andere menschelijke wezens hadden opgericht, bezweken en de jonge communist was, al leefde zijn overtuiging even vurig in hem als tevoren, niet langer in staat tot de antisociale daden, die hij terwille van zijn sociaal ideaal verplicht was te volbrengen. Voor dit konflikt was de dood de eenige oplossing.

Onze ontleding van het sociaal-utilitarisme en het sociaal-rationalisme heeft ons tot de konklusie gevoerd dat zij - hoezeer wij ze ook verkiezen boven het individualistisch utilitarisme en rationalisme - toch niet de steenen zijn, waaruit men een moraal kan optrekken, passend voor de behoeften van het strijdend proletariaat. Zij zijn daartoe te eenzijdig en te simplistisch; zij houden niet genoeg rekening noch met de samengesteldheid van het maatschappelijk leven, noch met die van de menschelijke psyche.

V. De ‘zin des levens’ en de historische taak van het proletariaat.

De sociaal-utilitarische en sociaal-rationalistische moraal, zooals zij wel niet officieel door het communisme is aanvaard, maar toch door vele bekende en invloedrijke communisten wordt verkondigd, gaat uit van twee grondstellingen of axioma's.

De eerste daarvan is: dat het wezen der zedelijke geboden zich in niets onderscheidt van ieder ander systeem van voorschriften, dat de gedragingen der menschen op een bepaald gebied regelt. De tweede: dat deze regels in werkelijkheid enkel betrekking hebben op datgene, wat nuttig of schadelijk is voor een bepaalde groep. In iedere maatschappij, waarin de klassentegenstellingen tot zekere ontwikkeling gekomen zijn, is die groep de klasse. De eigenschap die het individu in staat stelt, het voordeel van de groep boven eigen voordeel te stellen en zich zoo noodig voor haar op te offeren - een eigenschap, die wij ook bij vele dieren vinden en die een gewichtige faktor is geweest in de evolutie der menschheid - is het sociaal instinkt of sociaal gevoel.

Te samen beteekenen deze stellingen, dat aan de moraal elk ‘hooger’ of gewijd karakter, als berustend op bedriegelijke mystifikatie, ontnomen wordt. Onder die mystifikatie was te allen tijde de bewuste of onbewuste wensch der heerschende klasse verborgen, om een gedragswijze, die voor haar zelve nuttig en doelmatig was, voor te stellen als berustend op algemeen-geldige, eeuwige normen. Deze voorstelling drong zij niet enkel den onderdrukten op, zij suggereerde ze ook zich zelven. Het inzicht in de betrekkelijkheid der moreele geboden, in hun afhankelijkheid van

konkrete, sociale en economische omstandigheden, ging voor alle leden der maatschappij verloren. De oorsprong van het geweten uit het dierlijke leven werd in het minst niet meer beseft.

Wanneer het individu geplaatst werd voor een konflikt tusschen zijn persoonlijk belang en dat van de groep waartoe hij behoorde, schrijft Preobraschenski, dan werd hij zich dat konflikt niet bewust in de eenvoudige en begrijpelijke vraag: 'Zal ik al dan niet handelen zooals het belang mijner klasse voorschrijft?' -, maar het deed zich aan hem voor, gehuld in de transcendente formule: 'Zal ik al dan niet de stem van mijn geweten volgen?' (bl. 47). 'Wanneer men de taal der moraal', zegt dezelfde schrijver verderop, 'terugvertaalt in de taal der werkelijkheid, dat is die der materieele belangen, dan komt de eigenlijke kern, het ware wezen der moraal, die verborgen was onder een dikke laag bedriegelijke voorwendsels, aan den dag.' Vooral deze laatste uitdrukking laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. De ware kern der moraal is, volgens de overtuiging der communistische utilitariërs, het materieele groepsbelang.

Deze opvatting van het wezen der moraal - waarvan wij natuurlijk toestemmen, dat zij v o o r e e n d e e l juist is - komt ons voor niet slechts in te gaan tegen de ideologische voorstelling van burgerlijke filosofen en moralisten of christelijke theologen, maar ook in haar absoluutheid in strijd te zijn met de historische feiten, met het karakter, dat de regeling der menschelijk-maatschappelijke gedragingen ook in voor-kapitalistische vormen van samenleving droeg. Het verschijnen van zekere menschelijke handelingen in een bijzonder licht, het omgeven zijn van de geboden en voorschriften, die op deze handelingen betrekking hebben, door een eigenaardige plechtige sfeer, dit alles gaat in den tijd aan de ontwikkeling der klassentegenstellingen vooraf, dit alles bestaat reeds bij primitieve volken, in maatschappelijke stadia, waarin van klassentegenstellingen

nog geen sprake is. Weliswaar bestaat de moraal in zulke stadia nog niet als een afzonderlijke, scherp begrensde categorie, evenmin als godsdienst, kunst en wetenschap zich daarin reeds tot bijzondere levensgebieden hebben ontwikkeld. Wel echter bestaan een aantal voorschriften, die de handelingen der leden van de gemeenschap in alle mogelijke levensomstandigheden regelen. Sommigen dier voorschriften omhangt diezelfde sfeer van geheimzinnige ondoorgrondelijkheid, zij staan in datzelfde licht van het gewijde, dat in latere fasen aan de geboden der moraal zulk een bijzonder karakter geeft.

De sociaal-utilitarisch-rationalistische ethika herleidt de zedelijke geboden tot nuchter-zakelijke regels, van aard gelijk aan die, welke voor een ambacht of een gezelschapsspel gelden. Deze moraal past bij de mechanisch-rationalistische levensbeschouwing, die een bepaalde fase vertegenwoordigt in de ontwikkeling van het burgerlijke denken. In tegenstelling tot haar mechanisch-utilitarisch karakter staat de levensbeschouwing van haast alle voor-kapitalistische fasen van het maatschappelijke leven. Inplaats van de moraal te ‘ontluisteren’, door haar geboden op één lijn te stellen met die, welke allerlei ‘gewone’ levens-verrichtingen regelen, ziet deze beschouwing integendeel ook het gebied van die ‘gewone’ verrichtingen, althans van sommige hunner, stralen in denzelfden mysterieuzen gloed, die over de sfeer-van-het-zedelijke gespreid ligt. Het is of de luister van het gewijde en heilige, van een kerngebied-deslevens uitstralend, zich aan een aantal menselijke verrichtingen, ambachten en beroepen meedeelt. Zoo beschouwen bijv. vele volken, die zich in een, met het moderne kapitalisme vergeleken primitief, kultuur-stadium bevinden, de smeedkunst, hetzij in haar geheel of voor zoover zij zich bezighoudt met de vervaardiging van wapens, als een ‘heilige’ kunst. Zoo was in de antieke kulturen van Babylon, Egypte en Indië de regeling der werkzaamheden in den landbouw ten nauwste verbonden met religieuze

mysterieën. Zoo straalde zoowel in het middeneeuwsche Japan als in het antieke Griekenland op den tooneelspeler iets over van den aureool, die den priester omgaf. Ziehier eenige onder talloze feiten van denzelfden aard. In den loop van dit hoofdstuk zal ons duidelijk worden, waaraan zij zijn toe te schrijven.

Voor den modernen rationalist zijn de geboden der moraal ‘niets dan’, technische voorschriften, in wezen gelijk aan die, welke de nietigste handelingen der menschen regelen. Voor den vromen primitief of middeneeuwer hadden daarentegen ook de gewone technische bedrijfsregels een hoogere beteekenis. Zij bevatten een mysterieuze kern, die de weerschijn van iets goddelijks was. Het alledaagsche leven-van-den-arbeid ontleende zijn adel en schoonheid aan deze verbinding met den in boven-aardschen luister stralenden bestaansgrond aller dingen.

Natuurlijk zijn het in primitieve maatschappij-vormen niet alle beroepen, die in den mysterieuze gloed van het gewijde prijken, zoomin als alle voorschriften, die de gedragingen der leden van de gemeenschap regelen, een semi-religieus karakter dragen. Dit karakter komt enkel toe aan die, welke van uitnemend belang zijn of verondersteld worden te zijn voor het leven der gemeenschap, die van welke haar heil afhangt, welke verwaarloozing haar ondergang beteekent.

Volgens onze overtuiging moet de oorsprong van het bijzondere karakter der moreele geboden niet gezocht worden in mystifikatie en bedrog, bewust of onbewust door een heerschende klasse in haar eigen voordeel gepleegd, maar in het intuïtieve besef der bijzondere waarde, die bepaalde handelingen hebben voor het menschelijk-maatschappelijk leven, en wel die handelingen, waaraan de sociale instinkten en het kosmische eenheidsgevoel het sterkst ten grondslag liggen. Immers aan de manifestaties van deze

instinkten zijn het voortbestaan en heel de verdere ontwikkeling van het menselijk geslacht gebonden.

Biologisch beschouwd, hebben de sociale instinkten - althans dit is zeer waarschijnlijk - hun oorsprong in zorg voor de nakomelingschap. Wij kunnen ze echter ook in een algemeener verband opvatten en beschouwen als de speciale manifestaties in het menselijk geslacht van algemeene kosmische wetten. Elk levend wezen, als een individu-opzichzelf beschouwd, kan zich enkel handhaven door een deel van zijn kracht af te geven, haar uit te doen stroomen buiten zich zelve. Het voortbestaan van de oorspronkelijke cel door splitsing is van die wet een eenvoudige manifestatie. Het lot van den zaadkorrel, die enkel door te vergaan duizendvoudig kan herrijzen, is er te allen tijde het poëtisch symbool van geweest. Het individuele leven dat geheel en al in zichzelf besloten zou blijven, zou tot het uiterste verarmen en ten slotte te niet gaan. Het rijkste leven daarentegen is 'datgene wat er het meest toe neigt over te gaan in anderen, zichzelf aan anderen mede te delen.'¹⁾ De eenling moet bereid wezen, afstand te doen van de tijdelijke, beperkte verschijning, waarin het Leven zich in hem openbaart, wil hij als duurzame kracht blijven voortbestaan. Hij kan dit laatste alleen, door in anderen te herleven. Op het intuïtieve besef van deze levenswet berusten alle sociale aandriften: de sympathie, het aktieve meegevoel, het moederlijk instinkt zelf. Alle boren zij hun wortels diep in de kern der persoonlijkheid, dat is tot daar, waar de levensdrift zijn zetel heeft. Het feit dat de sociale instinkten geen sekundaire kracht, geen toevoegsel van de persoonlijkheid zijn, maar integendeel een integreerend deel ervan uitmaken - dat feit verklaart het groote aandeel wat die instinkten hadden aan de ontwikkeling van het menselijk-maatschappelijk leven; het verklaart waarom zij vormende factoren daarvan zijn, van niet ge-

1) Guyau, Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction.

ringere kracht dan de aandriften van zelfbehoud en zelfhandhaving. De behoefte zichzelf weg te schenken, de drang tot éénwording met anderen zijn in den mensch even oorspronkelijk als de wil zichzelf te zijn en zijn zelf te dienen.

Het gevoel van zijn samenhang met de sociale gemeenschap en met het universum en het hiervan onafscheidelijke gevoel, een kracht tot de vermeerdering-des-levens, tot heil der gemeenschap te kunnen zijn, ziedaar de twee gevoelens, die den mensch sedert onheugelijke tijden met de innigste vreugde en het zuiverste geluk hebben vervuld.

In den primitieven mensch leefde een sterk intuïtief besef van den samenhang die tusschen den eenling en de gemeenschap bestaat, en een niet minder sterke intuïtie van den samenhang tusschen de menschheid en de haar omringende natuur. Deze laatste intuïtie, die diep in het onbewuste gevoelsleven van de zogenaamde ‘wilde’ stammen en volken verankerd is, komt o.a. tot uiting in den eerbied en de bewondering die zij allen zonder onderscheid voor de dieren koesteren en in de vriendschap, die hen met sommigen daarvan verbindt. Natuurlijk wordt de geesteshouding van den primitieven mensch tegenover de dieren mede bepaald door utilitarische oogmerken, maar volstrekt niet door deze alléén. Hij ziet in de dieren níet, zooals de mensch-der-beschaving, wezens van lager orde, waarvan een onoverkomelijke kloof hem scheidt. Hij voelt hen kinderen der natuur te zijn, zooals hij zelf een kind-der-natuur is, niet in alles aan hem gelijk, maar hem gelijkwaardig, dat is even rijk aan ‘goddelijke’ krachten als hij zelf dat is.

Gelijk algemeen bekend is, heeft het persoonlijke of zelfbewustzijn zich in den mensch pas in de hoogere fasen van het maatschappelijk leven ontwikkeld, veel later dan het bewustzijn-der-gemeenschap. Welnu: zoomin als de primitief zich bewust was van zijn ikheid, zoomin als hij zichzelf van zijn makkers en zijn persoonlijk leven van dat der

gemeenschap onderscheidde, zoomin maakte hij een scherpe scheiding tusschen het genus mensch en de andere wezens, die de natuur bevolkten.

In den loop der historische ontwikkeling van de menschheid (een ontwikkeling, gedurende welke de technischmaterieele-factoren en de geest onophoudelijk op elkaar inwerkten) kwamen zoowel het individueele zelfbewustzijn als het bewustzijn-van-de-soort tot vollen wasdom. Elk individu werd beseft een wereld op zichzelf te zijn, eenzaam tusschen alle andere individueele werelden. En tevens werd het menschengeslacht in zijn geheel beseft eenzaam te zijn in het universum. Vele eeuwen verliepen, waarin de mensch niet voelde een deel der natuur te zijn, maar zich los van de natuur en boven haar verheven gevoelde. In de wereldbeschouwing der klassieke oudheid en nog meer in die van het cristendom kristalliseerde zich dat gevoel. Wel hebben tenslotte kennis en inzicht den modernen mensch tot het begrip zijner eenheid met de overige natuur teruggevoerd, maar het verlorene gevoel dier eenheid, het intuïtieve besef daarvan in het onderbewustzijn heeft de wetenschap hem nog niet kunnen teruggeven. Haar werkingen gingen aanvankelijk niet dieper dan het verstand, wat niet wegneemt dat het ongetwijfeld mede aan het uitzicht op de Eenheid-des-Levens, door de wetenschap geopend, te danken is, dat het gevoel van samenhang met het universum, het kosmisch gevoel in onze eigen dagen weer herleeft.

Het socialisme en het communisme hebben zich tot nu toe om dien kosmischen samenhang weinig of niet bekommerd. Dit kon ook niet anders, immers zij waren zoozeer georiënteerd naar het maatschappelijke leven en den maatschappelijken strijd, dat hun belangstelling zich in hoofdzaak op dat leven en op dien strijd moest concentreren. Wat daarbuiten lag was hun betrekkelijk onverschillig. Wanneer heden ten dage een communistisch socioloog, schrijvend over het gebied dat door de moraal bestreken

wordt, als een axioma verkondigt dat dit gebied ‘zich niet verder uitstrekt dan tot den mensch’, dan blijkt uit die opvatting, dat het wetenschappelijke communisme de eenzijdigheid der burgerlijke wereldbeschouwing nog niet volkomen heeft overwonnen, niet de kloof overbrugd, welke in die wereldbeschouwing den mensch van de andere natuurwezens scheidde. Zoolang niet iets van de liefde der oude totemgenooten voor het totemdier en iets van het gemeenschapsgevoel met alle schepselen, dat in Franciscus van Assisi spontaan tot uiting kwam, in nieuwe vormen in het communisme opleeft, is het zelf nog bevangen in de oude hoovaardigheid, dat is in de oude vereenzaming, die eeuwenlang de menschheid heeft gekweld, en kan het haar daar niet uit verlossen. Het kosmische gevoel van goede strijders voor het communisme staat in onze dagen somtijds beneden dat van een normaal kind, van een ‘burgerlijk’ kunstenaar en in het algemeen van elken verbeeldingsrijken en gevoeligen mensch. Zulk een mensch voelt een heete golf van drift in hem omhoog stijgen als hij een dier ziet mishandelen, en zoo hij zelf een dier door verwaarloozing deed lijden of door haastige onnadenkendheid een twijg beschadigde, een bloem ruwweg van haar steel afrukte, dan zal, spontaan en onberedeneerd-krachtig, een gevoel van schuld in hem opwellen. Hij zal beseffen te hebben gezondigd tegen wezens, aan hem zelve verwant.

Eeuwenlang heeft het vervreemdingsproces geduurd, niet enkel tusschen individu en gemeenschap, maar ook tusschen menschheid en natuur, - tot eindelijk in onze dagen het punt bereikt schijnt, van waar de terugbuiging der spiraal begint.

De kapitalistische bezitsvorm en de kapitalistische produktiewijze zijn de krachten geweest, die den groei van het zelfbewustzijn tot zijn huidige monsterlijke afmetingen aanjoegen. Hebzucht, winstbejag, heerschzucht, ijdelheid, machtsbegeerte overwoekerden al meer in de zielen der heerschenden het oorspronkelijke groeisel van menschelijke

kameraadschap. In de onderdrukten leefden solidariteit en onderlinge hulpvaardigheid wel is waar voort, maar vermengd met den nijd, den haat en de wrok, die zij jegens hun meesters koesterden.

Zoo veranderden en vervormden de produktie-krachten en de produktie-verhoudingen het menschelijke bewustzijn: de oude ziel-der-gemeenschap uit het tijdperk van de gens of sippe, verdorde en verging. Omgekeerd oefenden van hun kant de tot groote macht, ja somwijlen bijna tot alleenheerschappij gekomen zelfzuchtige en het-zelf-zoekende zielsneigingen, een ontzaggelijken invloed uit op de vormen van het maatschappelijk leven. Immers, die vormen zijn een bouwsel, een produkt van den mensch; geen wonder, dat zij zijn innerlijke gesteldheid afbeelden.

Het gevoel van vereenzaming werd voor den individueelvoelenden mensch der beschaving vaak tot een haast ondragelijke pijn, al deed zijn zelfzucht hem nog zoo vaak van zijn makkers vervreemden en in woedenden strijd tegen hen ontbranden. Nijd en haat verpestten de aarde, de kwellingen van zonde- en schuldgevoel, van berouw en wroeging wrongen de harten. Waar was het oude onbewuste geluk, het onbevange drinken met langzame, diepe teugen, van den drank des levens gebleven? Het was verloren gegaan, tesamen met het bewuste en onbewuste gevoel van kosmische en maatschappelijke saamhoorigheid.

‘De magische spiegel der ziel, die de natuur weerkaatste in rustige eenvoudige bekoring, had een barst gekregen.’¹⁾

Verduisterd en verminderd weliswaar, soms verzwakt tot een armzalig vonkje, bleef in den mensch het gevoel van het geluk der menschen-eenheid, het geluk, dat enkel de

1) E. Carpenter, *Pagan and Christian Creeds*, bl. 225. Geen ander filosoof van onzen tijd heeft over den samenhang tusschen natuur en mensch met zooveel warmte geschreven. Men leze vooral het IXe, XIVe en XVIIe hoofdstuk van het hier aangehaalde werk.

harmonie der belangen van alle leden der gemeenschap kon geven, voortbranden. Die eenheid werd, bewust of onbewust, gevoeld als het hoogste goed en alles wat haar bevorderen kon, als strekkend tot heil der menschheid. De daden, die verondersteld werden dit te doen, en de gezindheid waaruit zij gewoonlijk voortkwamen, maakten het essentiele uit van alle zedelijkheid. Zoowel haar vormen als de nadruk, die op bepaalde eigenschappen en op hun uitingen kwam te liggen, waren gebonden aan materiele processen, aan den hoogtegrad van de ontwikkeling der produktiekrachten en de daaruit voortvloeiende economische verhoudingen. Maar onveranderlijk werd als goed en deugdzaam beschouwd, dat wat men zich voorstelde als waardevol en onontbeerlijk voor het heil der gemeenschap. En aan de voorstelling van dat heil lagen altijd de ideeën te gronde van de lichamelijk-geestelijke eenheid-der-menschen en van den kosmischen samenhang aller wezens als van het allergrootste, allerwerkelijkste heil.

Pas het rationalistische utilitarisme heeft ontdekt, dat het goede niets anders is dan het 'nuttige' en 'voordeelige'. 'Het voor den eenling nuttige', zeiden de burgerlijke utilitariërs. De socialistisch-communistische maakten daarvan: 'het nuttige voor de sociale groep'. Zeker zijn zij daarmee opweg, uit de individualistische, dat is de typisch-burgerlijke opvatting los te komen. Maar ook niet meer dan op weg. De laatste stap, de moeilijkste om te doen, blijft nog over. Het communisme heeft dien stap nog niet gedaan.

Wat is dan wel die stap, anders gezegd, wat is het essentiele verschil tusschen het utilitarisme, dat de moraal gelijkstelt met 'het voor een sociale groep nuttige' en onze eigen opvatting, die haar in verband brengt met het voor de menschheid, het menschelijk leven heilzame? Bestaat zulk een verschil inderdaad? Verbergen wij niet hetzelfde feit, dat Boecharin en Preobaschenski plomp en onomwonden uitdrukken, onder wat fraaier en bloemrijker

woorden? Bedoelen wij met datgene wat wij ‘het voor het menselijk leven heilzame’ noemen, in den grond der zaak niet precies hetzelfde, als wat hij hen ‘het nuttige en voordeelige voor de sociale groep’ heet?

Er is hier, meen ik, geen sprake van een spelen met woorden. Het gaat wel degelijk om een verschil van opvatting, welks konsekwenties voor de communistische beweging van groot belang zijn. Wij willen pogen dat verschil uiteen te zetten.

Het sociaal-rationalistisch-utilitarisme beschouwt elke groepsmoraal, dat is elk systeem van konkrete normen, zooals zij in verband met bijzondere produktie- en klasseverhoudingen ontstonden, als gelijkwaardig aan alle andere systemen. Wij hebben hierboven enkele zinsneden aangehaald uit het boekje van Preobaschenski waaruit bleek hoe hij bijvoorbeeld het voorschrift der dieven: ‘ge zult alles stelen wat ge stelen kunt’ als gelijkwaardig beschouwt aan het gebod ‘Gij zult niet stelen’, voortgekomen uit een levensbelang van elke samenleving, gegrondvest in het privaatbezit. Wij zouden met verschillende andere passages uit het geschrift van den communistischen theoreticus kunnen bewijzen, hoe deze onzinnige gelijkstelling geen grapje bij hem is maar een logische konsekwentie van zijn standpunt: ‘Groepsbelang en moraal zijn identiek’. Zoo stelt Preobaschenski de ‘klassenormen’ van de bourgeoisie in het tijdperk van haar verval, dat is in het tijdperk waarin zij iedere funktie in het produktieproces verloor en haar macht nog slechts handhaaft door middel van hetzij bedrog of geweld, op één lijn met de klassenormen van het proletariaat in het tijdperk dat het zich voorbereidt tot den strijd voor het communisme, dat is voor de bevrijding der menschheid, en in dien strijd de zwaarste offers brengt.

Hoe is het mogelijk, dat Preobaschenski tot een dergelijke onzinnige gelijkstelling komt?

De oorzaak ligt in zijn overdreven relativisme en in zijn formalistische opvattingen. Zijn opgaan in het bijzondere verhindert hem voldoende aandacht te wijden aan het algemeene. Hij ziet elke sociale groep als iets op zichzelf, hij ziet ook de onderlinge (strijd)verhouding dier groepen, maar hun aller verhouding tegenover het geheel: het menscheijk-maatschappelijk en het kosmisch leven, dat ziet hij niet. Hij vat de maatschappelijke ontwikkeling niet op als een samenhangend proces, maar als een reeks episoden. Hij verlaagt de moraal tot een werktuig in dienst van tijdelijke groepsbelangen; vandaar dat hij geen onderscheid maakt tusschen de waarde der zedelijke normen van verschillende sociale groepen in een verschillend stadium van ontwikkeling, (in casu van bourgeoisie en proletariaat). Hoe zou hij dat onderscheid ook k u n n e n maken? Hij bezit immers geen a l g e m e e n e n standaard waar hij de waarde dier normen aan toetst. Hij blijft steken in de beperktheid van de empirische verhoudingen, hij komt niet boven de tijdelijke en voorbijgaande verschijnselen uit. Hij verbindt die verschijnselen niet tot een eenheid door middel van het dialektisch denken.

Het is de kracht van alle vroegere groote gedachtestelsels geweest, om 't even of zij van godsdienstigen of wijsgeerigen aard waren, in het leven een zin te leggen, den eenling het besef te geven dat zijn bestaan aan iets blijvends, iets oneindig groots verbonden was, dat het dit oneindig groote en blijvende diende. Daardoor konden zij de nietigste handeling op iets absoluuts betrekken en bevredigden zij het, bewust en onbewust in den mensch levende verlangen, zijn kleine vergankelijke ikheid in samenhang te brengen met het onveranderlijke en eeuwige. Door het besef van dit verband kon de mensch het leven verdragen, niet alleen wanneer hij zijn persoonlijke doeleinden niet bereikte, maar ook wanneer de sociale groep

waarvan hij deel uitmaakte, dit de hare niet deed. Door alles heen behield hij het besef van samenhang met het absolute. Dit besef verzoende hem met zijn falen; zijn smarten werden er door geadeld, zijn vreugden gewijd.

De groote dwaling echter van alle godsdienstige en wijsgeerige stelsels was, dat zij den 'zin des levens' niet zochten in het leven zelf, maar van buiten af een zin in het leven legden, dien om zoo te zeggen vasthechtten aan factoren van mythologischen of transcendenten aard. Alle vatten zij het menschelijk-maatschappelijk proces op als het materiaal, met behulp waarvan een boven het leven staand Wezen, een Macht tronend buiten het empirische zijn, zijne of haar doeleinden verwezenlijkte, zooals een bouwmeester met behulp van bouw materiaal zijn concepties belichaamt.

Het dialektische materialisme is de eerste filosofie, die den 'zin-des-levens' geheel en al in het leven zelf zoekt en het is in deze filosofie dat de proletarisch-communistische moraal gegrondvest moet worden. Voor haar bestaat geen vreemde, boven het leven staande macht, die door middel der menschelijk-maatschappelijke evolutie haar eigen doeleinden verwezenlijkt. Deze evolutie komt uitsluitend tot stand door of als een onophoudelijke wisselwerking tusschen de krachten in den mensch en de macht der omstandigheden, die de ontplooiing dier krachten zoowel in een bepaalde richting leiden als haar bepaalde grenzen stellen. Een overeenkomstig proces, als in de geheele levende natuur geschiedt, als gevolg van het voortdurend op elkaar inwerken van een innerlijke kracht (die zich op zeer verschillende wijzen uit, maar wier wezen wij niet volkomen kennen), en van materiele voorwaarden (innerlijke zoowel als uiterlijke), die haar uiting bevorderen of belemmeren, voltrekt zich ook in de menschelijke samenleving.

Het maatschappelijk ontwikkelingsproces bewoog zich tot nu toe altijd in tegenstellingen. Sedert het opkomen

van de klassen, dat is van sociale groepen, die zich verschillend verhouden tot de produktie en de produktiemiddelen, nam dat proces de volgende vormen aan. Op een bepaalde trap van ontwikkeling raken de produktiekrachten (daaronder begrepen techniek en wetenschap) in toenemende tegenstelling tot de produktieverhoudingen (eigendoms- en klasseverhoudingen) tot ten slotte een punt bereikt wordt, waarop de sociale verhoudingen een belemmering worden voor den verderen groei der produktiekrachten. Dan slaat het uur voor maatschappelijke vernieuwing, dat is vernieuwing van de eigendoms- en klasseverhoudingen. Deze is noodzakelijk, wil de 'hoogere' produktiewijze (dat wil zeggen een produktiewijze, een grooter deel der menschheid tot intensiever vermaatschappelijking brengend dan de vorige deed) die in den schoot der oude tot ontwikkeling kwam, ingevoerd kunnen worden. Haar in te voeren kan enkel het werk zijn der onderdrukte en uitgebuite klasse, die in de oude maatschappij-vorm tesamen met de nieuwe technisch-organisatorische mogelijkheden ontstond en tot wasdom kwam. Om zich zelve te kunnen bevrijden, zoowel als om de baan vrij te maken voor nieuwe menschelijk-maatschappelijke mogelijkheden, moet zij beginnen met de oude heerschende klassen uit de macht te ontzetten en zichzelve aan de spits te stellen der maatschappelijke beweging. 'Een tijdperk van sociale omwenteling begint.' (Marx).

Niet in alle gevallen voerde de economisch-sociale ontwikkeling tot een crisis, die voor de uitgebuite en onderdrukte klassen de mogelijkheid schiep, door strijd tegen de oude machthebbers een nieuw uitgangspunt der maatschappelijke evolutie te bereiken. Integendeel leidde de ontwikkeling somtijds - nadat alle kiemen eener bepaalde produktiewijze zich volledig hadden ontplooid - tot haar verval en haar ondergang, zonder dat een 'hoogere' vorm van maatschappelijk leven uit haar voortkwam. Dit was bijv. het geval met de produktiewijze der

klassieke oudheid, welker grondslag de slavernij vormde. De slavernij verhinderde de opkomst van het vrije ambacht en daarmee van de klasse, die de draagster eener nieuwe wijze van produktie en van nieuwe levensvormen kon zijn. De antieke beschaving die in Griekenland tot een heerlijke, in later eeuwen nimmer geëvenaarde artistieke kultuur en in het romeinsche rijk tot bewonderenswaarde juridische, administratieve en militaire instellingen geleid had, verviel en de aan haar gebonden levensvormen gingen ten onder zonder tot hoogere te voeren, het maatschappelijke leven keerde terug tot een meer primitief stadium en een nieuwe ontwikkelingscyclus begon.

De menschelijk-maatschappelijke evolutie, beschouwd als één samenhangend proces, heeft in een tijdsverloop van vele duizenden jaren en na herhaaldelijk door rampspoedige ineenstortingen onderbroken te zijn (waarbij echter nooit alle vroegere kultuur-elementen verloren gingen) geleid tot de opkomst der kapitalistische produktiewijze in een klein deel der wereld. De omwentelende kracht van het kapitalisme bleek in technisch, in organisatorisch en in geestelijk opzicht zoo ontzaglijk, dat het in anderhalve eeuw zijn netten spande over alle landen, alle deelen der wereld, tot het in onze eigen dagen de geheele menschheid, de ‘onbeschaafde’ zoowel als de ‘beschaafde’, hetzij rechtsstreeks of middellijk beheerscht.

Het kapitalisme heeft alle strekkingen, die in de voorkapitalistische produktievorm, de z.g. ‘eenvoudige warenproduktie’, aanwezig waren, tot het uiterste doorgetrokken.¹⁾ Daardoor, dat het de warenvorm tot den algemeenen vorm der produktie maakte, - den vorm, die het

1) In de ‘eenvoudige warenproduktie’ zijn de producenten tevens bezitters der produktiemiddelen, die in 't algemeen slechts geringen omvang hebben. In den loop der ontwikkeling van de kapitalistische warenproduktie worden de producenten van de produktiemiddelen gescheiden: deze laatste worden het eigendom van de kapitalistische klasse.

karakter van alle levensuitingen beheerscht, - heeft het alle maatschappelijke verhoudingen van m e n s c h e n gehuld in den 'fantasmagorischen schijn' van d i n g e n . Het heeft, wat in geen enkele vroegere produktiewijze het geval was, - althans nimmer in die mate - den mensch ontmenschelijkt, hem vervreemd van zijn eigen wezen en tot een ding, een zaak doen verworden. In het ten volk ontwikkelde kapitalisme is deze verwording volkomen: zij doortrekt alle levenssferen en drukt op alle verhoudingen haar stempel. Het tenvolte ontwikkelde kapitalisme beteekent de absolute 'verzakelijking' van mensch en maatschappij. In den aanvang der kapitalistische produktie is het proletariaat eenvoudig een objekt, een voorwerp van het maatschappelijk gebeuren, het is niets anders dan dat. De arbeider die zijn arbeidskracht verkoopt wordt als een nieuw onderdeel ingelascht in een mechanisch-rationalistisch proces, dat zich als een afgesloten geheel tegenover hem verheft. Het proletariaat kán in de kapitalistische maatschappij niets ander zijn dan een 'gemechaniseerd en gerationaliseerd onderdeel van een ontzaggelijk mechanisme.'¹⁾ Wanneer het tegen zijn absolute ontmenschelijking, zijn verwording-tot-een-ding, wil strijden, moet het den strijd aanbinden tegen het kapitalisme zelf.

Door een einde te maken aan zijn eigen verzakelijking en ontmenschelijking, verlost het proletariaat de geheele menschheid van het kapitalistische juk. Het heeft elke vervreemding-van-den-mensch van zich zelve op en voert de menschheid uit het 'rijk der noodzakelijkheid', dat is het onderworpen-zijn aan de blinde macht der produktiekrachten, naar het 'rijk der vrijheid', dat is het doorzien en het beheerschen van het maatschappelijke produktieproces door de leden der gemeenschap.

Het proletariaat kan zich enkel bevrijden, door zichzelf als klasse op te heffen, het kan enkel de samenleving-

1) G. Lukàcs, Geschichte und Klassenbewusstsein.

zonder-klassen, zonder heerschappij van één deel der menschheid over een ander deel tot stand brengen, door zijn eigen klassenstrijd door te zetten tot aan het uiteindelijke doel.

Het 'einddoel' der worsteling van het proletariaat is geen 'toekomstland', dat ergens in de verte der tijden wacht, geen ideale samenleving zonder strijd en zonder smart, het moet niet worden afgescheiden van de beweging en evenmin worden opgevat als een zedelijke idee, een abstrakt beginsel, waaraan de beweging enkel wordt getoetst. Neen, 'het einddoel niet uit het oog verliezen' beteekent het opvatten van elk feit, elke gebeurtenis, elken afzonderlijken strijd, in hun betrekking tot het geheel der menschelijk-maatschappelijke wordingen en tot dien grooten overgang naar nieuwe levensvormen, waartoe de menschheid zich voorbereidt. Rekening houden met het einddoel beteekent ook het nietigste en geringste feit beschouwen in samenhang met de grootsche wending van het maatschappelijke gebeuren, waarin de arbeidersklasse de aktieve faktor is, en die beschouwing omzetten in daden. Het beteekent dit niet enkel doen in den strijd, maar ook in het dagelijksche leven, in alle kringen of gebieden, waaruit dat leven bestaat. Het beteekent elk gebied van het geheele proletarische bestaan, - dat der geslachtelijke verhoudingen, dat der gedragingen van den arbeider tegenover leden zijner eigen klasse zoowel als tegenover die van alle andere klassen - plaatsen in het licht van de historische roeping van het proletariaat, dat is van de verlossing der menschheid.

Het met bewustzijn betrekken van elke afzonderlijke levensuiting der arbeidersklasse op het geheele levensproces der menschheid, tot wier vervorming en verheffing zij zulk een belangrijke faktor is, - het bewustzijn, dat zij zelve geroepen is die 'Heiland' te worden, waarop zoovele eeuwen hebben gewacht, - dát is het, wat wij onder

‘klassebewustzijn’ verstaan. In dien zin is ook voor ons het klassebewustzijn ‘de “ethika” van het proletariaat, de eenheid zijner theorie en zijner praktijk, het punt waar de economische noodzakelijkheid van zijn bevrijdingsstrijd dialektisch omslaat in vrijheid.’¹⁾

Aktief belichaamd wordt dit klassebewustzijn in elke vorm van proletarische organisatie, die ernaar streeft alle daden, alle uitingen van het proletariaat, in verband te brengen met en te richten op het geheele bevrijdingsproces. Als v e r s t a n d e l i j k e e r k e n n i n g leidt het klassebewustzijn den politieken strijd der arbeidersklasse, zoowel vóór als na de verovering der macht. Als g e z i n d h e i d beïnvloedt het niet slechts alle in dien strijd verrichte handelingen, maar ook alle verdere uitingen van het ‘bewuste’ deel der proletarische klasse op elk levensgebied.

Ook het sociale utilitarisme, zooals wij dit bij Preobraschenski vinden, beschouwt het klassebewustzijn als de ethische stuwkracht der proletarische beweging. Maar het verstaat daaronder enkel het bewustzijn, dat het proletariaat heeft v a n z i j n e i g e n b e l a n g a l s k l a s s e (‘moraal is gelijk aan aan groepsbelang’): het vat dit bijzondere klassebelang niet op in zijn samenhang met het geheele verloop der menschelijk-maatschappelijke ontwikkeling, met de wording der menschheid, H e t b e t r e k t d e d a d e n d e r p r o l e t a r i s c h e k l a s s e e n k e l o p h a a r z e l v e , zo als het enkel naar de uitkomsten dier daden v o o r h a a r z e l v e vraagt. Het vergeet, dat die daden pas hun eigenaardige en bijzondere waarde ontleenen aan hun betrekking tot het a l g e m e e n e levensproces der menschheid en dat hun belangrijkste uitkomsten nooit direkte, maar altijd indirecte zijn. Immers, die uitkomsten zijn in de eerste plaats, het proletariaat meer

1) Lukács, Geschichte und Klassenbewusstsein, bl. 54. Onze uiteenzetting van het dialektisch karakter der proletarische ethika berust in hoofdtak op de uitmuntende studie van Lukács.

geschikt te maken voor zijn taak, het meer en meer met ‘klassebewustzijn’ te vervullen.

In de praktijk zal de mechanisch-rationalistische, utilitarische opvatting als vaststaand aannemen, dat ‘de middelen het doel heiligen’; zij zal het proletariaat inprenten, dat het evenmin voorkeur voor sommige middelen als tegenzin tegen andere mag kennen. De organisch-dialektische daarentegen zal rekening houden met de uitwerking dier middelen niet enkel op hen, t e g e n wie, maar ook op hen, d o o r wie ze gebruikt worden. De utilitarische opvatting zal ertoe neigen, aan d i r e k t e uitkomsten, zooals de verovering en het behoud van bepaalde machtsposities, volstreekte of bijna volstreekte waarde toe te kennen, terwijl de dialektische de omstandigheden, waaronder die verovering en dat behoud plaats vinden, en de nieuwe factoren, welke zij in het leven kunnen roepen, van even groot belang zal achten als hen zelven. De eerste opvatting zal, gelijk Preobraschenski doet, bedrog en leugen in den strijd volkomen gelijkwaardig achten aan oprechtheid en waarachtigheid, wanneer het o n m i d d e l l i j k e klassebelang deze middelen eischt (‘moreel is alles wat doelmatig is voor de klasse’) terwijl de tweede in aanmerking zal nemen dat bedrog en leugen hun eigen onverbiddelijke konsekwenties hebben voor hen die ze gebruiken, en in verband hiermee nauwkeurig zal overwegen, of het m i d d e l l i j k e belang der klasse waarlijk met hun gebruik is gediend.

Nog op een ander punt onderscheidt de sociaal-utilitarische zich van de organisch-dialektische opvatting. De eerste opvatting is een zaak van het verstand alleen, die niet uitgaat boven de formeele logika, daarom is zij zuiver rationalistisch. De tweede daarentegen, die gegrondvest is in de rede, houdt rekening ook met de irrationeele krachten in den mensch en in het leven. Het utilitarisme draagt in zijn sterk rationalistisch karakter het kenmerk van zijn burgerlijke afstamming. Immers, het kapitalisme voerde tot de volledige rationalisatie niet enkel van het arbeids-

proces, maar van de geheele menselijke persoonlijkheid, het geheele lichamelijk-geestelijke zijn. De rationalistisch-utilitarische moraal is, óók wanneer zij een sociaal karakter draagt, gegrondvest in de overtuiging, dat het verstand het leven in zijn geheel (of: het geheele leven) vermogt te omvatten, dat het in staat is alle vraagstukken op te lossen en uit alle verwikkelingen den weg te vinden. Sociaal-utilitair zijn is overtuigd zijn, dat het verstand in elk geval kan bepalen, wat het meest ‘nuttig en voordeelig’ voor de groep is; dit mag somtijds een zeer ingewikkelde berekening zijn, mogelijk is zij altijd.

Daarom heeft in de sociaal-utilitarische moraal het woord ‘klassebewustzijn’ een zuiver verstandelijke beteekenis. In de dialektische moraal echter omvat die beteekenis méér dan het verstandelijke zielsgebied. Zij steunt niet enkel op de erkenning, maar ook op de gezindheid. Voor haar vormen erkenning en gezindheid in onverbrekkelijk verband te samen het (klasse)bewustzijn (waarbij ook het onbewuste tot het bewustzijn gerekend wordt). De wereld kan niet in haar geheel gekend worden door het verstand, het verstand is niet de eenige weg, om de dingen te naderen en te bereiken, niet de eenige weg tot de daad. Ook intuïtie, gevoel, waarneming en hun synthese in de verbeelding zijn zulke wegen. Niet enkel in het bewuste, ook in het onderbewuste wordt de daad voorbereid. Het verstand is slechts één element - hoe belangrijk dan ook - van het innerlijke gebeuren, dat tot de daadwerkelijke activiteit voert. De erkenning is het gebied van het klassebewustzijn, dat beschenen wordt door het koele licht der rede en somtijds ook door de bliksemflitsen der intuïtie. Zeker is het redelijke inzicht óók een belangrijke faktor van de gezindheid, maar niet de eenige en zelfs niet altijd de voornaamste. Gevoel, intuïtie en verbeelding helpen haar mede vormen en behalve door de werking der bewuste, komt zij ook door het spel der onbewuste zielskrachten tot stand.

Gezindheid en erkenning te samen bepalen het karakter

van al onze daden en gedragingen, zoowel van die, welke op het terrein van den klassenstrijd, als van die, welke in andere levenssferen liggen. Het proletarisch klassebewustzijn kan enkel met behulp der erkenning gevormd worden, maar het kan niet uit haar alléén ontstaan. Zoo wij de erkenning de vader van het klassebewustzijn kunnen noemen, de gezindheid is haar moeder. Pas wanneer de erkenning door de wateren van alle zielsvermogens bevrucht wordt, wanneer zij telkens onderduikt in de sfeer van het innerlijke leven, pas dan wordt zij waarlijk een kracht tot vervorming, zuivering en versterking van de persoonlijkheid en van het leven zelf. De dogmatische rationalistisch-utilitarische moraal (immers, zij is in haar onvoorwaardelijke gelijkstelling van zedelijkheid en groepsbelang even dogmatisch als elke andere) beschouwt de gezindheid die de moedergrond der daden is, het motief, waaruit zij opkomen en de bedoeling waarmede zij worden verricht als n i e t s , de uitkomst als a l l e s . Maar de intuïtie van het beste deel van het strijdend proletariaat oordeelt hierover geheel anders. ‘Succes heeft succes’ - dat is waar, maar het is gelukkig niet minder waar, dat het edele motief, de onzelfzuchtige bedoeling, de offervaardige gezindheid groote waardeering vinden. Onze zorgvuldigste berekeningen komen dikwijls averechts uit, onze het best beraamde handelingen voeren soms tot tegenovergestelde uitkomsten als die, welke wij ervan verwachtten. Het verstand is feilbaar, het loopt altijd kans bepaalde factoren over het hoofd te zien of te onderschatten, factoren, welker beteekenis pas achterna uit den loop van het gebeuren blijkt. D e o f f e r v a a r d i g e , o n b a a t z u c h t i g e g e z i n d h e i d e c h t e r k a n a l s z o o d a n i g n i m m e r f a l e n . In haar is het besef der betrekking van het bijzondere op het algemeene, van het onderdeel op het geheel altijd aanwezig, zij drijft het individu, zichzelf mee te deelen aan anderen, zijn beste kracht over te gieten in het geheel. Daarom dient zij altijd de transformatie, de ver-

rijking en den opgang des levens, onafhankelijk van alle onmiddellijke, 'praktische' uitkomsten. En daarom bewonderen wij de heldhaftigheid onzer strijdmakkers en voelen ons heerlijk bewogen en gesterkt door hun moed, hun zelf-opofferende overgave, hun schoone zelfvergetelheid en volharding, óók wanneer zij falen, dat wil zeggen wanneer zij de onmiddellijke uitkomst niet bereiken die zij zich voorstelden te bereiken, voelen ons bewogen op een geheel andere wijze dan wanneer een verstandelijk goedontworpen 'manoeuvre' hun ware gelukt.

Bezat de schoone innerlijke vlam, die in de daad tot uiting komt, niet het vermogen om uit en over te stralen tot anderen, was het motief werkelijk niets en de uitkomst alles, - hoe zou het proletariaat zich dan geestelijk staande kunnen houden? Immers de weg naar de overwinning is met nederlagen geplaveid. Nederlagen echter behoeven het proletariaat niet te ontmoedigen, het niet geestelijk te ontcrachten. Integendeel: zij kunnen een aanvarende en sterkende werking hebben juist omdat de mensch niet enkel let op de uitkomst, maar de moed, het élan en de offervaardigheid der strijders de krachten beseft te zijn die het tot de overwinning behoeft en die het eens tot de overwinning zullen voeren.

De communistische g e z i n d h e i d - het min of meer heldere, min of meer volkomen besef van den samenhang tusschen eenling en gemeenschap, de geneigdheid, alle levensuitingen op háár, op het 'einddoel', het 'maatschappelijk ideaal', de 'menschheidswording' of hoe men het noemen wil, te betrekken - die gezindheid is oneindig méér verspreid dan het communistisch i n z i c h t . Zij steunt rechtstreeks op de sociale gevoelens, - zij is de vorm, die deze gevoelens in de huidige fase der maatschappelijke ontwikkeling aannemen, nog eer het inzicht hen ziende maakt, omdat zij enkel in dezen vorm tot bevredigende, vruchtbare aktiviteit kunnen leiden.

Op de versterking en verspreiding eener min of meer

heldere communistische gezindheid is ons vertrouwen gevestigd, op den duur niet enkel de massa der arbeiders, maar ook aanzienlijke deelen van de middenklassen en zelfs een kleine groep uit de eigenlijke bourgeoisie voor onze doeleinden te kunnen winnen. Door zwakheid of gemis aan inzicht kan die gezindheid, zoowel bij religieuze als bij maatschappelijke idealisten, zeer zonderlinge vormen aannemen. Het is een deel van onze taak, haar ook in die vormen te herkennen, den blinden drang oogen te geven en het eenheidsverlangen in dienst te stellen van den proletarischen klassenstrijd.

Het zedelijke bewustzijn, als zich onderscheidend van het redelijke inzicht in het nut en de schadelijkheid van bepaalde handelingen voor de groep, - dat bewustzijn is geen uitvinding van heerschende klassen, geen bedriegelijke schijn, geen masker, waarachter de 'materieele belangen' als de eenige echte realiteit verborgen zijn. Integendeel: het zedelijke bewustzijn is het intuïtieve besef, in de persoonlijkheid aanwezig, dat zoowel aan bepaalde categorieën van menselijke handelingen als aan de gezindheid, die in den regel tot dergelijke handelingen leidt, bijzondere waarde toekomt. Die handelingen onderscheiden zich van andere zoowel door hun oorsprongen als door hun werkingen voor het geheel. Het toekennen van een bijzonder karakter, dat men heilig, gewijd of religieus kan noemen, aan de geboden, die op daden van deze soort betrekking hebben en op de gezindheid, die ze te voorschijn roept, berust op het intuïtieve besef van hun waarde voor het menschelijk-maatschappelijk leven, als materieel-geestelijk proces beschouwd.

De onvervalschte intuïtie komt spontaan in verzet tegen de aanmatiging van het verstand, dat de regels, die voor een of ander onderdeel des levens gelden, met de zedelijke geboden gelijk wil stellen. Wanneer de eerste geschonden worden, wanneer de timmerman de regels der timmerkunst

doorbreekt of de koöperator de statuten, der koöperatie overtreedt, dan blijft de schade beperkt tot het b i j z o n d e r e l e v e n s g e b i e d, waarop de overtreding plaats vond. De vitale belangen der gemeenschap komen daardoor niet in het gedrang. Een maatschappij gaat niet te gronde omdat de kastenmakers de regels van het ambacht of de balspelers die van het spel schenden. Maar wanneer in een maatschappij op feodalen grondslag de geboden van trouw en dapperheid, of in een vroegkapitalistische die van vlijt, eerlijkheid en spaarzaamheid algemeen zouden worden geschonden, dan zou zulk een maatschappij wel degelijk te gronde gaan. Dit alles neemt natuurlijk niet weg, dat ook de ‘regels van het ambacht’ een zedelijk element en zelfs een voor de zedelijke opvoeding zeer gewichtig zedelijk element bevatten, - maar dat is het niet, wat onze rationalistische utilitariërs met hun gelijkstelling bedoelen. Integendeel zoeken zij de ‘maatschappelijke’ en de ‘ambachtelijke’ handelingen op den gemeenschappelijken wortel van het ‘technisch-doelmatige’ te brengen.

Het ontzag, dat de mensch te allen tijde voor de geboden der moraal gevoelde! - geboden die zijn eigen schepping waren, dammen welke hij opwierp tegen zijn eigen teugellooze begeerten - dat ontzag strekte in het algemeen gesproken der menschheid ten zegen. Immers juist dit ontzag, berustend op het geloof dat de zedelijke geboden door een hoogere macht werden ingegeven, maakte den ongetemden mensch der primitieve kultuurstadieën geneigd ze op te volgen. Dat die mensch de aardse kern der moraal omhulde met fantastisch-mythologische verdichtfels was een dier onvermijdelijke en vruchtbare dwalingen, zonder welke het groote werk der kultuur: de temming van den mensch, de kanalisatie zijner psychische krachten in dienst van maatschappelijke doeleinden, niet had kunnen geschieden. Het besef van het onvoorwaardelijke en absolute, dat is het ‘heilige’ karakter van bepaalde zedelijke normen - die natuurlijk ook weer voorwaardelijk en be-

trekkelijk zijn - dat besef is het sterkst in jonge, onbedorven, levenskrachtige klassen, zooals het dat ook in jonge, onbedorven en levenskrachtige individuen is. Een klasse, die voelt de toekomst vóór zich te hebben, die zich geroepen voelt tot een bepaalde taak tegenover de menschheid, zulk een klasse is altijd vervuld van zedelijk idealisme. Zedelijk idealisme echter is niets anders dan een sterk besef van overvloeiende innerlijke kracht, een sterk begeeren die kracht te doen overgaan in anderen, een groot verlangen den-drang-naar-eenwording door genot-gevende activiteit te verwezenlijken. Moreele bezieling en moreele exaltatie zijn altijd een der grootste factoren geweest, die opkomende klassen in staat stelden den, vaak op zeer sterke materiele middelen steunenden, tegenstand van klassen-in-verval te breken.

In elke maatschappij, waarin de klassentegenstellingen een zekeren graad van ontwikkeling hebben bereikt, worden de vraagstukken der moraal meer ingewikkeld en problematisch. Zoolang de heerschende klasse van haar algemeene belangen uit de maatschappij als geheel vermag te organiseeren, blijven haar moreele geboden ook voor de onderdrukte klasse van kracht. Naarmate zij dit minder vermag en de klassetegenstellingen scherper toegespitst worden, komen de kiemen eener nieuwe moraal in de onderdrukte klasse tot grooter ontwikkeling, tot ten slotte, in het tijdperk van revolutionairen omkeer, het moreele bewustzijn van beide klassen tegenover elkaar komt te staan en de absolute splitsing der moraal een feit wordt. Een tot vollen wasdom gekomen 'klasse-moraal' is altijd de uitkomst van een langdurig ontwikkelingsproces. De proletarisch-communistische-klasse-moraal zal dien vollen wasdom pas bereiken gedurende de sociale revolutie.

In hoogere mate dan één vorige revolutionaire klasse heeft het proletariaat zoowel het inzicht als de gezindheid, zoowel koelbloedig overleg als bezieling en exaltatie noodig om zijn taak te volbrengen. Immers nooit nog vond

een revolutionnaire klasse een zóó sterken, over zulke geweldige organisatorische en technisch-materieele hulpmiddelen beschikkenden vijand tegenover zich staan. In den strijd tegen dien vijand zegepralen kan het proletariaat alléén wanneer het zich in alle opzichten sterk maakt: organisatorisch, politiek, geestelijk, en moreel. Moreel sterk-zijn is echter nog iets anders dan verstandelijk inzicht bezitten in de ‘regels-vun-gedrag’ die te volgen voor het proletariaat nuttig en voordeelig zijn: moreel-sterk maakt de overtuiging in dienst te staan der evolutie van het menscheijk-maatschappelijk leven, de aktieve kracht te zijn, - een kracht op natuurlijke wijze gebonden aan konkrete en materieele voorwaarden, aan de produktiemiddelen en verhoudingen van onzen tijd - door middel waarvan die evolutie zich voltrekt. Moreel-sterk maakt de gezindheid. Wonderlijk inkonsekwent zijn onze rationalistische sociaal-utilitariërs! In zijn geschrift over de proletarische klassenormen, stelt Preobaschensky aan de arbeidersklasse in het tijdperk der sociale revolutie de zwaarste eischen, eischen van absolute overgave der persoonlijkheid, onvoorwaardelijke opoffering van den eenling voor het geheel. Het leven zelf, de strijd in Rusland voor en na de verovering der macht heeft hem geleerd, dat enkel door zulk een offervaardigheid het proletariaat zijn doel zal kunnen bereiken. Hoe echter wil hij de arbeiders daartoe bewegen? Door hen te overtuigen dat ‘technische regels van gedrag’, in wezen dezelfde als de regel waarnaar de schrijnwerker de kast maakt en de voetballer den bal wegschopt, dit eischen? Door logisch te bewijzen, dat het voor de overwinning van het communisme even noodig is, die regels toe te passen, als de regels van het voetbalspel te volgen, wil men den wedstrijd winnen, en die van het schrijnwerkersvak, wil men een behoorlijke tafel vervaardigen? Maar hoe kan hij verwachten, de arbeidersklasse ooit van de gelijksoortigheid en gelijkwaardigheid dier verschillende regels te overtuigen? Wanneer de arbeiders de

‘technische regels’ van het communisme of de ‘klassennormen’ van het proletariaat in de kapitalistisch geregeerde landen in praktijk brengt, dat wil zeggen wanneer hij te samen met zijn makkers poogt het communisme te verwezenlijken, dan wordt hij door het kapitaal gekruisigd. Vervolging, broodeloosheid, vrijheidsberooving, allerlei kwellingen en vaak een wreede dood zullen zijn deel zijn. Maar ook dan, wanneer het proletariaat de staatsmacht veroverd heeft, in het tijdperk der diktatuur, is het handelen gelijk de ‘klassennormen’ voorschrijven vaak uiterst zwaar. Van den russischen communistischen arbeider, die onder ontzettende moeilijkheden den proletarischen staat helpt opbouwen, werd in de eerste jaren der diktatuur bijna het bovenmenselijke gevergd bij het herstel van de produktie, in den strijd tegen de algemeene ontwrichting des levens, in dien tegen de epidemieën, in dien tegen onwetendheid en bijgeloof, en ten slotte in den strijd, misschien de moeilijkste van allen, tegen gemakzucht, baantjesjagerij en corruptie in eigen rijen. Aan eigen voordeel, aan verbetering zijner materiele positie mag ook heden de communistische arbeider niet denken, een groot deel zijner inkomsten moet hij afstaan aan de partijkas; hij moet bereid zijn elk oogenblik zijn gewoonten en het werk dat hem lief is, zijn gezin en zijn vrienden te verlaten om het bevel zijner partij op te volgen, om het even welke taak zij hem oplegt en waarheen zij hem zendt. En wanneer hij als arbeider-korrespondent van de Prawda of een ander communistisch blad misbruiken aan den dag brengt, die op zijn fabriek heerschen, ongerechtigheden en wetsovertredingen onthult, dan loopt hij gevaar het slachtoffer te worden van de wraakzucht der reaktionnaire bureaucratie.

Niet minder gevaarlijk is het werk der arbeiderskorrespondenten op het platteland.¹⁾

1) Volgens de rede van Zinowiew op de konferentie der arbeiders-korrespondenten werden somtijds twee à drie hunner per dag vermoord. (Int. Presse Korrespondenz 1924; No. 168, bl.2035).

Wat beweegt den russischen communistischen arbeider dit leven van last en gevaar, van opoffering en zelfverloochening op zich te nemen? Wat geeft hem kracht te volharden wanneer anderen den moed verliezen; anderen voor te gaan aan het front van den arbeid, zooals hij hen voorging op het slagveld? Wat anders, dan het feit van te handelen uit innerlijken drang, uit bezielde overtuiging? Diep in zijn hart brandt het besef, in dienst te staan van de kracht, die de menschheid door de eeuwen voortdrijft naar een onbekend doel, in dienst van het leven zelf. Soms, hetzij in oogenblikken van hooge spanning of van groot gevaar voor de proletarische zaak, vervult dat gevoel hem met moreele exaltatie, het ligt te gronde aan de vervoeringen, die hij in het uur van de zegepraal te samen met zijn makkers doorleeft en waarin zijn begrensd en tijdelijk ik zich schijnt op te lossen in het oneindige, onpersoonlijke leven. Soms ook doorleeft hij die vervoeringen, als de oude martelaars van het geloof, na de nederlaag in de donkere, koude en eenzame gevangenis.¹⁾ Soms, in tijden van ontmoediging en inzinking, voelt hij hoe een besef, dieper geworteld dan zijn bewuste wil, hem steunt tegen eigen zwakheid. Maar altijd hebben deze vervoeringen, dit bezielend besef en deze onwankelbare overtuiging hun grond in het feit, dat hij voelt in dienst te staan van een oneindig-grootsche taak, dat hij, bewust of onderbewust, de visie vasthoudt der oneindige wording, waarop hij elke handeling en elk offer betreft. Die krachtgevende overtuiging, zij zou van wezen gelijk zijn aan de technische regels van een ambacht of een spel? Het handelen naar dat diepste besef, het volgen dier overtuiging is iets van andere orde, iets dat opwelt uit de diepste gronden der persoonlijkheid, uit gronden, die het bewuste denken niet peilt.

1) In de beroemde 'Brieven uit de gevangenis' van Rosa Luxemburg vindt men hiervan ontroerende bewijzen.

Redelijk inzicht en kennis van konkrete feiten, verhoudingen en omstandigheden zijn onontbeerlijk tot de overwinning van het communisme. Zij moeten de voorwaarden der overwinning vaststellen en beslissen, hoe het handelen in overeenstemming met die voorwaarden gebracht kan worden. Redelijk inzicht, gesteund door de intuïtie der leiders en der massa's is even noodig tot de overwinning als moreele gezindheid, als overtuiging, liefde en geestdrift dit zijn. Zonder inzicht is de liefde blind en de geestdrift stuurloos.

Maar het redelijk inzicht op zichzelf bezit geen motorische kracht. Het kan geen impulsie geven tot de daad, de belemmeringen niet opheffen die sleurzin, traagheid, weifelmoedigheid en vrees aan de aktiviteit in den weg stellen. Het verstand stelt de remmen niet buiten werking die den mensch afhouden van de daad; de kracht, die hem drijft groote dingen te volbrengen, gaat niet uit van het verstand. Elk ingrijpen van personen of van groepen in de wereldgeschiedenis, dat tot belangrijke veranderingen in het tot der menschheid voerde, was te danken aan een krachtige uitstrooming van innerlijke energie; het was een vrucht dier synthese van gevoel, gedachte, intuïtie en verbeelding, die wij overtuiging noemen. De doodsverachting van de christelijke martelaars van de eerste eeuwen, het élan der kruisvaarders, de moedige volharding der noord-nederlandsche opstandelingen in den strijd tegen Spanje, de heldendaden der vrijheidsstrijders van Cromwell en der fransche revolutielegers van 1792, - zij allen werden pas mogelijk door groote ontvlammingen van sociaal gevoel, ware uitbarstingen van zedelijke exaltatie, door het onstuimig uitstuwten van den stroom der psychische energie naar religieuze of sociale idealen.

Zoo de poging der sociaal-utilitariërs in onze rijen, om de moraal der proletarische voorhoede volkomen te rationaliseeren slaagde, zoo dit zijn handelingen voortaan uitsluitend op sociale 'nuttigheidsoverwegingen', verstande-

lijke berekening van het voor de klasse voordeelige ging baseeren, dan zou daarmee de revolutie onmogelijk zijn geworden. In de eerste plaats omdat krachten der ziel, even noodig om haar te volbrengen als kennis en inzicht dit zijn, door die rationaliseering teruggedrongen zouden worden in het gebied van het onbewuste en tot onvruchtbaarheid in de uiterlijke wereld gedoemd. In de tweede plaats, omdat het vrije uitstroomen van die krachten gebonden is aan het min of meer bewuste besef der relatie tusschen het pogen van den eenling en het geheele proces der menschelijk-maatschappelijke ontwikkeling, dat zelf weer een onderdeel is van het kosmisch gebeuren. En in de derde plaats, omdat men door de moraal enkel en alléén aan de begrippen nuttig en doelmatig te verbinden, veronderstelt dat het verstand in alle gevallen vermag vast te stellen wat nuttig en doelmatig is, terwijl dit in de werkelijkheid volstrekt niet het geval is.

Zoo het verstand van een sociale groep altijd met feillooze zekerheid kon vaststellen, welke gedragslijn, welke handeling, (met betrekking tot de hoogste en verste doeleinden, de onbekende doeleinden der menschheid) doelmatig waren, - ja dan waren inderdaad die handeling en die gedragslijn ook altijd de goede. Dan zou er, althans binnen de grenzen der sociale groep, der klasse, geen verschil van opvatting behoeven te bestaan, of een daad al dan niet in overeenstemming was met de sociaal-ethische normen. Wij weten echter, dat dit niet zoo is. Ook binnen de grenzen van iedere klasse bestaan groote verschillen van inzicht ten aanzien van de vraag wat nuttig en wat voordeelig voor haar is. Het antwoord dat de leden der arbeidersklasse op die vraag geven verdeelt hen in verschillende kampen, die elkander fel en verbitterd bestrijden. Dat antwoord hangt ten eerste af van de mate van klassebewustzijn die groepen en individuen bezitten en verder aan een groot aantal factoren, zooals traditie en ge-

schiedenis, de volksaard, het persoonlijke karakter, de opvoeding en het milieu.

Voor ons communisten is doelmatig met betrekking tot de klassedoeleinden van het proletariaat, (die, wanneer wij de lijn doortrekken uitloopen in de algemeene doeleinden der menschelijk-maatschappelijke ontwikkeling) alles, wat het communisme rechtsstreeks of middellijk bevordert, en enkel dat. Het communisme is voor ons alle offers waard; wij zijn bereid er anderen voor te doen lijden, zooals wij bereid zijn er zelve voor ten onder te gaan. Wij kunnen ons niet voorstellen dat de prijs die de arbeidende massa's van alle landen en de menscheit in al hare geledingen voor het communisme zou moeten betalen, te hoog zou kunnen zijn. De ondergang van duizenden strijders, de verwoesting van landen en steden, de vernietiging van produktiemiddelen, de ineenstorting der burgerlijke kultuur (in zoover een dergelijke kultuur nog bestaat) het zijn voor ons alles offers die gebracht moeten worden om de menscheit uit het-land-van-verschrikking waarin het kapitalisme haar bracht en waaruit het zelf den weg niet meer kan vinden, te geleiden naar het land-van-overvloed, van broederlijkheid en vrede.¹⁾

Volgens deze overtuiging hebben de russische revolutionairen in de jaren van den oorlog en van den burgeroorlog gehandeld. Zij spaarden den vijand evenmin als zichzelf. Geen twijfel knaagde aan hun zekerheid, ook niet toen bleek, dat de revolutie doorzetten beteekende aan het ge-

- 1) Een vooraanstaand communist in Rusland, een man die zelf groote offers gebracht heeft en sedert jaren een moeilijke, verantwoordelijke post vervult in een uithoek van de federatie van Sowjet Republieken, zeide mij eens het waarschijnlijk te achten, dat in dien burgeroorlog tusschen kapitaal en arbeid in Midden- en West-Europa, (die naar hij verwachtte zeer lang en bitter zou zijn), de geheele technische en wetenschappelijke kultuur te gronde zou gaan. Daarom was het van zoo veel belang, reeds nu zooveel mogelijk van die kultuur naar Sowjet Rusland over te planten.

heele russische volk ontzettende offers opleggen, - toen vele duizenden den dood vonden op de velden, andere duizenden door epidemische ziekten, koude, honger en ellende werden weggemaaid; toen als gevolg van burgeroorlog en blokkade het economisch leven tot in zijn grondvesten werd geschokt.

Ondanks de vreeselijke offers aan goed en bloed, die de revolutionnaire strijd aan de arbeidersklasse nog ongetwijfeld zal kosten, achten wij communisten dien strijd, eerst voor de verovering der politieke macht en daarna voor haar handhaving, in den hoogsten graad 'doelmatig'.

Groote deelen der arbeidersklasse denken daar echter geheel anders over. Opstand en burgeroorlog, geweld in het algemeen houden zij voor volkomen ondoeltreffende middelen om het socialisme te bereiken. Den eenigen juisten weg lijkt hun dien van geleidelijke en vreedzame ontwikkeling, van schikking en verdrag, van langzaam vooruitdringen in het kapitalisme door medezeggenschap in de bedrijven en democratie in den staat. Onze opvatting van het voor de arbeidersklasse nuttige achten zij even verkeerd als wij het hun zienswijze doen; wat ons in den hoogsten graad doelmatig voorkomt vinden zij verderfelijk: wat wij zien als de eenige wijze-van-handelen die het proletariaat op den langen duur voordeelen verzekert, - zij verwerpen het als een weg van bloedig avontuur.

Waar het verstandelijk oordeel zoover uiteenloopt, wordt natuurlijk ook het zedelijk oordeel beïnvloed. Communisten en sociaal-democraten zijn geneigd, elkaars gedragingen aan een zedelijken maatstaf te toetsen en op zedelijke gronden te veroordeelen. Zeer veel sociaal-demokratische arbeiders beschouwen - tengevolge van den opruienden toon van de sociaal-demokratische pers - de communisten als misdadige fanatici; geweldmaniakken, bommengooiers, enz. Echter, van algemeene en onvoorwaardelijke zedelijke veroordeeling is toch ook bij hen geen sprake. Wanneer men aan een eerlijken sociaal-demokratischen

arbeider, - het kan ook een anarchist of een geloovig katholiek zijn, - vertelt over de daden der roode soldaten en der arbeiders in Sowjet-Rusland, hun gebeurtenissen vertelt, waaruit de moed, de trouw, de offervaardigheid en toewijding aan het ideaal van mannen en vrouwen die in den strijd vooraan stonden, op bijzonder treffende wijze blijken, dan is de kans groot dat die arbeider, al blijft zijn oordeel over de *o n d o e l m a t i g h e i d* dier daden ongewijzigd, door sympathie en waardeering, zelfs door bewondering bewogen wordt. Hij vergeet de uitkomst dier daden, de *o n m i d d e l l i j k e* doeleinden waarop zij gericht waren; hij erkent de waarde der sociale aandriften en der sociale gevoelens waaruit zij voortvloeiden; de waarde dier aandriften en gevoelens voor het menschelijk-maatschappelijk leven, voor zijn bestendiging en zijn groei naar omhoog. Door zich los te maken van utilitarisme en rationalisme, legt zulk een arbeider intuïtief den eenig juisten moreelen maatstaf aan.

Wanneer de tweede fase der revolutie aanbreekt, - die van den opbouw der socialistische maatschappij, dan moet de psyche der arbeidersklasse een groote verandering ondergaan! Zelfzucht, in het kapitalisme aangekweekt, moet plaats maken voor gemeenschapsgevoel. De gedachte aan persoonlijk voordeel als motief van handelen moet vervangen worden door liefde voor de gemeenschap. De wil moet geboren worden om te zaaien opdat anderen zullen maaien, te planten opdat anderen oogsten. Hoe is het mogelijk aan te nemen, dat die wil zal groeien, enkel doordat men den arbeiders voorrekent, dat zoo te handelen ‘nuttig’ en ‘doelmatig’ voor de klasse is? Zoo de verstandelijke berekening, het verstandelijk overleg op zich zelf geen motorische krachten zijn, zoo zij niet leiden tot daden, zij leiden nog minder tot een *i n n e r l i j k e* verandering, tot een opgeven van den ouden mensch, een afleggen van de oude slaafsche ondeugden, van luiheid, gewetenloosheid, baatzucht, geveinsdheid, haatdragendheid,

tot een moreele wedergeboorte. Verstandelijk overleg heeft enkel betrekking op de rationeele vermogens; een innerlijke omkeer, een sociaal-psychische wedergeboorte, zooals zij noodzakelijk is om het socialisme te verwerkelijken, kan enkel geschieden door samenwerking van de bewuste en rationeele vermogens met sterke krachten in het onbewuste, met gevoel, intuïtie en verbeelding. Dáár ontspringen de bronnen waaruit het proletariaat moet drinken, zal het telkens opnieuw over de kracht beschikken, die het voor zijn taak behoeft. Uit die bronnen dronken allen die het leven in het verleden vernieuwden, allen, die langs verschillende wegen dat ééne najoegen, waaruit volgens onze overtuiging 'de zin des levens' bestaat. Over de vormen waarin zij dit deden beslisten economische processen en sociale verbonden; die vormen waren gebonden aan stoffelijke voorwaarden, zooals alle manifestaties van de menschenziel en den menschengeest dat zijn. Maar uit eenzelfde aandrift, eenzelfde gevoel van overvloeiende kracht ontsproten die daden; aan allen lag, min of meer bewust, het verlangen te gronde naar het beleven der menschenlijke gemeenschap en het besef van den samenhang tusschen de uitingen van den eenling en het menschenlijk-maatschappelijk levensproces. In het proletariaat worden dit verlangen en dit besef tot bewust en wil.

VI. Groepsbelang, algemeen menschheidsbelang en moreele waarden

De gelijkstelling van groepsbelang en moraal wordt door onze sociaal-utilitairers beschouwd als de toepassing van het zuivere marxisme in de ethische wetenschap. In waarheid maakt die gelijkstelling van het marxisme een karikatuur, ten eerste doordat zij de sociale groep beschouwt los van het geheel en ten tweede doordat zij geen rekening houdt met de ontwikkelingsfase, waarin die groep zich bevindt. Juist deze twee dingen zijn van essentieele beteekenis voor de beantwoording van de vraag, of het dienen van het groepsbelang identiek met het dienen van het algemeene menschheidsbelang, met andere woorden, of het waarlijk moreel is. Wanneer het groepsbelang niet met het algemeene menschheidsbelang overeenstemt, kan het dienen daarvan op den eere naam moraal geen aanspraak maken.

Elke sociale groep, elke klasse, heeft in de fase van haar opkomst en bloei een functie gehad, min of meer analoog aan die van het proletariaat in het kapitalistisch tijdperk. Aan elke viel in die fase de taak toe, de levensbelangen der geheele maatschappij te organiseeren en elke zag in haar verbeelding uit die organisatie de grootst-mogelijke eenheid der mensen opbloeien, een eenheid zoo groot, als op den grondslag van bepaalde technische, sociale en geestelijke voorwaarden mogelijk was. Elke klasse ontleende aan deze functie en aan deze taak het recht, haar bijzondere idealen te proklameeren tot algemeene menschheidsidealen en haar bijzondere moraal voor te stellen als

de zedewet in het algemeen. Had een klasse haar historische taak vervuld, ging haar functie op een nieuwe groep, opkomend uit den schoot van het maatschappelijk leven, over, dan verloor zij dit recht (al wilde of kon zij dit verlies natuurlijk niet erkennen). Wat echte, waarachtige moraal was geweest, werd gedegradeerd tot groepsbelang; tot het nuttige en voordeelige voor een klasse, wier belangen niet langer overeenstemden met die van de algemeenheid en enkel gediend konden worden ten koste van die algemeenheid en ten koste van den onbelemmerden ontwikkelingsgang der menschheid. Daarmee was de ‘moraal’ dier klasse immoreel geworden: zij was in haar tegendeel verkeerd.

Ongetwijfeld zijn de moraal en de sociale idealen ook van opkomende, dat zijn het leven dienende klassen, in het groepsbelang gefundeerd. Die idealen komen niet tot stand in een sfeer, gelegen ‘buiten de grenzen van het leven’, een gebied waar de organische behoeften zwijgen en de zelfzuchtige verlangens geen toegang hebben. Iedere groep heeft de neiging, haar bijzondere belangen al te zeer te vereenzelvigen met die der algemeenheid. Zoolang echter een groep onderdrukt en betrekkelijk machteloos is, werkt het vooropstellen van die belangen als een het maatschappelijk ontwikkelingsproces voorwaarts drijvende kracht. Dit was bijv. in de laatste kwarteeuw het geval met de feministen, het vrouwelijk deel der bourgeoisie, dat den strijd voor politieke en juridische gelijkstelling met het mannelijk deel had aangeboden en zijn bijzondere belangen voor die van het geheele vrouwelijke geslacht uitgaf.

Heeft een klasse eenmaal de macht veroverd, dan komt het verlangen naar bestendiging harer heerschappij, naar zelfhandhaving en expansie in het spel. En hoe langer zij de macht in handen gehouden heeft, des te ondragelijker is voor haar de gedachte, van haar bevoorrechte positie afstand te moeten doen. Willekeurige interpretatie van feiten en feiten-verdraaiing, het letten op en breed uitmeten

van alle indrukken, die haar welgevallig, het afwijzen en verdringen van alle, die haar onwelgevallig zijn, dit alles tesamen brengt haar tot een somtijds monsterachtige vervalsching en verminking der sociale idealen en der moreele beginselen, waaruit zij kracht dronk in haar glanzende jeugd.

Echter, te erkennen, dat elk sociaal en moreel ideaal in den loop des levens onherroepelijk verwordt en verbastert, is geheel iets anders dan te beweren, dat de sociale idealen ook van opkomende klassen enkel de vorm zouden zijn, waarin zij hun bijzondere groepsbelangen hullen, teneinde zichzelven en anderen over de innerlijke waarde daarvan te bedriegen. Immers tot de 'organische behoeften' behoort, zagen wij, ook de aandrift los te komen van het engere belang, - dat van de groep zoowel als dat van het individu, - het verlangen zich weg te schenken aan anderen, te leven en ten onder te gaan voor het heil van komende geslachten, alles uit het besef, dat de menschheid de algemeene grondslag is van elk individueel bestaan en in haar de zin ligt van elk afzonderlijk leven.

Sociale en moreele idealen ontstaan als een kompromis tusschen de aandrift, die het eigen leven ten koste van anderen handhaven, en de aandrift die het in anderen uitstorten, aan anderen wegschenken wil, opdat h e t leven bestendig, verdiept en vermeerderd worde; tusschen de neiging alles in de wereld op het ik te betrekken en het verlangen, dat ik ondergeschikt te maken aan het geheel.

De eeuwige worsteling tusschen zelfzuchtige en onzelfzuchtige gevoelens ligt in de tweeslachtigheid van den menschelijken aanleg besloten, al heeft natuurlijk het karakter der produktiewijze en der op haar gebouwde levensvormen zeer grooten invloed op de versterking of verzwakking dier gevoelens. Slechts zelden is de mensch in staat, geheel onzelfzuchtig te handelen, maar even zelden is hij in staat aan zich zelve te bekennen, dat hij door zijn daden hetzij enkel zijn persoonlijk belang, of dat van zijn gezin, of dat

van de sociale groep waartoe hij behoort (in zoover dit met zijn persoonlijk belang overeenkomt) zoekt te bevorderen. Het onvermogen, deze gedachte te verdragen, verklaart waarom de meeste mensen, - zelfs de meeste leden eener klasse-in-verval, zooals de bourgeoisie dat is - terugschrikken voor het inzicht, dat hun daden uitsluitend door persoonlijk belang of groepsbelang zijn ingegeven en dat zich zelven wijsmaken, een 'hooger', een 'algemeen' belang te dienen. Bewuste cynici zyn oneindig zeldzamer dan onbewuste huichelaars. Kollektieve misdaden, klassemisdaden, zooals koloniale expedities, imperialistische oorlogen en gewelddadige maatregelen tegen onderdrukte en uitgebuite klassen dat zijn, zouden niet in die mate mogelijk wezen, zoo de bourgeoisie het niet tot een ontstellende virtuositeit gebracht had in de kunst om handelingen in een schoon licht te plaatsen, welker eenige grond de wil tot handhaving van haar macht en haar klasse-voorrechten is. Zij moet haar geweten in slaap sussen, om niet te bezwijken onder schuldgevoel en wroeging.

In een opstel, getiteld 'Individuele en sociale ethiek' heeft de te vroeg gestorven sociologe Clara Wichmann gepoogd, het psychische proces, waardoor persoonlijke- en groepsbelangen schuil gaan in ideologieën, nader te ontleden. Zij maakt daarover de volgende opmerkingen, die ons voorkomen zeer veel waars te bevatten:¹⁾

'Een kapitalist is vanzelf geneigd om aan te nemen, dat de klasse der kapitalisten een onontbeerlijke funktie vervult in het produktieproces en het "partikuliere initiatief" zeer nuttig is voor de samenleving; bijna iedere mensch is geneigd om zonder kritiek uiteenzettingen te aanvaarden, waaruit blijkt, dat zijn volk of zijn godsdienst het hoogst staat. Een aktief mensch hoort graag de daad het hoogst stellen, en een spekulatief aangelegde is dankbaar gestemd, wanneer men de bezinning der beschouwenden prijst. In

1) Mensch en maatschappij, voordrachten van Clara Meijer - Wichmann, bl, 9 e.v.

het algemeen zijn we wel altijd om te beginnen afkeerig van een theorie, die ons en onze soort zou veroordeelen, en welgezind jegens een theorie, die ons en onze soort als goed en wenschelijk voorstelt, en we moeten over iets heen komen, ons over iets heen zetten, ons van iets losmaken, voordat we ertoe komen, om een andere theorie te aanvaarden dan die, welke ons door onze “natuurlijke” plaats was aangewezen.’ In den loop van haar uiteenzetting wijst Clara Wichmann er verder op, dat de ideologieën, behalve in den dienst van grof-materieele belangen, ook in die van geestelijk zelfbehoud worden gesteld. De mensch verweert zich tot het uiterste tegen het gevoel zijner sociale overbodigheid, en in groepen pleegt deze wil tot geestelijke zelfhandhaving en tot zelfrechtvaardiging van hun bestaan zich nog oneindig sterker te manifesteren dan in eenlingen. De fantastische bouwsels, waarachter individuen hun zelfzuchtige motieven en oogmerken pogen te verbergen, zijn betrekkelijk armzalig en in elk geval vluchtig, ze zijn dingen van één dag. Maar de ideologieën, op grond waarvan klassen en naties, die vele miljoenen individuen omvatten, hun wil tot zelfhandhaving en expansie pogen te rechtvaardigen, die ideologieën worden gevoed door de psychische kracht van miljoenen menschelijke wezens; zij zijn de dragers van kollektieve begeerten en verwachtingen, uit den oer-grond der massa omhoog gestuwd; zij groeien en vervormen zich in den loop der geslachten, stooten de bestanddeelen, die hun tot geen nut meer zijn, af en halen voortdurend levenssappen uit den bodem der nieuwe feiten. Zoo worden de ideologieën, waarin een klasse-in-opkomst haar altruïsche aspiraties vorm gaf, voor diezelfde klasse in het tijdperk van haar verval een middel, om de daden van wreedheid en onmenselijkheid te rechtvaardigen, die zij in den strijd voor de handhaving en uitbreiding van haar macht begaat, en om onrust en berouw uit haar bewust gedachteleven te verdringen.

In de oogen van Clara Wichmann bestaat tusschen het persoonlijke eigenbelang, dat zijn zelfzuchtige motieven door middel van fraaie redeneeringen verbloemt, en het kollektieve egoïsme van een klasse of een natie, wier wil tot zelfhandhaving zich verbergt in de ruime plooien eener algemeene ideologie of wereldbeschouwing, in moreel opzicht hoegenaamd geen verschil. Echter, wanneer het groepen betreft van ten achter gestelden en onderdrukten, zooals de vrouwen, de koloniale volken en het proletariaat dat zijn, dan erkent zij in het 'kollektieve egoïsme' een kracht, die aan de maatschappelijke ontwikkeling ten goede komt. Haar opvatting staat dus lijnrecht tegenover die van het sociaal-rationalistisch-utilitarisme, dat, zooals wij hier opnieuw in herinnering brengen, groepsbelang en moraliteit voor één en hetzelfde verklaart.

Ons lijken beide opvattingen in hun eenzijdigheid onjuist. Waarom wij de vereenzelviging van groepsbelang met zedelijkheid, waaruit Preobraschenski zijn ethisch stelsel opbouwt, verwerpen, hebben wij hierboven reeds uiteengezet. Maar de vereenzelviging van persoonlijk en groepsegoïsme die wij bij Clara Wichmann vinden, lijkt ons even aanvechtbaar. Het gaat niet aan, om de moreele waarde van alle daden, door eenlingen in dienst van de zelfhandhaving of de expansie eener heerschende groep, een natie of een klasse begaan, zonder meer gelijk te stellen met de handelingen, waardoor het individu enkel zich zelf poogt te bevoordeelen. De daden, die het individu volbrengt ter wille van de groep, waarvan hij deel uitmaakt, kunnen, óók waar zij bedoelen de bevoorrechte positie van die groep te handhaven, ingegeven worden door onzelfzuchtige motieven, door den drang tot de bestendiging en vermeerdering der Levens, in hen kán het groote verlangen naar de menschen-eenheid zich openbaren, dat naar onze overtuiging aan alle moraal te gronde ligt. Wanneer men een daad niet uitsluitend naar haar gevolgen, zooals het sociaal-rationalistisch-utilitarisme doet, maar ook naar haar

motieven beoordeelt, dan moeten wij bijv. erkennen, dat in den wereldoorlog vele duizenden jonge mannen van alle oorlogvoerende volken ten strijde zijn getrokken, bezielt door zuivere geestdrift en waarachtig idealisme. Het is een onloochenbaar feit, dat de hoogste sociaal-moreele gevoelens in den loop der geschiedenis vaak als drijfkrachten in dienst werden gesteld van immoreele doeleinden, zooals de zelfhandhaving van bevoorrechte groepen (kerken, klassen, staten) en van verouderde levensvormen. Dat dit zich telkens opnieuw in telkens andere vormen kon herhalen is een van de meest tragische feiten der wereldgeschiedenis. En enkel zoo het proletariaat zijn strijd doorzet tot aan het punt, waar de volkomen opheffing zijner achterstelling en ontrecting aan elke andere ontrecting en achterstelling een einde maakt, kan het de menschheid ervoor bewaren, dat ditzelfde tragische feit zich ook in de toekomst herhalen zal.

Te erkennen, dat daden, in den strijd voor de doorzetting van het groepsbelang óók door leden van niet-achtergestelde en niet-onderdrukte groepen begaan, een moreel element kunnen bevatten, is natuurlijk iets geheel anders dan te beweren, dat handelen naar den eisch van het klassebelang identiek is met moreel handelen en zóó handelen de ware kern der moraal is, onder allerlei omhulsels verborgen. Het is een van onze grootste bezwaren tegen de sociaal-rationalistisch-utilitarische opvatting, dat zij, het klasse-egoïsme of groepsbelang op zichzelf voor de eenige reële kern der moraal verklarend en zoowel het verband tusschen klasse en algemeenheid als de functie der klasse in het maatschappelijk ontwikkelingsproces verwaarloozend, feitelijk elke moreele meerwaardigheid der sociale revolutie boven de kapitalistische reactie loochent. Die opvatting voert tot de onzinnige konsekwentie, dat reactie en revolutie gelijke waarde hebben voor de wording der menschheid, dat in moreel opzicht geen verschil bestaat tusschen de beulen van het proletariaat in Hongarije, in

Duitschland, in Spanje, op den Balkan, in alle landen kortom waar de reactie hoogtij viert, en de dapperste, edelste en meest zelfopofferende helden der proletarische revolutie: tusschen een Horthy en een Rosa Luxemburg, een Noske en een Karl Liebknecht, een Mussolini en een Lenin.¹⁾

Het proletariaat echter beseft intuïtief dat zulk een verschil niet alleen bestaat, maar dat het oneindig groot is. Het voelt dat daden, begaan in den strijd voor de vernieuwing der maatschappij, een voor het leven onvergelykelijk veel hoogere waarde hebben, dan daden begaan om het vermoldde, vervoosde kapitalistische produktiestelsel te stutten. Het stelt zijn wil, als door een zedelijk ideaal bevestigd, tegenover de zedelijke verdorvenheid der bourgeoisie. Het wil niet de macht veroveren om nieuwe klasse-bevoordeeling te scheppen, maar haar gebruiken om elke bevoorrechtiging van klassen, naties, rassen en sexen op te heffen. Het wil niet zijn eigen klassebelang bevorderen ten koste van het heil der menschheid, maar integendeel door de bevordering van dat belang het groote doel der menschelijke éénwording dienen.

Wij weten dat het spontane gevoel, de onvervalsche levenswarme intuïtie van het beste deel van het proletariaat onze overtuiging van de hooge moreele waarde zijner worsteling deelt, dat het voelt, door en in die worsteling een deel van de kracht te zijn, die het leven omhoog draagt. En niet enkel het proletariaat beseft dit, ook leden van andere klassen, in wien klassehaat en klassezelfzucht het intuïtieve zedelijke oordeel nog niet vervalscht hebben, beseffen het insgelijks.²⁾

- 1) Deze opmerking wordt ook door Victor Stern gemaakt in zijn bespreking van Preobraschenski's boekje in de Int. Presse Korrespondenz.
- 2) In de werken der jonge generatie van russische schrijvers die aan den revolutionairen strijd hebben deelgenomen zijn vele voorbeelden hiervan te vinden. Zie hier als voorbeeld een passage uit Larissa Leissners boekje 'Het Front', dat enkele episoden uit den burgeroorlog in beeld brengt. 'Broeders! - een verbruikt ongelukkig woord. Maar soms komt het in oogenblikken van het uiterste gevaar en den uitersten nood, - dan is het heilig, groot en onaantastbaar. En niemand heeft geleefd en weet wat het leven is, die niet 's nachts, in lompen vol ongedierte, op den smerigen grond heeft gelegen en bedacht, dat de wereld oneindig heerlijk is. Dat het oude in elkaar gestort is, en het leven met naakte handen om zijn diepste waarheden strijdt, om de witte zwanen zijner opstanding, om iets onvergelykelijk veel grooters en beters, dan dit stuk van den sterrenhemel, dat door het zwartfluweelen vensterkozijn waarvan de ruit stuk geslagen werd, zichtbaar is - om de toekomst der geheele menscheid'. (Swiaschensk. blz. 46.)

Zelfs in geval de kapitalistische klasse van onzen tijd bereid ware, terwille van het behoud der macht groote offers te brengen, zelfs zoo zij goed en bloed veil had om de proletarische revolutie tegen te houden, zelfs dán zou haar strijd geen moreel karakter dragen. Een verwerpelijk doel wordt niet beter, omdat men er zich opofferingen voor getroost. De jezuïtische stelregel, dat het doel de middelen heiligt kan niet anders dan met groote behoedzaamheid en met vele beperkingen aanvaard worden. Maar het omgekeerde is vaak van kracht: zuivere motieven, in dienst gesteld van slechte doeleinden, worden bezoedeld en ontwijd. Er bestaat een drang tot zelfopoffering die niets anders is dan een gevolg van krampachtige angst voor, en van fellen haat tegen het komende, een uiting van driestheid en vertwijfeling. Dit is geen motief dat aanspraak vermag te maken op moreele waardeering.

De invloed van de klasseverhoudingen op de moraal, dat is van de positie eener klasse in het produktieproces, van haar tradities en van haar toekomst-verwachtingen, is reusachtig groot. Deze drie dingen te samen bepalen de vormen, die de intuïtieve moreele gevoelens en aspiraties voor haar zullen aannemen.

Het oordeel van antagonistische klassen over wat goed en wat slecht is, loopt vaak hemelsbreed uiteen. Dit alles

in te zien en in zijn onderling verband te begrijpen leert ons het marxisme. Maar het marxisme eischt niet, dat men, zooals de sociale utilitariërs doen, het moreele oordeel met de belangen der klasse vereenzelvigt. Deze vereenzelviging heeft iets geforceerd en willekeurig; zij stuit in ons bewustzijn op de oude oerlaag der sociale gevoelens. Wel is waar zijn het besef der algemeenste menscheidsbelangen en van het heil der menschheid als van den diepsten grond der moraal in het bewustzijn der eenlingen door het eeuwenlange bestaan van het privaatbezit en de klassetegenstellingen zeer verzwakt en verduisterd; geheel ten ondergegaan echter zijn zij niet. Dit besef spreekt mee in de uitspraak van het geweten, in haar krijgt niet e n k e l het groepsbelang stem. Dit besef jaagt een siddering door ons hart en het doet onze oogen vol tranen schieten wanneer wij hooren of lezen van zelfopofferende daden waarin een groot warm meegevoel met allen die lijden, een groote warme liefde tot alle ontrechten en verdrukten spreekt. Dit besef dwingt somtijds iets in den mensch, tegen diens bewusten wil, tegen de vooroordeelen zijner klasse-ideologie of zijner nationalistische ideologie in, tot achting en bewondering ook voor hen, die hij als vijanden leerde haten, wanneer sociale eigenschappen, die het voegsel van elken vorm-van-samenleving, van e l k e menschenlijke gemeenschap zijn, zich in bepaalde persoonlijkheden bijzonder krachtig openbaren. Nemen wij als voorbeeld het begrip trouw. Is het waar, wat Preobaschenski beweert, dat de uitingen van trouw enkel als deugdzaam, als moreel of lofwaardig gelden binnen de grenzen van een bepaalde sociale of nationale groep? Vinden wij trouw enkel bewonderenswaardig, daar waar haar manifestaties aan onze eigen zaak ten goede komen? Bewonderen wij waarlijk den verrader van zijn volk, zijn leger, zijn klasse, den mensch, die zijn genooten voor goud verkoopt, wanneer wij en zoodra wij van zijn diensten gebruik maken? Wie de feiten niet bekijkt door den bril eener vooropgezette meening, weet, dat dit

niet zoo is. De verrader wordt wel gebruikt, maar tegelijk veracht door hen die hem gebruiken. Trouw dwingt achting en bewondering af, ook bij den verbitterden tegenstander. Hoevele gevallen vinden wij in de geschiedenis van oorlogen of klasseworstelingen niet vermeld, dat de trouw van den overwonnene aan zijn zaak of zijn leiders den overwinnaar tot grootmoedigheid bewoog, door in hem het gevoel van menschelijke solidariteit op te wekken! En ook wanneer dit niet het geval is, wanneer de overwinnaar bloedige wraak neemt, ook dán zal in den haat die hij den overwonnene toedraagt, een element van achting of eerbied gemengd zijn. Deze gevoelens komen o.a. tot uiting in de wijzen waarop wilden en barbaren met het stoffelijk overschot handelen van gevallen vijanden, wier dapperheid zij eeren. De verrader daarentegen wordt door allen veracht, zoowel door hen die hij verried, als door hen die hem gebruiken.

Het eigenaardige gevoel van kameraadschap, dat gedurende den wereldoorlog tusschen de soldaten der vijandelijke legers opkwam, was voor een deel gegrondvest in het besef van hun gemeenschappelijk lijden, voor een deel echter in achting voor elkanders dapperheid, standvastigheid en trouw. In den burgeroorlog pleegt de haat der strijdenden grooter en feller te zijn, dan in dien der volkeren: hij voert vaak van weerskanten, in het bijzonder van den kant der oude heerschers wanneer zij voelen dat de macht hun onzinken gaat, tot beestachtige wraakoefeningen. In het laaien van dien haat schijnt het gevoel van menschelijke solidariteit verbrand te worden tot asch. De trouw der russische arbeiders aan de sowjet-republiek scheen aan de bourgeoisie aller landen de misdadige hardnekkigheid toe van wilde horden; in den spiegel van haar haat werden de figuren der groote leiders der wereldrevolutie afzichtelijk misvormd. En toch klonk door de grove en felle smaadredenen der burgerlijke schrijvers heen somtijds een toon van eerbied en bewondering voor de

onversaagdheid, de groote volharding, de absolute offervaardigheid der helden en martelaren van het communisme. Verrassend was de wijze waarop een groot deel der burgerlijke pers bij den dood van Lenin niet enkel diens genie eerde, maar ook zijn trouw aan zijn idealen en zijn standvastigheid. De uitingen van burgerlijke zijde, waaruit ontroerde bewondering spreekt voor de moreele zuiverheid en innerlijke hoogheid van een Liebknecht en een Rosa Luxemburg, die uitingen zijn niet meer te tellen.

De belangentegenstellingen tusschen naties en klassen hebben in den loop der geschiedenis telkens nieuwe kloven voortgebracht tusschen hun zedelijke waardeschattingen, - kloven, die zich vaak tot afgronden verdiepten. De verbijzondering van de moraal is een onloochenbaar feit, maar het is de vergissing van het sociaal-rationalistisch-utilitarisme haar als een door niets beperkt en begrensd, als een absoluut feit voor te stellen. In werkelijkheid zijn het verlangen naar de eenheid der mensen, sociaal en geestelijk, als naar het hoogste heil, en het besef dier eenheid als een latente mogelijkheid nooit geheel verdwenen. Machteloos was dit verlangen om allen te vereenigen tot eenzelfde handelen, in eenzelfde aktieven wil. Het vermocht de tegenstellingen in de empirische realiteit niet op te heffen. Maar die tegenstellingen van hun kant vermochten evenmin het te dooden, het was even reëel als zij. De intuïtieve zekerheid van een essentieele eenheid, zich doorzettend allen tegenstellingen ten spijt, waardoor 'hij die geofferd wordt één is met hem die offert, hij die verslagen wordt één met die hem versloeg', - de eenheid, ook in den tijd, die maakt dat 'het nieuwe niets anders is, dan het verstootene oude in diens besten waarachtigen vorm,'¹⁾ - zij bleef door de eeuwen heen een element van elke moraal en van iederen godsdienst, omdat zij in de menschelijke ziel als een half bewuste, half onbewuste onderstrooming voortleefde.

1) Clara Meijer - Wichmann: Mensch en Maatschappij.

Voor den primitieven mensch was het leven niet, zooals voor den lateren, in een innerlijke en een uiterlijke sfeer uiteengevallen; zijn eenheidsbesef betrok zich op beide sferen gelijkelijk, hij maakte geen scherp onderscheid tusschen materieele werkelijkheid en idee. De dualistische tegenstelling van geest en wereld, zooals wij die in den hoogsten graad vinden in het christendom, is een produkt der kultuur van de in klassen verdeelde maatschappij. Het christendom leerde de eenheid op geestelijk gebied de hoogste deugd en het hoogste heil achten, zonder zich te bekommeren om de vraag, of materieel-sociale scheidsmuren tusschen de menschen het bereiken van die eenheid onmogelijk maakten. Het communisme daarentegen heeft tot nu toe voornamelijk zijn aandacht gevestigd op de stoffelijk-sociale voorwaarden der menschen-eenheid. Het moet daarmee voortgaan, zoolang tot die voorwaarden zijn vervuld. Maar tevens moet het, méér dan het tot nog toe deed, het besef van en het verlangen naar die eenheid (die in alle menschen latent aanwezig zijn) tot een bewust verlangen en daarmee tot een actieve kracht in het proces der sociale revolutie weten te maken.

In het groot gezien leidt de evolutie der menschheid zoowel tot steeds hechter socialen samenhang op steeds breeder economische basis als tot de versterking en verdieping van het kosmische bewustzijn. Echter, die evolutie voltrekt zich niet in eenzelfde tempo in de verschillende sferen des levens. Verre van dien. Integendeel ging snelle vooruitgang in bepaalde levensgebieden tot dusver altijd met stilstand of achteruitgang in andere gepaard. Van het einde der middeleeuwen af tot in onze dagen toe is de evolutie in hoofdzaak tot twee gebieden beperkt gebleven: dat van het economisch-staatkundige leven, en dat der experimenteele wetenschap. Het is de historische taak van het kapitalisme geweest, om door de omwenteling van het produktie-proces de materieele grondslagen te leggen tot materieele saamenhoorigheid, in wederzijdsche economische

afhankelijkheid gegrondvest, van alle volken en rassen. Verder dan het leggen van de grondslagen van deze samenhoorigheid is het kapitalisme niet gekomen: het optrekken van het eigenlijke gebouw, het tot stand brengen van de geestelijke en sociale eenheid, zal het werk eener volgende fase zijn.

Parallel met de economische ontwikkeling liep de natuur-wetenschappelijke, die de eenheid van het universum en de betrekkelijkheid aller onderscheidingen en aller begrippen aan een steeds toenemend feitenmateriaal steeds duidelijker demonstreerde. Maar ook voor deze periode der menselijke evolutie is de wet waarop wij hierboven wezen, geldig: de enorme winsten op het gebied der techniek en der natuurwetenschap behaald, gingen gepaard met verlies en achteruitgang op andere gebieden des levens. De sociale organisatie raakte ten achter bij de economische, het sociale gevoel verzwakte, de hoogste geestelijke uitingen, zooals de monumentale kunsten, het gemeenschapstooneel en de filosofie, verdroogden en verschaalden. En zoo het verstandelijke inzicht in de eenheid-der-natuur sterk toenam, - het intuïtieve gevoel van den samenhang tusschen mensch en universum ging zoo goed als geheel verloren. In dit opzicht moet de mensch der volledig-ontplooid 'civilisatie' haast alles opnieuw veroveren, wat de primitieve en ook nog de antieke mensch door aangeboren intuïtie bezat.¹⁾

Niet enkel de vorm, ook de inhoud van het sociale eenheidsbesef is gebonden aan economische en sociale

1) Ed. Carpenter zegt in zijn werk 'Pagan and Christian Creeds' dat z.i. 'het besef van het gemeene leven' niet enkel, waarschijnlijk zelfs niet in hoofdzaak door de ontwikkeling der wetenschap versterkt zal worden, maar door 'den groei en de expansie van het menscheijk gemoed en een verandering in zijn wijze van perceptie. De ontwikkeling-tot-het-uiteerste van het zelfbewustzijn zal plaats maken voor den groei van het kosmische bewustzijn.'

voorwaarden. Immers vorm en inhoud hangen onverbrekkelijk samen. De vorm echter kan universeel s c h i j n e n , terwijl de inhoud in werkelijkheid beperkt is. Dit laatste was bijvoorbeeld het geval in de groote fransche revolutie, toen de bourgeoisie onder het verkondigen van algemeene menschheids-idealen de juridische en politieke veranderingen doorzette, die zij tot haar verdere ontplooiing behoefde. Omgekeerd gaat in het proletarische klasse-ideaal een universeele inhoud schuil onder een beperkten vorm.

Het eenheidsbesef kán beperkt zijn in dezen zin, dat het alle menschen omvattend zich slechts uitstrekt over één enkel levensgebied, één der beide sferen, of zoo men wil, een der beide wijzen-van-denken, wier verbinding en vereeniging het leven vormt. Dit was, zooals wij hierboven reeds opmerkten, het geval met het christendom. Door het eenheidsbesef enkel op de geestelijke, innerlijke wereld te betrekken, en de uiterlijke, stoffelijke werkelijkheid te beschouwen als iets van lager orde, iets wat men verwaarloozen kon, door dit dualisme heeft het christendom een splitsing van het bewustzijn begunstigd, welker verderfelijke werkingen overgebracht werden van geslacht op geslacht en voortduren tot op dezen dag, nu het christelijk dogma reeds lang overwonnen is.

De vorm, dien het besef der sociale eenheid in het proletariaat aanneemt, is die der internationale klasse-solidariteit. In de revolutionaire voorhoede uit deze solidariteit zich intensiever en tevens op veel systematischer wijze dan in de breede massa, zij is de reëel-ideëele faktor bij uitnemendheid, die de voorhoede bezielt. In de politieke gedachte van de voornaamste leiders der wereldrevolutie is zij een element van niet minder beteekenis dan in het geestdriftig élan, dat de russische arbeiders en de soldaten van het Roode Leger in staat stelde, heldhaftige daden te volbrengen en weergalooze ontberingen standvastig te verdragen. Gepoogd te hebben waarachtigen samenhang te brengen tusschen de onderdrukten en uitgebuiten van alle

volken en rassen, recht tegen eeuwenoude vooroordeelen en waanvoorstellingen in, - gepoogd om hun miljoenen heen het vaste band te slaan niet enkel van één hoop en één verwachting, maar ook van eenheid van handelen, dit gepoogd en tot op zekere hoogte volbracht te hebben is de grootste verdienste der Derde Internationale, - de verdienste om den wille waarvan alléén reeds zij in de dankbare herinnering van toekomstige geslachten zal voortleven. Hier, in de internationale revolutionaire solidariteit, vloeien redelijke berekening en gevoels-impulsie ineen, doelbewust inzicht en intuïtief élan vereenigen zich tot éénen stroom, die het willen aanzet en voortzweept. Vandaar de geestdrift en de innerlijke zekerheid, die alle akties kenmerken, waarin de internationale solidariteit op den voorgrond staat, de triomfantelijke blijheid, het geluksgevoel dat dergelijke akties in de massa's plegen op te wekken. Men bespeurt, hoe in hen de stroom der psychische energie vrij en onbelemmerd uitstroomt, zonder op innerlijke weerstanden te stuiten.

De kracht van het sociale eenheidsbesef, tot uiting komend in den vorm der internationale proletarische solidariteit, is de sterkste kant van de levens- en wereldbeschouwing die de arbeidersklasse tot richtsnoer strekt in den strijd. De zwakke zijde dier wereld- en levensbeschouwing is de bijna volkomen afwezigheid in haar van kosmisch bewustzijn. Het kollektieve bewustzijn van het proletariaat is haast een eeuw lang uitsluitend naar het sociale leven gericht geweest. Het marxisme leerde aan de arbeidersklasse zich rekenschap te geven van maatschappelijke feiten, maatschappelijke verhoudingen, maatschappelijke voorwaarden, het werd voor haar tot het voornaamste werktuig van haar maatschappelijke bewustwording. Het is niet verwonderlijk, dat het proletariaat weinig aandacht over had voor het innerlijke geschieden, voor de feiten der innerlijke wereld: het kwam tot besef van zichzelf en zijn taak door middel zijner interpretatie van de

geschiedenis, niet door middel van een eigen filosofie en psychologie. Het zal deze pas in den loop zijner verdere ontwikkeling kunnen voortbrengen, - wellicht zelfs pas dan, wanneer het in eenige landen zijn heerschappij reeds gevestigd zal hebben en aan den opbouw der nieuwe samenleving begonnen zal zijn. En evenmin is het verwonderlijk dat, waar het sociale eenheidsbesef door de werkelijkheid zoozeer op den voorgrond werd gedrongen en de verwezenlijking der eenheid van de sociale groep, de klasse, zoozeer tot de voornaamste van alle klassenormen werd, het besef van kosmischen samenhang weinig gelegenheid tot ontwikkeling kreeg. Elke wereldbeschouwing echter, elke moraal, waaraan het kosmische element ontbreekt, mist den diepen klankbodem, die aan al onze gevoelens pas hun volle sonoriteit geeft. In haar is iets schraals en vlaks, op den duur kan zij den mensch niet ten volle bevredigen. Voornamelijk de onbewuste zielskrachten zijn het, die honger lijden; in het onbewuste toch leeft het verlangen naar kosmische eenwording onverzwakt voort. Aan het sociaal-rationalistisch utilitarisme ontbreekt het kosmische eenheidsbesef te eenenmale; zijn horizon omvat niet meer dan de menschheid: met de natuur kent en erkent het alleen een rationalistisch-utilitarisch verband; het universum is voor hem een voorwerp van kennis; de deelen van het universum bestaan om door den mensch te worden gebruikt. Deze geborneerdheid van het gevoel, dit gemis aan kosmisch besef bracht Preobaschenski tot de verbazingwekkende uitspraak, dat e n k e l aan handelingen die menschen tot nut of schade kunnen zijn, een moreele waardemeter aangelegd kan worden. Het geheele rijk-der-dieren is van zijn sympathie uitgesloten; al die levende schepselen, als wij begaafd met de gave des levens, schijnen voor hem gelijk te staan met een steen of een ander dood voorwerp. Het gevoel van den gemeenschappelijken oorsprong van den mensch en de dieren uit den schoot der Almoeder Natuur, - het gevoel van verwantschap met

hen, een gevoel in de primitieve menschheid algemeen, en dat nog in het tijdperk der beschaving in enkele persoonlijkheden, boven de gewone maat begiftigd met de gave van het kosmische eenheidsgevoel, krachtig herleefde, - dat gevoel schijnt den rationalistischen communist volkomen te ontbreken. Franciscus van Assisi vond, alle spitsvondigheden van den theologischen hoogmoed die aan de dieren een ziel ontzegde ten spijt, voor dit zachte en innige verwantschapsgevoel woorden en rythmen, die ons nog heden aandoen als de openbaring van een oneindig geluk. In het communisme zal, vertrouwen wij, dit verwantschapsgevoel, als onderdeel van het eenheidsbesef met het universum, herleven, het zal een element in het algemeene bewustzijn worden. Een eerste voorwaarde hiertoe is echter, dat de arbeidersklasse zich het gemis van dit besef bewust worde en dat het verlangen ernaar in haar ontsta. Zij moet leeren beseffen hoe arm en onvolledig de huidige menschheid, ondanks al het groote dat op natuurwetenschappelijk en technisch gebied bereikt werd, door het gebrek aan kosmisch gevoel en kosmisch bewustzijn is. En daartoe weer moet het communisme zijn eenzijdig toegekeerd-zijn naar sociale waarden corrigeren, het moet zijn overmatig rationalisme temperen en zijn verstandelijken hoogmoed matigen. Dan zullen de irrationeele krachten der persoonlijkheid, die in het eenzijdig gerichte communisme van nu ál te vaak hetzij verdrongen worden in het onderbewuste of zich uitleven op een wijze die de beweging schaadt en verzwakt (bijvoorbeeld in sexueele losbandigheid) zich weer bewust kunnen ontwikkelen en tesamen met de redelijke zielsvermogens een harmonische eenheid vormen.

VII. Doel en middelen

In de vorige hoofdstukken hebben wij niet slechts kritiek uitgeoefend op de moraal van het sociaal-rationalistisch utilitarisme, maar tevens gepoogd eenige bouwstenen bijeen te brengen voor een proletarisch-communistische zedeleer, beter dan dat utilitarisme in staat, in het proletariaat de psychische krachten op te wekken, die het tot het volbrengen van zijn historische taak noodig zal hebben, en meer bij het wezen van het communisme passend. Wij hebben die moraal niet enkel in verband gebracht met bepaalde doelstellingen, maar haar ook doen ontspringen uit bepaalde erkenningen en uit een bepaalde gemoedsgesteldheid. Wie de moraal al te nauw verbindt aan het bereiken van zekere doeleinden geraakt onherroepelijk verward in de netten van het utilitarisme, om het even of hij het voor het individu of voor de groep nuttige nastreeft en of zijn doel gelegen is in het bereiken van aardisch geluk dan wel van hemelsche zaligheid. Elke uitsluitend-utilitarische moraal echter is een pseudomoraal, elke loopt gevaar, van haar eigen standpunt afgedrongen te worden door inzichten en overwegingen, die buiten het gebied der moraal vallen, gevaar, om verstandelijke berekening in de plaats te stellen van aandrift, motief en gezindheid. Juist deze verwarring is het waaraan de arbeidersklasse zich moet ontworstelen, wil zij de nieuwe ethika scheppen die bij nieuwe arbeidsverhoudingen en een nieuwen vorm van samenleving past. Laat haar moraal gegrondvest zijn in haar historische roeping, dat is in haar klassebewustzijn, in het bewustzijn, dat, alle nederlagen ten spijt, het proces der menselijke evolutie zich door middel van hare daden voltrekt, - dat de strijd voor het communisme de vorm is, waarin de oneindige

scheppende aktiviteit van het leven zich in onzen tijd openbaart. Het communisme beseft zelf nog niet hoezeer het, door bij zijn daden den nadruk te leggen niet zoozeer op het direkte nut voor de klasse als op de bewustzijnsinhoud, waaruit die daden ontspringen, op het inzicht en de gezindheid die tot hen voeren, zijn uitstralende kracht versterken zou.

Nemen wij als voorbeeld een der felst brandende twistpunten in de arbeidersbeweging: het gebruik van georganiseerd geweld in zijn verschillende vormen. Voor de pacifisten zijn de dwangmaatregelen, die de Sowjetstaat tegen zijn vijanden toepast, - gevangenis, verbanning, terechtstelling, - precies even verwerpelijk, als die, door kapitalistische staten toegepast op de revolutionaire arbeiders. Zij beschouwen het Roode Leger en de Roode Vloot als instellingen van hetzelfde innerlijke gehalte, van dezelfde waarde voor het geheel der menschelijke evolutie, als de legers en vloten der imperialistische staten dat zijn. De oorlogen die Sowjet-Rusland in het verleden heeft gevoerd en in de toekomst waarschijnlijk zal moeten voeren, stellen zij op één lijn met koloniale expedities en imperialistische roofoorlogen. Wie zoo oordeelen letten enkel op het onmiddellijke resultaat van bepaalde daden, maar houden rekening noch met het motief, waaruit deze voortkomen, noch met de m i d d e l l i j k e werkingen, die uit hen volgen. De georganiseerde dwang en het georganiseerde geweld spruiten in Rusland voort uit het inzicht, dat de handhaving van den Sowjet-staat en zijn ontwikkeling in de richting van het socialisme het proces der wereldrevolutie in hooge mate ondersteunen, dat is verhaasten en verkorten kunnen. Het leed dat die dwang en dat geweld veroorzaken, staan in geen verhouding tot het leed dat zij helpen voorkomen. Vandaar dat principieel afstand te doen van alle geweld en dwang in deze fase der revolutionaire ontwikkeling in werkelijkheid neerkomt op gebrek aan meegevoel met de scharen der levenden en

der ongeborenen. Dit in te zien beteekent echter allerm minst, dat wij het gebruik van geweld en dwang door het proletariaat in alle omstandigheden zouden moeten goedkeuren. Integendeel: wordt dat gebruik in te nauw en te veelvuldig verband gebracht met direkte nuttigheidsoverwegingen, dan ontstaat het gevaar, dat het hen die het gebruiken ervan zal afhouden ook met de uiteindelijke doeleinden, dat is met het ideaal der menscheenheid rekening te houden. In de plaats van erkenning en gezindheid komt dan steeds meer de begeerte, onmiddellijke doeleinden te bereiken. Het een of andere bepaalde en konkrete doel, dat feitelijk zelf slechts een ‘middel’ is in verhouding tot de geheele evolutie der menschheid en slechts als zoodanig gewaardeerd mag worden, krijgt dan in de voorstelling overmatige beteekenis: het schijnt ‘ten koste van alles’ bereikt te moeten worden, zelfs ten koste van handelingen, die van de uiteindelijke doeleinden, van het ideaal der menschelijke eenwording wegvoeren. - Hoe is het mogelijk, zal men vragen, dat een dergelijke substitutie van doel en middel in de communistische beweging plaats kan vinden? Biedt het inzicht in de maatschappelijke ontwikkeling, dat de kern van het marxisme is, daartegen geen voldoende waarborg?

Wij antwoorden: niet altijd. De kans blijft bestaan, dat het gevoel zich meester maakt van de redeneering en deze wordt tot een ledepop, die de bewegingen uitvoert, haar door het gevoel bevolen. Harstocht, woede, blinde zelfzucht en blinde begeerlijkheid kunnen bij de groep even goed als bij het individu zich beroepen op utilitarische gronden en zich voordoen als geïnspireerd door het klassenbewustzijn.

Nemen wij als voorbeeld een staking, waarbij hetzij een gedeelte der arbeiders doorwerkt of onderkruipers van buiten worden aangevoerd. Natuurlijk moet men in beide gevallen pogen die onbewuste arbeiders te bereiken, hun propaganda-lektuur in handen geven, hen wijzen op de ge-

volgen van hun houding, enz. - kortom al het mogelijke doen ten einde hen te overtuigen, dat zij tegen het groepsbelang en het klasse-ideaal in, dat is dwaas en verderfelijk handelen. Ook is het billijk en redelijk dat zij, wanneer dit alles niet helpt, de verachting hunner mede-arbeiders te voelen krijgen. Wanneer zij bemerken sociaal uitgeworpen te zijn, buiten de gemeenschap hunner klasse gesloten, dan zullen zij wellicht gaan nadenken over wat zij doen en zal het berouw in hen ontwaken. Dat zij tot inzicht komen is het voornaamste, het is van veel meer belang dan het feit, of de staking al dan niet gewonnen wordt, - immers, kómen zij tot inzicht, dan is er in elk geval iets wezenlijks gewonnen, namelijk dit: de eenheid der arbeidersklasse is weer een stap verder gekomen. Echter, in de hitte van den strijd is het moeilijk, aan een dergelijke wijze van denken, voelen en handelen, die toch door het hoogste klassebewustzijn geëischt wordt, vast te houden. Het heeft den schijn of het winnen van de staking het hoogste doel is, of alles dáárop gezet, elke belemmering dáártoe uit den weg geruimd moet worden. Persoonlijk- en groeps-egoïsme maken doof voor de stem der rede en blind voor het licht van het gemeenschapsgevoel. De hartstochten komen in het spel: toorn, woede, wraaklust dringen hun eigen motieven op den voorgrond van het bewustzijn. Overreden, overtuigen, verachting kenbaar maken lijken te zwakke middelen: men wil d w i n g e n , desnoods m e t g e w e l d . Geweld wordt aangewend tegen de verblinden: zij worden gemolesteerd, geslagen, geterroriseerd. Zelfs zoo langs dezen weg de staking gewonnen mocht worden, zal die winst vaak meer schijnbaar dan werkelijk zijn. Immers door de aanwending van geweld werd in dit geval het proces der bewustwording verlangzaamd en verstoord.... Die aanwending was misschien ‘doelmatig’ met betrekking tot het naaste, onmiddellijk-te-bereiken doel: het winnen van de staking, maar ‘ondoelmatig’ met betrekking tot de meer algemeene doeleinden van het bewust maken der ge-

heele arbeidersklasse. Inzicht en gezindheid hadden haar gebruik behooren te voorkomen.

Natuurlijk kan de aanwending van geweld tegenover achterlijke groepen uit de arbeidersklasse niet a l t i j d en in a l l e gevallen worden vermeden, bijv. wanneer dergelijke groepen in de eindworsteling tusschen bourgeoisie en proletariaat als hulptroepen door de bezittende klasse gebruikt worden. Nimmer echter behoeft de methode van overreding en overtuiging geheel en al opgegeven te worden. Zoo poogden de sowjet-autoriteiten gedurende den burgeroorlog telkens (al werden die pogingen niet stelselmatig genoeg aangewend) contact te krijgen met de gewone soldaten in de ‘Witte Legers’ en onder hen propaganda te maken voor de sowjet-idee.

Oppervlakkig geoordeeld mag het schijnen, of het verbinden van de proletarisch-communistische moraal niet zoozeer aan bepaalde, direkte doeleinden als wel aan gezindheid en motief, aan de aandrift, die den mensch beweegt zich zelve weg te schenken opdat het leven bestendig en omhoog gevoerd worde, niet met het strijdbare wezen van het communisme in overeenstemming is. In waarheid echter is het dit wel degelijk. Immers, het communisme heeft geen doeleinden te verwezenlijken in den zin, zooals bewegingen met een dogmatische ideologie dit hadden in vroeger eeuwen¹⁾. Anders gezegd: het bezit ten opzichte zijner doeleinden de dogmatische zekerheid niet, die de godsdienst bezat ten opzichte van de zijne. Socialisme en communisme zijn geen dogma's, die op gezag moeten worden aanvaard, maar overtuigingen op wetenschappelijken grondslag, wat beteekent, dat zij in allerlei onderdeelen ruimte overlaten voor opvoedende kritiek en vruchtbaren twijfel. In de wetenschappelijke werken van de twee grootste wereldleiders van het communisme in verschillende tijdperken, van Marx en Lenin,

1) ‘Het proletariaat heeft geen idealen te verwezenlijken.’ (Marx)

vindt men dit nergens opgevat als een z i j n , maar altijd als een w o r d e n . Een vast schema der ‘toekomstmaatschappij’ ontwierpen geen van beiden.¹⁾

Het gemis aan dogmatische zekerheid ten opzichte zijner doeleinden beteekent voor het communisme in het minst geen verzwakking, zooals de ervaring der laatste tien jaar voldoende bewezen heeft. Zijn dienst wekt in onzen tijd even sterke krachten van toewijding en offervaardigheid op, als die van welk dogmatisch geloof ook dit deed in voorbije eeuwen. Wie zich dien dienst wijdt, beseft een klein deeltje van de kracht te zijn, met behulp waarvan de menschheid zich een weg baant uit de blinde nacht der elementaire aandriften en der onbeheerschte maatschappelijke krachten naar een rijk van harmonie en vrijheid, naar het beheerschen van zich zelven en van de maatschappij. ‘Men moet leven en werken voor het ideaal, om aan het ideaal te kunnen gelooven,’ schreef de fransche socioloogwijsgeer Guyau in zijn ‘Schets van een moraal zonder sankties’. En G. Lukàcs drukt ongeveer dezelfde gedachte in de terminologie van het marxisme als volgt uit: ‘De zekerheid van den uiteindelijke zegepraal der proletarische revolutie steunt op geen ‘stoffelijke’ gronden: zij heeft geen enkelen waarborg buiten de methode van het historisch materialisme. En ook deze waarborg kan enkel door de daad, door de revolutie zelve, door het leven en sterven voor de revolutie beproefd en verworven worden.’²⁾

Wanner wij van het in den loop dezer beschouwing genomen uitgangspunt af, thans opnieuw de vraag naar de

- 1) ‘Men vindt in Lenins geschriften en redevoeringen - zooals ook in de werken van Marx - zeer weinig over het socialisme als toestand. Des te meer echter over de stappen, die tot verwezenlijking van het socialisme kunnen leiden.’ G. Lukàcs, ‘Lenin’.
- 2) Lukàcs ‘Klassenbewusstsein’ in den bundel ‘Geschichte und Klassenbewusstsein’, blz. 55.

relatie tusschen het proletarische groeps- of klassebelang en de proletarisch-communistische moraal pogen te beantwoorden, dan zullen wij beter dan bij het begin van ons onderzoek begrijpen, waarom het niet aangaat, dat belang en die moraal zonder meer aan elkaar gelijk te stellen. Wij zullen erkennen, hoe het onmiddellijke, engere, 'lagere' belang, dat de kollektieve zelfzucht aanwijst en geneigd is, het eenige reële te achten, in konflikt kàn komen met het meer algemeene, middellijke en 'hoogere' belang, het proletarische klassebelang, opgevat als de d r a g e r der maatschappelijke evolutie, zooals de arbeidersklasse zelve in die evolutie een aktieve sociale faktor is. Wij zullen verder erkennen, dat deze beide 'belangen', zoo men het tweede nog zoo noemen wil, (wij voor ons geven er de voorkeur aan, om misverstand te voorkomen, het tweede sociaal ideaal te noemen) in den loop van den strijd der arbeidersklasse af en toe in tegenstelling met elkaar kunnen raken en dat die tegenstelling verschillende vormen kan aannemen. Het aanvaarden bijv. van zekere materiele voordeelen door de arbeidersklasse (of door haar bovenlaag) in staten met koloniaal bezit; - voordeelen, welke de bourgeoisie dier staten haar verschaft ten koste van de arbeiders en boerenmassa's der koloniën, beteekent het achterstellen van het algemeene, blijvende belang, het maatschappelijk ideaal, van de eenheid-in-den-strijd aller verdrukten als middel tot de eenheid aller menschen, bij het tijdelijke, beperkte en directe belang der groep. In zeer vele, in verreweg de meeste gevallen zelfs, zullen de eischen der proletarisch-communistische moraal met die van het communistische strijdbeginsel en van de revolutionaire strategie en taktiek overeenstemmen, doordat deze in de algemeene en blijvende belangen der verdrukte massa's van den geheelen aardbol gefundeerd zijn. Echter, dit aan te nemen beteekent nog niet overtuigd te zijn, dat de besluiten der organisaties, die de voorhoede van het proletariaat vormen: de communistische partijen

en de revolutionaire vakbonden, een kode van de proletarische moraal vormen, in denzelfden zin als zij dit ten opzichte der strategie en der taktiek doen. Deze lichamen toch hielden zich tot dusverre enkel bezig met het voor-de-klasse-doelmatige en voordeelige, waarbij zij tusschen de direkte en de uiteindelijke doeleinden niet altijd scherp onderscheidden. Ook zijn zij in hun besluiten de konsideraties van psychologischen of innerlijken aard, - konsideraties die zich meer met den algemeenen grond, waaruit de daden ontspringen, dan met hun direkte g e v o l g e n bezighouden - in alle of zoo goed als alle gevallen voorbijgegaan. Zij hebben de ‘middelen’ waarover die besluiten voor een groot deel handelen, uitsluitend of bijna uitsluitend beschouwd in hun verband met de onmiddellijke doeleinden, niet in hun relatie met het motief, den algemeenen ondergrond en de algemeene strekkingen der daden. Het besluit van welk lichaam ook in de arbeidersbeweging - met hoeveel gezag het bekleed zij en hoeveel prestige het moge bezitten, - om een bepaald middel, een bepaalde taktiek toe te passen, dat besluit heft de mogelijkheid niet op, dat de stem van het geweten op een zeker oogenblik en in zekere omstandigheden tegen zijn gebruik protesteert. Immers wij zagen, dat in het geweten niet enkel de stem der klasse, maar ook die der menscheit tot uiting komt. Geen lichaam ter wereld, geen partij, kongres of vakbond kan besluiten nemen, die zijn leden in de moreele sfeer v o l k o m e n binden. Zoover kunnen het gevoel van saamhoorigheid en de kollektieve verantwoordelijkheid niet gaan. En dit is ook gelukkig: immers konden kollektieve besluiten het innerlijke leven der eenlingen geheel en al aan banden leggen, dan zou dat het verdorren en verschrallen van dat leven beteekenen in het strijdend deel der klasse, die mensch en maatschappij vernieuwen moet. Dat leven moet de krachtbron zijn, waaruit de toewijding, de geestdrift, de algemeene offervaardigheid gevoed

worden. Droogt deze bron uit, dan kan niets haar vervangen. De mogelijkheid van conflicten tusschen de eischen der proletarisch-communistische moraal en de (beperkte, onmiddellijke) doeleinden van den proletarischen strijd is de prijs, die betaald moet worden voor het altijd weer opnieuw uitvloeien van den stroom der psychische energie, het altijd weer opnieuw opwellen van de liefdeskracht uit de diepste gronden der persoonlijkheid.

Konflikten tusschen de 'Stem der Klasse' en de 'Stem der Menschheid', zijn in den loop der proletarische revolutie onvermijdelijk. Klasse-bewustzijn en marxistisch inzicht kunnen in vele gevallen de scherpte dier conflicten verminderen, - hen uit de wereld te helpen vermogen zij niet. Soms gaat het verdragen van de pijn en de verscheurdheid die zij brengen de kracht ook der meest klassebewuste strijders te boven; sommigen daarvan vervallen tot zwaarmoedigheid en waanzin, anderen ontvluchten het ondragelijk geworden leven in den dood, weer anderen houden dapper stand onder de marteling die hen innerlijk sloop, zoolang tot hun kracht hen begeeft en zij bezwijken.

Door de russische literatuur der revolutie loopt als een donkere draad het besef der zich soms plotseling opdringende schrijnende tegenstrijdigheid tusschen de eischen van het proletarisch klassebelang en die van de communistische gezindheid, tusschen het gemeenschapsgevoel, dat verlangt uit te stroomen tot de geheele menschheid, de geheele menschheid te omvatten en het besef van de wallen, binnen welke de strijd tegen de vijanden der menschheid dit gevoel onverbiddelijk begrenst. Aan vele revolutionairen blijft deze tegenstrijdigheid onbewust en wanneer zij bewust dreigt te worden, verdringen zij haar door ruwe woorden, door gewilde hardheid en ongevoeligheid tegenover al wat 'bourgeois' is, door spitsvondige redeneering of hoe dan ook. Het zijn ongetwijfeld slechts betrekkelijk weinigen, die den zedelijken moed hebben het meest tragische konflikt, dat de revolutie schept, bewust te door-

lijden. Zij spreken nimmer daarover, toonen hun wonden aan geen hunner makkers, ook aan hun meest vertrouwde vrienden niet, - immers zij weten, dat elk woord, elke klacht ijdel zou zijn. Met gesloten lippen, hun pijn verbijtend, schrijden zij door het leven en gaan zij in den dood. Zij zijn de echte martelaars, de tragische helden, tot wien alle anderen intuïtief opzien, voor wien zij eerbiedige bewondering koesteren. Zij hebben zichzelf opgeofferd in veel dieperen zin dan hij, die zijn leven ten offer brengt in het gevecht of op de barrikade: zij hebben hun eigen ziel geweld aangedaan, hun diepste verlangen gedood.

Vreemd moet allen, die zóó denken en voelen in de revolutionaire voorhoede - wij gelooven dat zij niet weinigen zijn - vreemd moet hun de opvatting van het sociaal-utilitarisch rationalisme voorkomen dat in tijden van hevigen klassenstrijd de sociale gevoelens zich enkel uitstrekken over de leden der eigen groep.¹⁾

Alle morele konflikten, die in den klassebewusten proletariër door de spanning tusschen het onmiddellijk- en het middellijk doelmatige ontstaan, dat is door de spanning tusschen proletarisch belang en proletarisch-communistisch ideaal, hebben hun oorsprong in het dialektisch karakter van den proletarischen klassenstrijd zelf. Door voor haar eigen groepsbelangen te strijden, strijdt de arbeidersklasse tevens voor de hoogste verwezenlijking van het socialisme, voor de hoogste idealen der menschheid, voor de eenheid aller menschen en voor het terugwinnen van het verloren gegane besef der eenheid tusschen menschheid en universum. Maar al is dit zoo, daarom sturen alle daden, in dien strijd verricht, nog niet rechtstreeks aan op die eenheid, alle middelen daarin gebruikt, zijn nog niet in overeenstemming met het uiteindelijke doel. Integendeel: in vele gevallen bestaat een zekere tegenstelling tusschen 'doel' en 'middel' - eenzelfde tegenstelling als tusschen het

1) Preobaschenski, bl. 39.

middellijke en het onmiddellijke doel bestaat. De direkte uitkomst van die daden zal vaak niet de toeneming der eenheid, maar integendeel de toeneming der scheidingen tusschen de menschen, de verergering van haat en vijandschap zijn. Het onmiddellijke doel der communisten: het vereenigen van de arbeiders tot het voeren van den onverzoenlijken strijd tegen de kapitalistische klasse, kan niet bereikt worden zonder het opwekken en het gebruiken van den klassenhaat als een sociale kracht. En evenmin is het mogelijk, de arbeiders in revolutionaire organisaties te vereenigen, zonder telkens opnieuw twist en tweespalt te brengen in hun eigen rijen.

Ook wanneer het leidende motief tot de daden, in den klassenstrijd begaan, volkomen onzelfzuchtig is, wanneer het geen ander dan het verlangen is, een einde te maken aan onrecht, verdrukking en uitbuiting en zoo het 'heil der menschheid' te dienen, - ook dan zullen de direkte uitkomsten dier daden vaak in strijd zijn met het motief dat tot hen dreef. Dit te beseffen brengt onherroepelijk pijn en verscheuring. De zelfzuchtige naturen, zij in wien de lagere motieven de sterkste zijn, die voornamelijk door haat, afgunst en wrok tot deelneming aan den klassenstrijd worden gedreven, - hun deert het karakter dier direkte uitkomsten weinig of niet. Maar voor hen, in wien de sociale gevoelens krachtig zijn, die door hoogere motieven gedreven worden, is het besef dat deze uitkomsten vaak in strijd met hun idealen zijn, als het schrijven eener verborgen wonde.

Natuurlijk is dit besef dubbel pijnlijk, wanneer de strijd niet tegen den klassevijand, maar tegen nog onbewuste, door den vijand misleide groepen van klassegenooten gericht is. Dan doen de sociale gevoelens zich met dubbele kracht gelden en verzetten zij zich vaak tegen de daden, die het klassebelang eischt, dan moet de strijder een heel stuk van zichzelf afsnijden, om hard en meedoogenloos te kunnen zijn.

Dan zullen conflicten ontstaan, ook voor den meest wilskrachtigen en overtuigden communist in zoover onoplosbaar, dat hij, hoe hij ook handelt, niet hopen kan op vollen innerlijken vrede. Wij willen in dit verband enkel herinneren aan den strijd om Kroonstadt, ongetwijfeld de meest tragische episode der russische revolutie.

Hoe heviger de klassenstrijd, des te meer zullen de uitingen der sociale gevoelens als regel tot leden der eigen sociale groep beperkt blijven. Dit geven wij het sociaal-utilitarisch rationalisme toe. Maar men moet deze waarheid niet, zooals Preobraschensky doet, tot in het ongerijmde doorvoeren. Dit geschiedt door te beweren, dat de sociale gevoelens, wanneer de klassenstrijd akuit wordt, tegenover den klassenvijand volkomen worden opgeheven en zelfs in hun tegendeel verkeeren. Een dergelijke bewering maakt van de waarheid eene karikatuur en leidt, zooals wij dadelijk zullen aantonen, tot onzinnige konsekwenties.

Immers, wanneer de sociale gevoelens hun kracht volkomen verliezen, zoodra zij tegen de grenzen der eigen groep botsen, wanneer zij, bij elke aanraking met leden van vijandelijke groepen, omslaan in hun tegendeel, - dan zijn uitingen van sociale gevoelens, zooals waarachtigheid, edelmoedigheid en meegevoel, enkel mogelijk tegenover klasse- en strijdgenooten. En wanneer de uitingen der sociale gevoelens, zooals onze sociale utilitariërs beweren, in de klasse-maatschappij enkel de beteekenis hebben van een hulpmiddel in den strijd der klassen te zijn, dan dragen zulke uitingen, gesteld dat zij ook tegen anderen mogelijk waren, toch enkel tegenover leden van de eigen groep een moreel karakter. Immers dán slechts dienen zij het klassebelang; klassebelang en moraliteit echter, men weet het, zijn voor het sociaal-utilitarisme identiek.

Maar zoo dit waar is, dan moet ook het omgekeerde waar zijn, namelijk dat daden, opkomend uit anti-sociale gevoelens, zooals leugenachtigheid en wreedheid, een

moreel karakter krijgen wanneer zij jegens leden eener vijandelijke groep begaan worden, - omdat zij dan het 'klassebelang', het belang der eigen groep dienen.

Wanneer Preobraschenski met zijn uiteenzettingen bedoeld had, een beschrijving te geven van de afschuwelijke, verlagende en onteerende werkingen die de klassetegenstellingen op de menschheid uitoefenen en aan te toonen, hoe die tegenstellingen een waarlijk menscheijk leven, een leven op de sociale gevoelens gegrond, een leven dat middellijk en onmiddellijk de menschen-eenheid poogt te bevorderen, onmogelijk maken, dan zouden wij het met allen die denken als hij, geheel eens zijn. Maar hij bedoelt iets geheel anders: hij stempelt alle daden, door leden van strijdende klassen begaan, met een en hetzelfde etiket, zoo die daden der klasse tot voordeel strekken: hij stelt handelingen, die recht tegen alle sociale aandriften ingaan, mits in dienst van het groepsbelang begaan, als even waardevol voor (waardevol ten opzichte van den groei en de intensifikatie van het leven, de ontwikkeling en vervolmaking van het eenheidsbesef) als handelingen, die direkt uit de sociale gevoelens ontspringen en deze versterken. Dit nu is een absurditeit, die, wanneer zij algemeen aanvaard werd (en de menscheijke aard neigt er toe haar te aanvaarden) zeer slechte gevolgen voor de communistische beweging zou hebben. Communisten en revolutionairen zijn geen engelen, noch behooren zij tot een afzonderlijk menschensoort, maar zij zijn menschen als alle anderen. Zij worden niet uitsluitend en niet in alle oogenblikken van hun bestaan gedreven door die zedelijke exaltatie, dat gevoel van overvloeiende levenskracht, die behoefte zichzelven te geven voor het geheel, welke wij hierboven als de diepste roerselen eener spontane en ondogmatische moraal leerden kennen. In hun binnenste liggen dezelfde zelfzuchtige, dat is anti-sociale neigingen op de loer, als in alle andere menschen. Het communisme is genoodzaakt, die neigingen te aanvaarden en te gebruiken, zooals alle be-

wegingen dat waren, die groote massa's in beweging wilden brengen. Waren de sociale gevoelens in alle leden van strijdende klassen zeer sterk ontwikkeld, dan zouden zij de anti-sociale daden, die zij genoodzaakt zijn in den strijd te bedrijven, beseffen iets afschuwelijks te zijn, hen voelen als het zwaarste offer, dat zij ter wille van hun ideaal brengen. Ongetwijfeld bestond in de revolutionaire groepen en partijen van alle tijden een kern, die dit besepte en voelde en ongetwijfeld bestaat die kern ook heden onder de communisten. Vaak zullen daartoe de beste strijders behooren: immers juist hen, die van nature begiftigd zijn met sterke sociale instinkten, zal de strijd voor de communistische doeleinden aantrekken en tevens zal de weerzin tegen anti-sociale daden, tegen bedrog en wreedheid voornamelijk, juist in hen het grootst zijn.

Echter, niet in alle leden van de communistische partijen, noch van revolutionaire groepen in het algemeen, zijn de sociale instinkten even krachtig ontwikkeld. In sommigen van hen zullen anti-sociale aandriften en zelfzuchtige gevoelens zelfs de bovenhand hebben. Dit is in het minst niet verwonderlijk: immers, juist die gevoelens en aandriften zijn door de eeuwenlange heerschappij van het kapitalisme in alle menschen aangekweekt. De opvatting der ethika, die het sociaal-utilitarisch rationalisme ons als communistisch wil opdringen, beteekent in de praktijk, aan deze neigingen gelegenheid geven zich bot te vieren onder den dekmantel der 'proletarische klasse-normen'. Die opvatting rechtvaardigt bij voorbaat alle trouweloosheid aan het gegeven woord of de aangegane verplichting jegens leden der burgerlijke klasse, alle verraderlijke daden en alle daden van wraakzucht en machtsmisbruik jegens den vijand. Zij verzegelt de bronnen van het medegevoel, - het sociale gevoel bij uitnemendheid, datgene wat volgens zijn aard vriend en vijand vermag te omvatten, - zij roeit de wortels uit der grootmoedigheid, die altijd het hoogste voorrecht is geweest der van-hun-kracht bewusten: zij geeft in tijden

van maatschappelijke beroering den destruktieven aandriften van de massa een vrijbrief om zich uit te leven, onder het voorwendsel dat het 'proletarische klassebelang' de terrorisatie, 'de zedelijke en geestelijke vernietiging' van de bourgeoisie zou eischen. Onze sociaal-utilitariërs bedoelen dit alles natuurlijk niet, maar het zijn de konsekwenties van hun opvatting voor de praktijk.

De bourgeoisie heeft een ware virtuositeit ontwikkeld in het verbergen onder huichelachtige moreele frasen van daden, stinkend van persoonlijk- of van groeps-egoïsme. Haat tegen die huichelarij, verachting voor die leugenachtige frases mag het proletariaat niet doen vervallen in een ander uiterste. Het mag den strijd voor zijn eigen hoge en onzelfzuchtige idealen, den strijd dien het voert voor het heil der menschheid, niet voorstellen als in wezen gelijkstaande met den strijd der bourgeoisie voor het behoud van haar macht en haar voorrechten, voor de bestendiging van uitbuiting en onderdrukking, van menselijke ellende en menselijke verworpenheid.¹⁾ Aan zijn brandende dorst naar gerechtigheid, zijn brandende liefde voor de onderdrukten, zijn brandend verlangen naar een menscheneenheid, die stoffelijk-geestelijk, dat is volledig zal zijn, - aan zijn overtuiging dat de proletarische revolutie de

- 1) In een der schetsen van Larissa Reissners boekje 'Die Front' (schetsen uit den russischen burgeroorlog) komt een communist voor, die geestelijk ingeënt schijnt met de ethische opvattingen van het sociaal-rationalistisch utilitarisme. Het is een intellectueel, aan het front genezen van zijn vroegere liefde voor die frase, maar die nu in het tegenovergestelde uiterste vervalt: hij gelooft niet meer aan het heroïsme, dat hij toch zelf iederen dag in praktijk brengt; hij loochent 'het diepste wezen van het leven, zijn wonderen en zijn heerlijke willekeurigheid'. Maar hij staat in deze gevoelens alleen: al zijn kameraden zijn anders, zij allen zijn als tot aan den rand met geloof aan het leven en bewondering voor zijn wonderen gevuld; zij genieten met volle teugen 'de barmhartigheid, den roem, de toorn, waarmee thans ook de grauweste dag verzadigd is.'

eenige weg is tot die eenheid, de eenige weg dien te gaan de menschheid kan behoeden voor een terugval in de barbaarschheid en in staat kan stellen, uit de fase der beschaving tot de hoogere van het socialisme over te gaan, - aan dit alles ontleent het communisme het recht en de plicht voor de vernietiging van het kapitalisme te strijden. Het ontleent daaraan het recht en de plicht in dien strijd, wanneer het niet anders kan, list en geweld te gebruiken, vijanden te bedriegen, vijanden te dwingen, vijanden te ontrechten, vijanden te dooden. Maar het moet zich bewust worden dat het, door zóó te handelen, ofschoon handelend uit sociale gezindheid, anti-sociale neigingen gebruikt en zelfs versterkt, zijn hoogste motieven vermengt met lagere, liefde met haat, verlangen naar eenheid met agressiviteit en wraaklust, de behoefte zichzelf weg te geven met den wil zichzelf te handhaven. Het moet zich bewust worden van de innerlijke tegenstrijdigheid tusschen zijn hoogste idealen en de middelen waardoor het die najaagt; het moet het tragische karakter dier tegenstrijdigheid leeren beseffen als een eerste voorwaarde tot haar oplossing in een verdere ontwikkelingsfase. Het moet beseffen, dat de anti-sociale daden die het in den strijd 'gedwongen' begaat, hen die ze begaan onverbiddelijk als zedelijke wezens aantasten en verlagen, hoe zuiver en hoog hun motieven ook zijn.

Wij herhalen: dit besef is het eerst noodige om tot oplossing der tegenstrijdigheid, die in het communisme tusschen motieven en middelen heerscht, te komen. List en bedrog zijn zoowel tot de revolutionaire voorbereiding als in de revolutie onontbeerlijk; geweld is noodig eerst voor de verovering, later voor het behoud der macht. Maar een communisme dat bedrog en geweld verfoeit als anti-sociaal, als middelen waarvan het zich slechts 'noodgedwongen' bedient, middelen, in strijd met zijn voorwaartswijzende strekkingen en zijn hoogste mogelijkheden, zulk een communisme zal er naar streven geweld en bedrog zooveel mogelijk te beperken en zijn aanhangers opvoeden tot het

inzicht, dat beide als sterke vergiften zijn, waarvan de geneesheer zich enkel bedient wanneer hij overtuigd is, dat de patiënt zonder hen verloren zou zijn. Geweld en dwang, bedrog en veinzerij zij voor de ziel wat zulke vergiften voor het leven zijn. Geen geneesheer zal zoo dwaas zijn, zwaar vergif gelijk te stellen met gezond voedsel. Zulk een dwaasheid echter begaan communisten die de antisociale daden welke zij genoodzaakt zijn te begaan, met sociale daden gelijk stellen.

In den strijd tegen de vernietiging, ons door den vijand opgedrongen, in de worsteling tot zelfverdediging en zelfhandhaving zullen wij nog vaak tot dergelijke daden onze toevlucht moeten nemen. Maar laten wij ons van hun tegenstrijdigheid met onze zuiverste motieven en onze hoogste doeleinden rekenschap geven! Al is de klassehaat in de revolutie een onontbeerlijke voorwaartsdrijvende kracht, zoo is hij tevens een kracht waarvan het gebruik een groot gevaar meebrengt, het gevaar van de verzwakking der sociale en de versterking der anti-sociale instinkten, dat is voor verruwing en verwildering. Wij zijn als communisten verplicht, onzen strijdmakkers duidelijk te maken, dat de toepassing van dwang en geweld en van list en bedrog *a l t i j d* in de zielen van hen die deze middelen toepassen iets bederft en vernielt. Wij moeten pogen hen te doen beseffen, dat het tweede stadium der revolutie niet door een diepe kloof van het eerste is gescheiden, dat zij den dag na de verovering van de politieke macht niet zullen ontwaken als andere mensen in een andere wereld, maar dat zij reeds in deze wereld iets dier andere in zich moeten omdragen, willen zij in staat zijn haar te verwezenlijken, en reeds thans iets van den nieuwen broederlijken mensch in zichzelf tot ontwikkeling moeten brengen, willen zij eens dien mensch ten volle kunnen doen uitgroeien. Wij moeten hen leeren, de dialectiek te begrijpen niet enkel als de wet der maatschappelijke, maar ook als die der ethische ontwikkeling, dat is die ontwikkeling op te vatten als

eenheid-van-tegendeelen. Wij moeten voor hen in de taal van het redelijke begrip en het redelijke gevoel de diepe waarheid vertalen, die de oude Indiërs uitdrukten door de mystieke formule: één is de offeraar met den geofferde, hij die verslaat met hem die wordt verslagen. Wij moeten pogen in hen het besef te wekken der essentieele eenheid van alle mensen, een eenheid die werkelijk is óndanks alle tegenstellingen van ras, natie en klasse, omdat haar wortels groeien in een andere sfeer dan die van het tijdelijke, een eenheid, die de mensch intuïtief beseft, wanneer hij staat tegenover den dood. Wij moeten pogen hun oogen te openen voor het feit dat alle daden, die uit onsociale gevoelens opkomen, de onsociale gevoelens bij anderen versterken, - dat zulke daden daarom altijd dreigen van middelen die nader voeren tot het doel, om te slaan in middelen die van het doel wegvoeren. Wij moeten aan de arbeiders met behulp van historische voorbeelden, - ook met voorbeelden ontleend aan de geschiedenis van het strijdende proletariaat, - duidelijk maken hoe de mensch tengevolge zijner psychophysische organisatie altijd geneigd is, het middel in de plaats van het doel te stellen, doordat het eerste het tweede allengs uit het bewuste denken verdringt. Wij moeten onze strijdmakkers opvoeden tot zelfkritiek, niet enkel met betrekking tot het nuttige resultaat hunner handelingen voor de proletarische klasse, maar óók met betrekking tot de waarde hunner handelingen voor de proletarisch-communistische idealen. In onverbrekkelijk verband met het marxistisch inzicht moet het geweten ons helpen, die waarde vast te stellen. Het moet ons waarschuwen, wanneer hetzij persoonlijk of groeps-egoïsme, haat, afgunst of wraakzucht, ons verleiden tot het verwisselen van middel en doel. Om die verwisseling te voorkomen is het noodig, dat wij ons oefenen in luisteren naar de innerlijke stem. Het verstandelijk inzicht alléén is niet altijd een vertrouwbare gids om

uit te maken, of wij op den goeden weg zijn. Immers, wanneer begeerte en hartstocht hem tot iets drijven, gebruikt de mensch vaak de verstandelijke redeneering om de stem van zijn geweten tot zwijgen te brengen; hij voert dan allerlei ‘redelijke’ argumenten aan ten gunste van de gedragslijn, die hij te volgen begeert.

De gelijkstelling, - een gelijkstelling die de sociaalarationalistische utilitariërs ons willen opdringen, - van waarheid met bedrog en van meegevoel met hardheid als beweegkrachten in den proletarischen klassenstrijd, is niets dan een sofisme. Zij berust op geen enkelen deugdelijken grond. Waarachtigheid en meegevoel zijn de twee voornaamste onder de psychische krachten, die het proletariaat tot de overwinning behoeft. Beide zijn zij *e s s e n t i e e l e* innerlijke factoren der proletarische revolutie, terwijl hun tegendeelen: bedrog en hardheid, *s e k u n d a i r e* factoren daarvan zijn. Het aantoonen van de ware verhoudingen tusschen menschen, die onder het kapitalisme schuil gaan in schijnbare verhoudingen tusschen dingen, het ontmaskeren van den logen, die in de burgerlijke maatschappij alle levensgebieden verpest, omdat hij altijd weer oprijst uit den wortelstok der produktie, - het onverbiddelijk ontleden van bedriegelijke idealen en leuzen als vooruitgang, democratie, algemeen welzijn, ontwapening en wereldvrede, met behulp waarvan de kapitalistische klasse, geholpen door het in haar dienst staande intellekt, de groote massa in beweging brengt voor haar belangen en van den strijd voor haar eigen doeleinden afhoudt - het is alles verkondiging van de waarheid, en uit die verkondiging bestaat het wezen der communistische propaganda in *a l l e* landen en onder *a l l e* omstandigheden.

Enkel door het uitpellen van den waren kern van ieder afzonderlijk feit, iedere gebeurtenis, ieder verschijnsel in het kapitalisme - door dit onvermoeid, voortdurend en stelselmatig te doen in alle gebieden des levens, - enkel dáárhoor kan het communisme de massa's genezen van

hun blindheid en daarmee van bewuste of onbewuste handlangers van het kapitaal tot strijders voor een nieuwe maatschappelijke orde maken. Hoe hard een bepaalde waarheid moge klinken, hoe onwelkom zij den arbeiders aanvankelijk moge zijn - zij m o e t gezegd worden, zoo duidelijk gezegd en zoo vaak herhaald tot zij diep in hen doordringt en een deel wordt van hun zelf. Immers pas door, even goed als de belemmeringen die buiten hen zelven liggen, hun eigen zwakheden en gebreken als belemmeringen te leeren zien, kunnen de arbeiders den weg vinden tot het overwinnen van alle moeilijkheden in de uiterlijke en in de innerlijke sfeer. De buitengewone verdienste der twee grootste leiders van het proletariaat in twee verschillende fasen zijner evolutie, van Marx en van Lenin, bestond niet voor het geringste deel in de onverbiddelijke waarachtigheid, die zij tegenover het proletariaat in praktijk brachten. Nooit poogden zij het te misleiden, nooit de beteekenis van fouten, dwalingen en nederlagen te verbloemen, nooit de belemmeringen, die de uiteindelijke overwinning in den weg stonden, voor te stellen als geringer dan zij waren. De dienst der vrijheid en de dienst der waarheid zijn voor alle groote figuren in den proletarischen klassenstrijd en de proletarische revolutie één en denzelfden dienst geweest. Zeker, somtijds is ook de illusie, de zelfverblindingskracht in den strijd: zij is onmisbaar in het begin daarvan, wanneer het proletariaat nog zeer zwak is. Maar hoe sterker het geestelijk en organisatorisch wordt, des te beter vermag het ook zonder illusies en zonder zelfverblindingskracht te strijden. En wanneer zijn klassebewustzijn tot de hoogste ontwikkeling komt, dan vermag het den strijd te voeren óók in het besef, dat vele geslachten noodig zullen zijn om het socialisme op alle levensgebieden te verwerkelijken.

Het strijdend proletariaat erkent een absolute verplichting tot waarheid enkel tegenover zichzelf. Het doet dit niet tegenover den vijand. Het weet, dat in den oorlog

tusschen de klassen list en bedrog even onmisbaar zijn, als zij dit zijn in den oorlog tusschen de volken. Maar het doet o.i. goed, zich voortdurend nauwkeurig rekenschap te geven van de gevolgen, waarmee het aanwenden van list en bedrog hem zelf bedreigt. Die gevolgen kunnen verderfelijik zijn. In de eerste plaats beteekent het gebruik van list en bedrog altijd een groote verspilling van energie. In de tweede plaats werkt dit gebruik als een averechtsche opvoeding. Door de arbeiders te leeren den openlijken strijd te ontwijken, worden in hen eigenschappen die tot den strijd onontbeerlijik zijn: moed, durf, fierheid, zelfvertrouwen, enz. niet versterkt maar verzwakt. En in de derde plaats brengt het gebruik van list en bedrog, zoo zij tot gewoonte worden, onherroepelijik onzekerheid en verwarring in de gelederen der strijders: het ondergraaft het onderlinge vertrouwen. Wanneer mijn vriend wordt beticht van het maken van valsche wissels of het zetten van een valsche handteekening, dan zal men er niet in slagen door schijnbewijzen of hoe dan ook, mij mijn vertrouwen in hem te ontnemen; tegen allen en iedereen zal ik hem verdedigen. Maar zoo mij zou blijken, dat mijn vriend het maken van valsche wissels en het zetten van een valsche handteekening geoorloofd achtte, wanneer hem dit 'doelmatic' toescheen, nuttig ten opzichte van zekere doeleinden en in het algemeen daartegen bij hem niet het minste moreele bezwaar bestond, - ja, dan zou mijn vertrouwen in hem geschokt worden en ik zou mij misschien door schijnbewijzen laten overtuigen, dat de beschuldiging in dit bepaalde geval geen lasterlijike aantijging was.

Natuurlijik moet men deze vergelijking, evenmin als welke andere ook, niet letterlijik opvatten. Wij wilden alleen met een voorbeeld duidelijik maken, hoe men, dekreteerend, dat volgens de proletarische klassenormen leugen en bedrog gelijkwaardig zijn met waarheid en oprechtheid, zoo zij in het voordeel der groep gebruikt worden, het vertrouwen der strijders in elkaar en in de leiding onder-

graaft en het hun onmogelijk maakt, met volle overtuiging tegen de aantijgingen van den klassevijand op te komen. Wanneer daarentegen duidelijk wordt uitgesproken, dat waarheid en oprechtheid oneindig hooger staan dan leugen en bedrog in innerlijke waarde - dat is in waarde voor het menschelijk leven in het algemeen - en wanneer hun gebruik wordt opgevat als een onvermijdelijk kwaad, dat zooveel mogelijk moet worden beperkt, dan worden deze bezwaren voor een groot deel ondervangen. Het is onze overtuiging, dat het zooveel mogelijk strijden met open vizier voor de arbeidersklasse op den langen duur het 'doelmatigst' zal blijken. Het zal tot uitkomst hebben in haar vrees en versaagdheid uit te roeien en haar op te voeden tot de revolutionaire deugden bij uitnemendheid.¹⁾

Tesamen met waarachtigheid is de tweede groote moreele kracht van het strijdend proletariaat zijn medegevoel, de oorspronkelijke bronaâr, die zich in gemeenschapsgevoel, gevoel van saamhoorigheid, verlangen naar menschelijke eenwording en kosmisch eenheidsbesef vertakt. Zonder het bezit van deze verwante gevoelens kan de arbeidersklasse onmogelijk de aktieve sociale faktor tot hernieuwing en herschepping van mensch en maatschappij worden. Een ruim en sterk meegevoel, - een der voornaamste bronnen,

- 1) Natuurlijk moet men ook dit niet letterlijk opvatten. Waar bedrog en list werkelijk nodig zijn om verder te komen, mogen zij gebruikt worden. Geheime organisatie is in vele gevallen noodzakelijk. Maar in vele gevallen is het gemakkelijk, zichzelf die noodzakelijkheid op te dringen, ook dan wanneer zij feitelijk niet bestaat. 'Samenzweerdertje spelen' heeft voor vele, wat romantisch aangelegde naturen groote bekoring. Men bereikt er echter niets anders mee dan demoralisatie en bederf. Het machtsmisbruik van de leiding en de passiviteit van de massa worden door de methoden van geheime organisatie en door de onwettelijke aktie in het algemeen zeer in de hand gewerkt. Openbaarheid is tegen machtsmisbruik en bederf het beste heilmiddel: het communisme moet daarom aan haar vasthouden zooveel het kan.

waaruit de fantasie gevoed wordt, - is voor haar een eerste vereischte om tot eenheid te komen. Het europeesch-amerikaansche industrie-proletariaat kan pas door dit meegevoel de nooden, de behoeften, de verlangens en de aspiraties der onderdrukte massa's in de koloniale landen van Azië en Afrika zóó diep gaan beseffen, dat het met die massa's tot waarachtige strijdgemeenschap komt. Enkel door medegevoel kan het proletariaat in de staten, waar de bourgeoisie haar macht nog handhaaft, de revolutionaire gebeurtenissen in andere landen waarachtig mee beleven: enkel meegevoel kan telkens weer de grootsche visie oproepen van dien eenen ontzaggelijken keten van strijd, die telkens nieuwe schalmen uitrolt, tot hij ten slotte de aarde zal omspannen.

De wil van het proletariaat, zal het zijn taak kunnen volbrengen, moet onveranderlijk gericht zijn op het uitroeien der klassetegenstellingen, die de voornaamste bron zijn van het menschelijke leed, de bron van haat en nijd, van onvrede en tweedracht, van lichamelijke ontaarding en geestelijke verminking, van hoovaardigheid en slaafschheid, van schuld en wroeging. Die wil is niet denkbaar zonder een sterk gevoel van menschelijke saamhoorigheid en zonder verlangen naar almenschelijke eenheid. De proletarische voorhoede *vo o r v o e l t* min of meer die eenheid, haar bewustzijn is de huidige maatschappij van klassetegenstellingen en klassehaat min of meer vooruit. Al is voor het proletariaat de klassehaat ook een der groote drijfkrachten van zijn strijdlust, zoo voelt het toch in de oogenblikken zijner sterkste exaltatie - zooals bijv. onmiddelijk na een groote overwinning - die haat *o n d e r z i c h l i g g e n*, het voelt haar als iets, wat zijn hoogste aspiraties onwaardig is.

Zoo min als leugen en waarheid gelijkwaardig zijn, zijn haat en medegevoel, vijandigheid en eenheidsverlangen gelijkwaardig. Waarachtigheid en medegevoel zijn de beide elementen der geestelijke atmosfeer, waarin het proleta-

riaat het beste vermag zijn zelfbewustzijn tot ontwikkeling te brengen. Waarachtigheid is de eerste voorwaarde der ontwikkeling van het proletarische bewustzijn met betrekking tot het heden, tot de kapitalistische omgeving, waarin het ingesloten is. Die omgeving naar waarheid erkennen opent den weg naar haar in waarheid en niet slechts in schijn bestrijden. Medegevoel en eenheidsverlangen zijn voornamelijk de voorwaarden tot ontwikkeling van het proletarisch bewustzijn met betrekking tot de toekomst, tot de nieuwe gemeenschap die het enkel kan scheppen, zoo iets van den geest daarvan reeds nu in zijn hart leeft. Leugen en hardheid of wreedheid zijn voor het strijdende, klassebewuste proletariaat akcidenteele wijzen-van-zijn, indruischend tegen zijn eigen hoogste mogelijkheden, hem opgedrongen door de kapitalistische omgeving, waarin het evolueert, omdat het zwakker is dan deze en zich aan haar moet aanpassen. Waarachtigheid en medegevoel zijn daarentegen voor het proletariaat essentieel; zij zijn wijzen-van-uiting van gezindheid-en-inzicht, te samen de overtuiging vormend, dat is de actieve geestelijke kracht, waardoor het die omgeving vermag te beïnvloeden, te veranderen en te herscheppen.

Tusschen deze beide uitersten: een rationalistisch-jezuïtische moraal, die alle middelen gelijkwaardig acht en het essentieele onderscheid tusschen dat wat zedelijk goed en dat wat nuttig is loochent, - en een geweld en leugen dogmatisch verwerpend schijn-idealisme, dat uitfladdert boven de werkelijkheid - tusschen deze beide uitersten is, naar ik meen, ruimte voor een derde opvatting, meer dialektisch en organisch, eene, die rekening houdt met de verschillende feitenreeksen, met den aard van het geweten en den oorsprong der moraal, met de sociale gevoelens zoowel als met de eischen der sociale werkelijkheid, en die poogt uit te gaan van hun onderling verband.

Een proletarisch communistische moraal, gelijk wij hier bedoelen, zou in de eerste plaats moeten steunen op de erkenning, dat onze strijd een 'heilige' strijd is, omdat, hij gevoerd wordt voor het heil der g e h e e l e menschheid (inklusief dat onze klasse-vijanden, al gaat hij recht tegen hun b e l a n g in) en omdat in dit stadium van de ontwikkeling der menschheid het besef van, en het verlangen naar al-menschelijke eenheid zich in dien strijd het krachtigst openbaren. Zulk een moraal zou, in overeenstemming met de intuïtie en het spontane gevoel van het proletariaat, de voortreffelijkheid van onze uiteindelijke doeleinden en de meerwaardigheid van onze zedelijke normen boven die van alle andere klassen moeten verkondigen. In haar zou het streven passen om het besef van die meerwaardigheid, in de eerste plaats natuurlijk bij het proletariaat, maar ook bij leden van andere maatschappelijke groepen te wekken en de overtuiging der historische roeping van de arbeidersklasse zooveel mogelijk te maken tot de drijfkracht der daden (de sociale haat krijgt voedsel genoeg uit de omstandigheden en het belang ook het groepsbelang zorgt in den regel wel voor zich zelf). Bij zulk een moraal zou passen een onophoudelijk krachtig beroep te doen op de sociale gevoelens, op de solidariteit, die alle verdrukten en ontrechten onbewust verbindt en hun deze te doen beseffen. Zij zou pogen het besef ingang te doen vinden, dat in het communisme de onvergankelijke kern van alle vruchtbare waarheden herleeft en dat daarin de onvergankelijke idealen der menschheid in nieuwen vorm tot uiting komen - een vorm, in overeenstemming met den hoogtegraad, dien de produktiewijze en de techniek bereikt hebben.

Zeker zou de aanvaarding van zulk een moraal ook praktische konsekwenties hebben voor de communistische beweging. Die aanvaarding zou geen verandering behoeven te brengen in de algemeene taktiek, geen breuk beteekenen met de strijdwijze, waaraan de namen van Marx en Lenin verbonden zijn. Maar zij zou, hopen wij, het verantwoorde-

lijkheidsgevoel tegenover vriend en vijand versterken, zoowel bij hen, die geroepen zijn de taktiek vast te stellen als bij hen, die haar uitvoeren. Zij zou de leiding, nationaal en internationaal, voorzichtiger maken in de toepassing van alle strijdmiddelen, welker gebruik onherroepelijk de werking heeft niet enkel de sociale, maar ook de anti-sociale instinkten en neigingen te versterken. Zij zou op den duur voeren tot een meer dialektische opvatting van het begrip ‘proletarisch klassebelang’, - een opvatting, waarbij de geestelijk-zedelijke verandering in het proletariaat zelf zou worden bevroed een faktor van gelijke waarde in den revolutionairen strijd te zijn, als de verovering en handhaving van de gewichtigste machtsposities. Die aanvaarding zou beteekenen dat niet enkel in de theorie maar ook in de praktijk de proletarische revolutie werd opgevat als een twee-eenheid, een strijd op twee fronten: het uiterlijke, tegen den klassevijand gerichte (strijd voor de verovering en het behoud van de macht) en het innerlijke, gericht tegen de verlagende werkingen van het kapitalistisch stelsel op het bewustzijn, het karakter, de menselijke persoonlijkheid (strijd voor de geboorte en de versterking van den nieuwen gemeenschapsmens).

Ongetwijfeld zou het aanvaarden eener proletarisch-communistische moraal, gelijk wij in de voorafgaande bladzijden in groote trekken schetsten, in zekeren zin onze moeilijkheden vermeerderen, door het element van het tragische, dat door de rationalistische utilitariërs volkomen wordt ontkend, weer in onze levensbeschouwing in te voeren. Maar eigenlijk zou dit toch minder het weder-i n v o e r e n dan het weder-e r k e n n e n beteekenen van een element, dat uit het leven noch uit de ziel ooit waarlijk verwijderd kan worden. Velen van ons weten dat het zoo is, maar zij wagen het niet het verlossende woord te spreken. Ja, het verlossende woord, immers de erkenning van het tragisch karakter der proletarische revolutie zou voor velen een verlossing zijn, een bevrijding hunner diepste

menschelijkheid van een valschen, een schijnbaren, een opgedrongen vrede. Laat ons dan niet vreezen, dat woord uit te spreken! Nog nimmer is iets groots geschied op aarde, waarin het element van het tragische niet aanwezig was. De tragische tegenstrijdigheid tusschen den stroom van sociale gevoelens, die de harten van de besten der onzen doorbruist, met de onsociale en anti-sociale daden, die wij allen bij wijlen genoodzaakt zijn te begaan, het is de prijs, dien wij moeten betalen en te betalen willig zijn, opdat deze gevoelens in de menschheid-van-morgen zich onbelemmerd zullen kunnen ontplooien.

VIII. Moraal en psychologie

De ethische theorieën, waartegen wij in den loop van ons betoog, - voornamelijk in den vorm, waarin zij door communistische sociologen als Boecharin en Preobraschenski worden verkondigd, - onze kritiek richtten, die theorieën staan niet op zich zelf, maar houden verband met een bepaalde interpretatie van het marxisme, door ons herhaaldelijk als mechanisch en ultra-rationalistisch gekenschetst. Het is onze overtuiging, dat deze interpretatie voor den huidige stand der fysische, biologische en psychologische wetenschappen niet meer kan bestaan.

Historisch heeft de mechanisch-rationalistische opvatting der ethika groote verdienste. Zij leverde den vorm, waarin een voorhoede der arbeidersklasse zich op dit gebied aan den geestelijken invloed der bourgeoisie ontworstelde.

Een algemeene burgerlijke wetenschap der moraal bestaat niet. De ethische opvattingen der bourgeoisie hebben zich herhaaldelijk onder den invloed van economische en historische factoren gewijzigd. Ook de natuurwetenschap is een kracht tot hun vervorming geweest. Zoowel tegen de christelijk-kantiaansche opvatting der ethika als tegen de burgerlijk-evolutionistische heeft het marxisme zijn spits gekeerd, beide heeft het overwonnen.

De christelijk-kantiaansche ethika beschouwde de zedelijke geboden als ingegeven door een stem-in-ons-binnenste, waaraan zij bovennatuurlijken, goddelijken oorsprong toekende. Die geboden droegen voor haar een absoluut, onvoorwaardelijk en algemeen karakter, onafhankelijk van de empirische historische werkelijkheid. Haar zedelijke normen konden slechts zuiver formeel zijn, zij hielden geen verband met die werkelijkheid, zij hadden geen konkreten inhoud en konden op zeer verschillende wijze worden uitgelegd.

De burgerlijke evolutionisten in de moraal, in de eerste plaats Spencer, deden ongetwijfeld een stap vooruit door het verband aan te toonen tusschen de zedelijke normen en het levensproces. Echter leidde de mechanische toepassing der darwinistische beginselen (natuurlijke teeltkeuze en evolutie der soort door den strijd om het bestaan) op de menselijke samenleving tot waarlijk onzinnige gevolgtrekkingen.

Het marxistisch-geschoolde denken doorzag zoowel de vergissingen van de kantiaansche als van de darwinistische theorie der moraal. Tegenover de eerste bewees zij de gebondenheid zelfs der hoogste vormen van ons geestelijk leven aan de zoogenaamd ‘materieele’, dat zijn de economisch-sociale processen¹⁾ en toonde zij aan, dat ook de moraal een historisch, beperkt en betrekkelijk karakter draagt. Het marxisme bewees, welk een voorname faktor der maatschappelijke evolutie de klasseverhoudingen en de klassenstrijd zijn en hoe ook de evolutie op zedelijk gebied gebonden is aan de ontwikkeling der produktiekrachten; het vernietigde den dwazen waan als zou de moraal in den loop der tijden door het ‘overleven der besten’ geëvolueerd zijn. Het gaf niet enkel een verklaring van de wisseling der zedelijke geboden in verschillende tijdperken, maar ook van de tegenstrijdigheden, die in de zedelijke normen van een zelfde tijdperk voorkomen en van de afwisselende kracht, waarmee de sociale gevoelens in verschillende sociale groepen werken. Door aan te toonen, hoe elke klasse altijd geneigd was goed te noemen, wat aan haar zelfhandhaving en machtsverneerding bevorderlijk was, hoe elke sociale ideologie en elk sociaal ideaal in zijn vorming den invloed onderging van wenschen, begeerten, behoeften en belangen, direkt opkomend uit de konkrete werkelijkheid, verspreidde het marxisme een helder licht

1) In werkelijkheid zijn zij niet meer of minder materieel dan welke andere processen ook.

over gebieden, die sedert de mensch begon zich rekenschap te geven van zijn geestelijk leven in nevelen gehuld waren geweest.

Maar al schakelde het marxisme geenszins den geest uit, - zooals een domme of boosaardige kritiek geregeld beweerde en heden ten dage nog beweert, - al stelden integendeel de beste marxistische geschiedschrijvers en sociologen het aandeel van den geest en dat van de groote persoonlijkheid aan belangrijke historische gebeurtenissen vaak op schitterende wijze in het licht, - zoo was het marxisme toch in hoofdzaak gericht op de uiterlijke wereld, de wereld der maatschappelijke feiten en verschijnselen. Dit moest het er toe doen overhellen, de spontane werkzaamheid van het bewustzijn te onderschatten en de uitingen daarvan méér als ‘gevolgen’ of ‘produkten’ van economisch-sociale factoren dan als werkende oorzaken op te vatten. Het marxisme kon onmogelijk al zijn kracht besteden aan het onderzoek der uiterlijke, maatschappelijke factoren en tegelijkertijd zijn volle aandacht wijden aan de verschijnselen van het innerlijke leven. Alle krachtsontwikkeling heeft tot voorwaarde het richten der energie op een bepaald punt en dit weer veronderstelt zekere eenzijdigheid. Hun inzicht in de dialektische natuur van het maatschappelijk-geestelijke proces kon de marxistische sociologen in de praktijk niet volkomen bewaren voor deze eenzijdigheid, die bovendien in de hand werd gewerkt door het overheerschen eener min of meer ‘fatalistische’ richting in het marxisme gedurende het tijdvak, dat met den wereldoorlog tot een einde kwam.

Het marxisme is de eerste filosofie die er in geslaagd is, de gebondenheid der zedelijke voorstellingen en oordeelen aan economisch-sociale processen aan te toonen. Maar hóe die gebondenheid precies werkte, dat is, op welke wijze de economische factoren tot moreele krachten werden omgezet, - wat de innerlijke voorwaarden waren, waaronder die omzetting geschiedde, - dat

heeft het nimmer tot een speciaal onderwerp van studie gemaakt.

Wil het marxisme waarlijk datgene worden, wat het in de oogen van vele marxisten reeds is, namelijk een nieuwe wereld- en levensbeschouwing, die de geestelijke behoeften der massa's gedurende het overgangstijdperk van de kapitalistische naar de socialistische maatschappij in hun vollen omvang kan bevredigen, dan zal het een eigen filosofie moeten scheppen, die zich van elke vroegere onderscheidt door de opvatting van het materiele en geestelijke zijn als een dialektisch proces en door eene van elke vroegere filosofie radikaal verschillende vraagstelling, die op het konkrete, materiele geheel van het erkenbare gericht is.¹⁾

Om een dergelijk wijsgeerig systeem te kunnen scheppen, zou het proletariaat feitelijk de geheele burgerlijke wetenschap, het geheele wetenschappelijke erfdeel van het verleden met behulp zijner eigen dialektische denkmethode kritisch moeten verwerken. Immers enkel door dit te doen kan het de wetenschap als geheel zuiveren van den geest der burgerlijke klasse, van de partijdige en onzuivere strekkingen, die in de klassemaatschappij elke wetenschap onvermijdelijk verontreinigen.²⁾ Ook op wetenschappelijk gebied heeft de arbeidersklasse een grootsche taak te vervullen, de taak nl. een nieuwe synthese te brengen. Dat zij die taak in zijn vollen omvang zal kunnen volbrengen, nog eer de fundamenteen der nieuwe maatschappelijke orde zijn gelegd en de omtrekken der nieuwe levensvormen verrijzen is niet waarschijnlijk. Maar daarom behoeft het proletariaat elke poging in deze richting nog niet uit te stellen tot den dag dat het in de voornaamste landen de macht der bourgeoisie gebroken en zijn eigen heerschappij gevestigd

1) G. Lukács. Geschichte und Klassenbewusstsein, bl. 121.

2) Niet noodzakelijk elke in dezelfde mate; die mate hangt samen met den graad, waarin een bepaalde wetenschap met het mechanisme der uitbuiting verbonden is.

zal hebben. Juist zooals de arbeidersklasse reeds heden, ondanks den druk van het kapitaal, de vormen van organisatie schept die in het tijdperk der diktatuur tot volle ontwikkeling zullen komen en een nieuwe functie zullen krijgen, - zooals het reeds nu de marxistische wetenschap gebruikt om zich te bevrijden van geestelijke afhankelijkheid op het gebied der geschiedenis en der sociologie, - zoo kan het ook nu beginnen, de marxistische dialektiek toe te passen op het gebied der kennisleer en der methodologie in het algemeen.

De pogingen die enkelen in deze richting ondernamen behooren systematisch te worden voortgezet. Het marxisme moet zich oriënteeren op elk gebied van menselijke wetenschap, het moet rusteloos streven naar steeds grootere volmaking zijner methoden en steeds grooter uitbreiding van zijn gebied, tot het, tenslotte, in de samenleving der toekomst 'van een eenzijdig werktuig in den politieken strijd tot het gewichtigst instrument der geheele geestelijke kultuur zal worden.'¹⁾

Echter, zoo het marxisme dit waarlijk wil worden, dan zal het meer dan het tot dusver deed, rekening moeten houden met den vooruitgang zoowel van de natuurwetenschappen (fysika, chemie en biologie) als van de experimenteele en ontledende psychologie in de laatste halve eeuw. Het deed dit tot heden niet, althans lang niet in voldoende mate. Het steunt in zijn algemeene ideologie nog op wetenschappelijke voorstellingen, die in de jaren 1860 tot 1890 recht van bestaan hadden, maar die heden overwonnen en verouderd zijn, zooals dit bv. het geval is met de materialistische evolutieleer van Darwin. Het heeft zich nog zoo goed als geen rekenschap gegeven van de beteekenis der nieuwe richting in de psychologie (analytische of diepte-psychologie) en daardoor niet bemerkt, dat die richting in zeker opzicht voor de innerlijke krachten en

1) Trotzky, *Literatur und Revolution*, bl. 128.

processen iets analoogs poogt te doen aan datgene, wat het zelf voor de maatschappelijke deed en doet.

De moraal is meer dan enkel ‘weerspiegeling’ of ‘produkt’ van maatschappelijke verhoudingen en omstandigheden. Zij wortelt ook in ons zelve, in onze lichamelijkegeestelijke gesteldheid. Inzicht in den aard en de bewegingswetten dier gesteldheid is even noodig om het wezen der moraal te begrijpen, als inzicht in den aard en de bewegingswetten der maatschappij.

De mensch is van nature een sociaal wezen: in en door de gemeenschap is hij ‘bewust’ geworden, hij bezit geen enkele gedachte, geen enkele voorstelling, waar niet haar voorstelling en de gedachte aan haar in vervlochten is: zijn ‘zelfbewustzijn’ kon zich enkel van zijn sociaal bewustzijn uit ontwikkelen.

Niet enkel de stoffelijke hulp der gemeenschap heeft de eenling van mode: in even hooge mate behoeft hij haar geestelijken steun. De eenling vermag zonder zijn ‘medemenschen’ niet te leven, ja hij vermag zich geen leven voor te stellen dat niet voortdurend verband houdt met dat van anderen. Ter wille van zich zelve zoo goed als ter wille van die anderen is hij genoodzaakt zijn zelfzuchtige neigingen te beteugelen. Immers liet hij deze neigingen den vrijen loop, dan zou elk gemeenschappelijk leven onmogelijk zijn.

De zedewet die den mensch de beteugeling der zelfzuchtige aandriften tot plicht stelt is dus geen wet hem door dwang van buiten opgelegd: zij ligt in zijn eigen wezen besloten; zij is de dam die de primitief heeft opgericht om zich zelve als deel der gemeenschap tegen zijn eigen bandelooze en tuchtellooze neigingen te beschermen. Wanneer geslachtsdrift en wil-tot-de-macht, toorn en wraakzucht zich onbeteugeld uitleven, dan wordt niets slechts het maatschappelijke en daarmee het menschelijke leven onmogelijk, maar de mensch vervalt tot rampzaligheid en wanhoop. Alles kan hij beter verdragen dan zich zelf in de

onbegrensdsheid zijner begeerten te verliezen en door den wervelstorm zijner lusten te worden meegesleept. Het hoogste goed wat de mensch te allen tijde heeft nagejaagd: het gevoel van innerlijken vrede en van harmonie met zijn omgeving, de volkomen aanpassing van het ik aan de omstandigheden, de eenling vermag ze slechts te bereiken door matiging, zelfbeheersching en zelfbeteugeling. Matiging is niets anders dan gehoorzaamheid aan de wetten, die de natuurlijke beweging der zielskrachten beheerschen. Die beweging heeft, zooals elke andere, van nature een rythmisch verloop. Zij voltrekt zich als een opeenvolging van ontsluiting en sluiting, van expansie naar de buitenwereld en inkeer tot zichzelf. 'Deze wet te volgen geeft vreugde en geeft de onmisbare begrenzing, zonder welke het leven zijn hoogte-punt niet bereiken kan.'¹⁾

De zedelijke normen hebben dus niet enkel hun oorsprong in krachten en omstandigheden der uiterlijke wereld: zij worden in den natuurlijken loop van het leven ook van binnen uit gevormd. De drang, zich zelven een breidel aan te leggen, is den mensch even zeer ingeschapen als die, zijn zelfzuchtige begeerten uit te vieren. Hoe sterker die begeerten zijn, des te meer voelt hij staketsels en begrenzingen noodig te hebben. Vandaar, dat de ongeschreven zedewet der primitieve de geschrevene der beschaafde menschheid op enkele punten - zooals ten opzichte van het verkeer tusschen de geslachten en van gewelddadigheid binnen de grenzen der gemeenschap - in gestrengheid verre overtreft.

Het immanente doel der sociale normen is de temming van de psychische energie, van het vermogen tot begeeren en liefhebben, - het in steeds meerdere mate voor de doeleinden der menschelijke kultuur beschikbaar stellen van krachten, die, wanneer zij uitsluitend aan de sexueele be-

1) Jung. Psychologische Typen, blz. 317. Mijn voorstelling van de innerlijke voorwaarden, waaraan de zedewet haar ontstaan dankt, berust in hoofdzaak op Jung.

geerten of den wil-tot-de-macht dienstbaar werden gemaakt, het menschenlijke leven zouden ontwrichten en verwoesten.

Bepaalde uiterlijke omstandigheden, zooals de produktie-wijze en de sociale verhoudingen, bepalen het bijzondere karakter dier normen: anders gezegd: zij bepalen in welke richting de dammen zullen verlopen, door middel waarvan de mensch den machtigen stroom zijner energie kanaliseert. Maar het algemeene feit van de kanalisatie is onafhankelijk van den vorm der samenleving, het is even oorspronkelijk als deze laatste: - immers, pas het indijken der energie maakt de samenleving mogelijk, pas door haar komen zielskrachten, psychische vermogens beschikbaar voor socialen arbeid. In dezen zin zijn de moreele geboden 'eeuwig' - zij berusten op eeuwige natuurwetten.

Het menschenlijke begeeren stroomt van nature uit tot de dingen buiten hem zelf¹⁾, het stort zich op hen om ze in zijn macht te brengen en tot zijn bezit te maken. Is de mensch niet in staat zichzelf te matigen, dat is iets van zijn diepste kracht te verzamelen en te bewaren, dan wordt hij afhankelijk van de dingen dier buitenwereld, hij gaat geheel in hen op en verliest zich in hen. Sexueele hartstocht, genotzucht, eerezucht en geldzucht zijn verschillende uitingen van de instinktmatige begeerlijkheid die, zoo zij niet beteugeld en beheerscht wordt, den mensch tot de slaaf maakt der uiterlijke wereld. De vormen die deze uitingen aannemen, de kracht, waarmee zij als sociale verschijnselen werken, dit alles wordt in hoofdzaak door de produktiewijze en de produktie-verhoudingen bepaald.

Een der belangrijkste funkties van den godsdienst is in alle tijden geweest, den mensch uit overmatige gebondenheid aan de dingen te bevrijden en terug te geven aan zich

1) Onder deze 'dingen' verstaan wij hier ook de andere menschen.

zelf. Om het even welke verschillen tusschen de godsdiensten op het punt van dogma's en mythologische voorstellingen bestonden, allen hebben zij in den grond der zaak dezelfde methode gevolgd bij het weder-verzamelen der aan de dingen geketende en in de dingen verstrooide psychische energie. Die methode was: het koncentreeren van de aandacht op de sfeer van het innerlijke leven en het afsnijden der banden, die de zielskracht aan de dingen der uiterlijke wereld gebonden hielden, door offer en askese.

De tucht, die alle religieuze stelsels den mensch oplegden, de zelfbeheersching en zelfbeperking, waaraan zij hem gewenden zijn van onschatbare waarde geweest voor den groei der kultuur. Immers pas door die tucht en die zelfbeteugeling werd de mensch van een slaaf zijner bandelooze driften tot een heerscher over de krachten zijner ziel, - werd hij in staat, die krachten op andere dan persoonlijke doeleinden te richten. Zonder zelfbeperking, dat is zonder gehoorzaamheid aan de sociale normen, zou de menschheid nooit het ontzaggenlijke kwantum geestelijke energie hebben kunnen 'vrijmaken', dat voor het scheppen van de maatschappelijke en staatkundige organisatie, voor de ontwikkeling van den godsdienst, de wetenschap, de techniek en de kunst noodig is geweest. Zooals van zelf spreekt verliep ook dit proces in dialektische vormen: godsdienst, wetenschap en kunst zijn zoowel zelven gebonden aan de beteugeling en beheersching der driften, als dat zij deze zelfbeteugeling en zelfbeheersching hebben bevorderd en gediend.

Dit alles heeft natuurlijk betrekking niet enkel op het individueele maar ook op het kollektieve leven. Alle groote historische veranderingen die de massa volbracht door haar scheppingskracht, haar kracht tot vernieuwing-des-levens, zij zijn slechts mogelijk geworden, doordat die massa haar gebondenheid aan oude levensvormen afwierp, afstand deed van de dingen der uiterlijke wereld, waar

haar hart 'aan gehangen had', - dat is door offer en askese, - en doordat zij de herwonnen krachten-der-ziel op nieuwe doeleinden richtte.

Om de proletarisch-sociale revolutie te volbrengen behoeft de massa kracht-tot-vernietiging, maar in niet mindere mate behoeft zij scheppende kracht. Zij kan de revolutie niet doorzetten zonder de oude gebondenheden af te snijden, dat is zonder zich zelve te bevrijden uit de banden van een verouderd geloof, van overgeleverde mythologische voorstellingen, van nationale en dynastieke gevoelens; zonder het 'terughalen' van de zielskracht uit idealen en symbolen, die langen tijd het bewuste en onbewuste denken in beslag hebben genomen. Maar evenmin kan zij de revolutie volbrengen zonder haar lusten te beteugelen, haar begeerte naar prikkels zooals alcoholische dranken te overwinnen, haar neiging tot losbandigheid te breidelen, afstand te doen van stoffelijke genietingen en zelfs van de bevrediging van primaire materiele behoeften, dat is dus ook weer door de askese en het offer.

In het heldentijdperk der russische revolutie komt dit alles duidelijk aan het licht. De voorbereiding tot de revolutie, opgevat als een psychisch proces, een innerlijk gebeuren, bestaat voor een groot deel uit het afsnijden der oude bindingen, het 'terughalen' der liefdeskracht uit bepaalde dingen en bepaalde symbolen; de revolutie zelve is het kanaliseeren der vrijgekomen energie in een nieuwe bedding.

Uit het wezen der menschelijke psyche valt het geluksgevoel te verklaren, dat in tijden van revolutionairen omkeer het bewustzijn der strijders voor de nieuwe samenleving krachtig doorstroomt. Omringd en voortdurend bedreigd door gevaren van allerlei aard, gedwongen alles te ontberen wat in gewone tijden onmisbaar schijnt tot het leven, gevoelen zij zich niet verarmd, niet bedrukt of beangstigd. Integendeel: zij ervaren een innerlijke verlossing, een groote verrijking van hun innerlijk bestaan; zij worden

gedragen door een zekerheid en gesteund door een kracht, die zij nimmer tevoren in die mate bezaten. Welke bronnen zijn het, waar dit geluks- en dit krachtsgevoel aan ontwellen? Wat stelt menselijke wezens in staat, om maanden, ja jarenlang onder een verhoogde spanning te leven, een arbeidsdruk uit te houden, die het vermogen van den mensch vele malen schijnt te overtreffen, ontberingen te doorstaan, die het sterkste lichaam in korten tijd schijnen te moeten sloopen?

Wat mag dan toch die bron zijn, dezelfde die somtijds ook den kunstenaar of den uitvinder laaft met haar wonderbaarlijke wateren, zoo dat hij arm en hongerig, toch fier en gelukkig als een koning der legende door zijn dagen schrijdt?

Het gewone antwoord op deze vragen luidt, dat de bronnen waaruit aan de revolutionaire massa evenals aan het scheppingskrachtige individu een schier onuitputtelijke stroom van kracht toevloeit, de liefde zijn voor hun idealen en het vertrouwen daarin. En zeker is dit antwoord op zich zelf juist, maar over de innerlijke processen die daarbij plaats vinden leert het ons niets. Wij willen pogen, die processen van dichterbij te beschouwen.

Wanneer de massa of de eenling zich hebben bevrijd uit den greep van oude goden, wanneer zij de psychische energie, die in de-dingen-der-wereld was opgegaan, daaraan onttrokken hebben en weer verzameld, en wanneer die energie dan, één en onverdeeld, in een nieuwe bedding nieuwen doeleinden toestroomt, - dan voelen zij zich sterk omdat geen atoom van hun kracht verloren gaat door innerlijke wrijving, door disharmonie tusschen het bewuste en het onbewuste willen, en voelen zij zich gelukkig, omdat het rythme van hun eigen innerlijk leven met het rythme van het Alleen overeenstemt. Wanneer de zielekracht geen belemmeringen ontmoet op haar eigen gebied, geen stuwing kent door inwendige dammen, geen innerlijke klippen behoedzaam moet omgaan, maar zonder aarzeling recht op

het doel af kan stevenen, dan telt de mensch de moeilijkheden in de uiterlijke wereld niet zwaar. Hij wordt gedragen door een gevoel 'of het vanzelf gaat', zijn kracht stroomt uit hem als water stroomt, zij zeilt gelijk wolken zeilen, zij schiet op haar doel toe, gelijk de levenwekkende regenstraal toeschiet op de aarde.

Niet gespleten te zijn van binnen, niet tastend te zoeken naar den weg, maar dien vóór zich uit te zien liggen in den helderen dag en op hem voorwaarts gedreven te worden door een drang, die één schijnt met den levensdrang zelf, geen vijand van zijn bewusten wil te herbergen in zijn eigen binnenste, maar tot in de verste schuilhoeken van het hart éénig te zijn met zichzelf, - ziedaar het geheim van het geluksgevoel, het geheim van de verjonging en de wedergeboorte, die de vernieuwing der doelstellingen van het menschelijk liefdesvermogen voor den mensch beteekent. De aldus wedergeboren eenling kent geen vrees, hij voelt zich in staat bergen te verzetten. Het is of niets ter wereld meer macht heeft, hem te beletten de nieuwe doeleinden te bereiken. 'Alles verwarmend en doorgloeïend met haar stralende blijdschap stroomt de zielekracht naar die doeleinden uit.' (Jung) En dit is even toepasselijk op de sociale groep die de maatschappij wil vernieuwen, op de revolutionaire klasse, als op het verjongde en wedergeboren individu.

Groote historische oogenblikken in het leven van klassen en naties plegen altijd dergelijke gevoelens van geluk en vreugde, van innerlijke bevrijding en verhoogde kracht op te wekken. Het begin van iederen grooten oorlog die door een volk, terecht of ten onrechte, als de aanvang van een nieuw levenstijdperk wordt gevoeld, beteekent zulk een vernieuwing zijner doelstellingen. De eerste stadiën van iedere groote volksbeweging en van ieder revolutionair tijdperk brengen dit aanzwellen der diepe wateren van het hart, deze plotselinge, heerlijke intensifikatie van gevoel, gedachte en verbeelding, die den inhoud-des-levens ver-

duizendvoudigt en elke minuut tot een onvergetelijke ervaring maakt.

Elke revolutie is, op ontzagelijke schaal, een slaking van oude gebondenheden, een afsnijding van verbruikte waarden, een gericht-worden van groote stroomen vrijgekomen zielsenergie op nieuwe objecten. De russische omwenteling van 1917 gaf aan de verbaasde wereld het schouwspel te zien eener schijnbaar plotselinge, in waarheid natuurlijk lang voorbereide vernieuwing van de psychische ingesteldheid van meer dan honderd miljoen mensen, van een totalen omkeer in de onderlinge verhoudingen hunner gevoelswaarden en in de richting van hun gevoel.

Onderworpenheid en vrees voor het gezag waren als bij tooverslag verdwenen: in de plaats van lijdelijke berusting kwam vrijheidsverlangen, in die van slaafsche onderdanigheid kwamen zelfbewustzijn, gevoel van eigenwaarde en overmoed. Geen deemoedige mensen knielden meer in den schemer der kerken neer voor de eerwaardige beelden der apostelen en heiligen. De oude symbolen hadden hun tooverkracht verloren, zij spraken niet langer tot de verbeelding, zij deden niets meer trillen in het hart. De warmte van het gemoed, de met gevoel verzadigde psychische kracht die zoolang God, den Heiligen en den Tzaar, gods spiegelbeeld op aarde, was toegestroomd, - die kracht had zich losgemaakt van het oude; zij was beschikbaar om nieuwe velden te bevruchten, uit te stroomen tot nieuwe objecten, zich aan nieuwe belichamingen van het ideaal vast te hechten. Een deel van haar stroomde uit als broederlijke liefde, liefde der menschgenooten en strijdmakkers voor elkaar, liefde voor kinderen en liefde voor de verdrukten der geheele aarde. Een ander deel werd omgezet in heldenvereering, in diepe hartstochtelijke genegenheid, somtijds zweemend naar aanbidding, voor de groote leiders der revolutie in Rusland zelf en haar groote martelaren in andere landen. Nog een ander deel werd als liefde voor de socialistische idealen

dienstbaar gemaakt aan de verdediging en den opbouw van de Sowjet-Republiek. Begeerte naar nieuwe beelden kwam op, honger naar nieuwe symbolen, waarin de hunkeringen, de aspiraties, de verwachtingen van miljoenen menschen vorm konden krijgen en zich konden kristalliseeren. De revolutie als innerlijk proces beteekende dat de psychische energie van een reusachtig volk, een schier grenzelooze stroom van kracht, haar oude bedding had verlaten. Voor dien stroom een nieuwe bedding te graven, zijn bruisende, klotsende vloten in te dammen, zijn kracht dienstbaar te maken aan de schepping van een nieuwen staatsvorm, van een nieuwe sociale orde en een nieuwe geestelijke kultuur, - dat was de ontzagelijke taak, waarvoor in November 1917 de russische communistische partij en haar leiders stonden. Faalden zij in het vervullen van die taak, dan kon het niet anders of die kracht zou, psychologisch geformuleerd, zichzelf in woeste ongebondenheid en orgiastische excessen verteren, wat, in de taal van het politieke en sociale leven vertolkt, beteekent dat de massa tot anarchie vervallen zou.

De vijanden der bolsjewiki, door klassenhaat verblind, beschuldigen hen de bandelooze driften, de woeste begeerlijkheid der russische volksmassa's ontketend te hebben. De geschiedschrijver der toekomst zal die beschuldiging als ongerijmd afwijzen. Latere geslachten zullen het juist aan de bolsjewiki als hooge verdienste aanrekenen, dat zij door hun intuïtie, hun sociologisch inzicht, hun vastberadenheid, hun koelbloedigheid en hun enorme energie, er in zijn geslaagd den stroom der psychische massa-kracht in de dagen direkt volgend op de November-overwinning voor het grootste deel te kanaliseeren. Slechts een klein deel daarvan ging, gelijk onvermijdelijk was, in wilde uitpattingen verloren.

Het russische communisme volbracht in die dagen, wat geen leer en geen geloof ooit te voren op aarde volbracht: een nieuwe bedding graven voor de vrijgekomen ziels-

vermogens van vele miljoenen mensen en die vermogens gebruiken om de fundamenteën te leggen eener hoogere kultuur. Het communisme richtte voor de massa's het symbool op van den elkaar kruisenden sikkel en hamer, het wierp in de massa's de groote ideeën van sociale gelijkheid en gelijkheid der geslachten, van internationale proletarische verbroedering en verbroedering tusschen Oost en West; het schonk hun in Lenin en Trotzky, in Rosa Luxemburg en Liebknecht gestalten die zij konden vereeren en die in hun harten de plaatsen konden innemen, leeg geworden door den val van den hemelschen en die van den aardschen Tzaar. Het communisme deed met één slag (voor zoover dit met één slag kàn geschieden) de ingesteldheid van het kollektieve bewustzijn, die was als van deemoedig gezinde zoons, bukkend voor een gestrengen vader, verkeeren in die van broeders, frank en vrij hun medebroeders in de oogen ziende.¹⁾

De bourgeoisie heeft voor alle excessen, alle bandelooze uitingen van haat, van wraakzucht en begeerlijkheid, die in den eersten tijd der revolutie voorkwamen, voor alle moorden, brandstichtingen en plunderingen, de bolsjewiki verantwoordelijk gemaakt. Zij gaat voort dit te doen, ofschoon zij kan weten, dat de bolsjewiki juist dergelijke excessen zooveel mogelijk hebben beteugeld. Zij wil of kan

- 1) Men leze in de zeer lezenswaardige brochure van Paul Federn 'Die Vaterlose Gesellschaft', Zur Psychologie der Revolution', de hypothese van den schrijver over de verandering in de geestelijke aanpassing, die de revolutie als innerlijk proces beteekent (bl. 13 e.v.). Het geschriftje van Federn is voor zoover ons bekend de eenige tot dusver gedane poging, om de psycho-analytische methode van het standpunt van den maatschappelijken en politieken revolutionair op de revolutie zelve toe te passen. Over de proletarische moraal komt de schrijver tot konklusies die met onze eigen gevolgtrekkingen vrijwel overeenstemmen. Dat, wat wij 'opvoeding tot communisme' noemen, omschrijft hij als 'Bewustmaking der innerlijke voorwaarden tot de broederverhouding'.

niet begrijpen, dat een groote revolutionaire beweging z o n d e r excessen psychologisch onmogelijk is.

Een revolutie voltrekt zich door het in beweging komen van elementaire krachten. Zij is te vergelijken bij het een of ander grootsch natuurgebeuren, zooals een vulkanische uitbarsting of het woedende geweld van een breede rivier in het voorjaar, wanneer het ijsdek, tot hooge wallen opgestapeld, door de opgestuwde wateren uit elkaar wordt gebeukt. Het uitbreken eener revolutie bewijst dat groote hoeveelheden psychische energie gedurende lange tijden verhinderd werden hun natuurlijken loop te volgen, zoodat het tot gevaarlijke stuwingen en persingen kwam; het bewijst dat reusachtige weerstanden in de uiterlijke wereld overwonnen moeten worden, eer een nieuwe evenwichtstoestand kan ontstaan. De zelfbevrijding der menschheid van verouderde, onduldbaar-knellende levensvormen is in het verleden onmogelijk geweest zonder revolutionaire uitbarstingen, dat is zonder katastrofen, die een groote vernietiging van waarden, op psychisch even goed als op materieel gebied, meebrachten. Zachter en rustiger vormen zal die zelfbevrijding pas kunnen aannemen in een samenleving, waarin de stroom der psychische energie haar aanpassing vermag te veranderen, nog eer het tot dergelijke gevaarlijke stuwingen komt. De eerste voorwaarde hiertoe is: de overwinning der tegenstellingen tusschen rassen, klassen en naties.

Het communisme moet in onzen tijd de sociaal-paedagogische funkties, in het verleden door den godsdienst uitgeoefend, voor een groot deel overnemen. Om die funkties goed te kunnen vervullen heeft het niet genoeg aan economisch en politiek inzicht, het behoeft daarenboven een wél overwogen en uitgewerkt stelsel van sociale paedagogie. Dat stelsel moet er op gericht zijn, de massa's nog vóór de revolutie zoo op te voeden, dat zij i n de revolutie haar psychische energie op de beste, dat is de meest economische wijze gebruiken. Het moet haar voorbereiden op den

schok, op de breuk met het verleden, die de revolutie voor haar innerlijk zoowel als voor haar uiterlijk leven beteekent. Het vermogen om zich zelf weer in de hand te nemen, zoodra men de banden der gehoorzaamheid aan een murw en voos geworden gezag heeft doorgescheurd, zijn mateloos verlangen te temmen en zijn grenzenlooze begeerlijkheid te betoemen op het oogenblik zelf, dat de mogelijkheid zijn begeerten voor het eerst uit te leven als een vlam opslaat voor de verbeelding, - niets anders dan dit vermogen moet de geestelijke kern der 'discipline' zijn, waartoe de communistische partijen in de eerste plaats haar eigen leden, maar óók zooveel mogelijk de breede massa's moeten opvoeden. Wordt de communistische discipline niet in dezen zin - dat wil zeggen als ontwikkeling door bewustwording en oefening van het vermogen tot zelfbeheersching en zelfbeperking der massa begrepen en toegepast, wordt zij in tegendeel opgevat als iets vormelijks, uitwendigs en mechanisch, iets van boven af opgelegd naar analogie van de militaire- en van de fabrieksdiscipline, heerschend in den kapitalistischen staat, dan zal zij in het uur der beproeving wis en zeker falen. Zij zal in de stormen der revolutie versplinteren, zooals een stalen kling in den strijd versplintert, wanneer het metaal niet verhit en afgekoeld werd gelijk het behoort.

Inzicht in het wezen en het mechanisme van het bewustzijn, dat wil zeggen in het wetmatig karakter zijner gedragingen, is voor de leiders van het communisme even noodig, als inzicht in de economische, sociale en politieke processen. Wil de communistische organisatie de massa's stelselmatig opvoeden tot dit allermoeilijkste: zelfmatiging en zelfbeheersching óók in de momenten, dat de lang opgestuwde stroom hunner psychische energie zich eindelijk een uitweg heeft gebaad, dat is tot zedelijke autonomie, zooals zij hen tot politieke autonomie wil opvoeden, dan moeten zijn leiders beschikken over een groote mate van, wijsgeerig zoowel als biologisch gefundeerd, psychologisch

inzicht en de partijen over beproefde sociaal-paedagogische methoden. Het communisme kan natuurlijk de opvoedingsmethoden niet overnemen van gedachtestelsels en instellingen, die te allen tijde de bestendinging der voorrechten eener heerschende minderheid tot doel hadden. Het kan b.v. evenmin de sociaal-paedagogische opvoedingsmethoden der katholieke kerk overnemen, als het proletariaat zijn eigen staat zou kunnen opbouwen met behulp van de politieke instellingen der bourgeoisie. De opvoedingsmethoden der communistische beweging moeten in overeenstemming worden gebracht met haar karakter, zij moeten haar motieven weerspiegelen en aan haar doeleinden aangepast zijn. Anders gezegd: die methoden moeten middelen zijn, met hulp waarvan de massa's zich innerlijk, geestelijk, van elk vreemd gezag bevrijden, zooals zij zich door politieke methoden bevrijden van het gezag der kapitalistische klasse en der burgerlijke staatsmacht.

Opvoeding der massa's in zedelijk-wijsgeerig opzicht, dat is in innerlijke zelfbevrijding, is even noodzakelijk als opvoeding tot den revolutionairen strijd om de macht. De overgang van de eerste tot de tweede fase der proletarische revolutie, van de verovering der macht tot den opbouw van nieuwen staatkundige, economische en sociale vormen, die overgang maakt een snelle, plotselinge verandering in de ingesteldheid der psyche noodig. Men spreekt in de Kommunistische Internationale veel over de noodzakelijkheid de massa's politiek te leeren 'manoeuvreren', dat is hun te leeren om, wanneer dat noodig is, plotseling vooruit te stormen en even plotseling terug te trekken. Ook voor dit politieke manoeuvreren is de zedelijke kracht, die wij hier bedoelen, noodig, de kracht tot beteugeling en beheersching van het zelf. Die kracht is ook in het huidige stadium van den strijd onmisbaar, en van deze onmisbaarheid moet het communisme de massa's thans reeds doordringen. Het moet hun de psychische moeilijkheden tot besef brengen, die het proletariaat in den aanvang der

diktatuur wachten. Het moet hen voorbereiden op de problemen niet enkel in de uiterlijke, maar ook in de innerlijke wereld, die zij dan zullen hebben op te lossen, - problemen, zooals geen enkele klasse in het verleden, wanneer zij tot de macht kwam, nog op te lossen behoefde, omdat geen enkele de macht wilde gebruiken om aan elke heerschappij en einde te maken en een broederlijke gemeenschap, een samenleving van sociale gelijkheid voor te bereiden.

Het probleem van de 'verandering in de psychologische ingesteldheid' en van de moeilijkheden, die daaraan verbonden zijn, is tot dusver van communistische zijde ternauwernood onder de oogen gezien. Ook Preobraschenski gaat er in zijn geschrift over de 'klassenormen' vrij wel aan voorbij. Wél behandelt hij daarin de verschillende moreele normen naar welke het proletariaat in het eerste en het tweede stadium van de revolutie moet handelen, maar hij schijnt niet bemerkt te hebben, dat tusschen die normen een zekere tegenstelling bestaat, of althans niet begrepen, dat hierin de grootste psychische moeilijkheid der revolutie ligt. Gedurende het eerste stadium der revolutie, dat is tot aan de verovering der politieke macht, moet de communistische partij, aangenomen dat zij de leiding der beweging in handen heeft, aan de zelfzuchtige instinkten, de verwoestende, negativistische krachten in den mensch min of meer den vrijen loop laten.

Hun a b s o l u t dien loop laten zal zij niet, integendeel zal zij pogen de massa's in de hand te houden om te voorkomen, dat de lang-opgestuwde stroom der psychische energie zijn kracht in onvruchtbare uitpattingen verteert. Maar zij weet, dat de revolutie haar doel niet kan bereiken, zonder elementaire uitstortingen van woede en haat, zonder hartstochtelijke begeerlijkheid en razend verlangen. Zij weet, dat die uitstortingen noodig zijn, niet enkel om de wanden van het oude gezag in elkaar te beuken, dat is om u i t e r l i j k e levensvormen te vernietigen, maar ook

om het innerlijke levensvormen te doen, dat is het bewustzijn der strijders te vernieuwen, om in hun hart het ontzag voor de oude heerschers en de gehechtheid aan de oude symbolen uit te roeien, door de dragers van dat gezag te vernederen, die symbolen te vertrappen. Immers enkel daardoor wordt de slaaf overtuigd, dat hij zijn vrijheid waarlijk heeft bevochten. Daarom moet het communisme de opklaaring der anti-sociale instinkten somtijds aanwakkeren; het moet den haat en de toorn tegen de verdrukken opwekken in de harten, die pantseren tegen zachtmoedigheid en meededoogen. Het moet de gewoonte van den arbeid, het sterkste bolwerk dat een bestaande 'orde' beschermt, ondergraven en vernietigen; immers zoolang de arbeiders geketend zijn aan den arbeid ten behoeve hunner meesters, blijven zij steeds nieuwe schakels smeden aan den keten hunner dienstbaarheid. Het moet den leugen tot een kunst maken en het bedrog zorgvuldig organiseren, - immers slechts achter het schild van den leugen en met behulp van het bedrog kan de groote opmarsch worden voorbereid. Het moet, als de beslissing nadert, de massa der producenten aansporen tot het verwaarlozen der produktie en hun voorgaan in het saboteeren der produktiemiddelen. Dit alles moet het communisme doen, al brengt het gevaren mede, al heeft het onvermijdelijk tot gevolg versterking van de anti-sociale gevoelens en de verwoestende instinkten. Maar zonder dit alles kan de revolutie niet overwinnen. Zooals zij bepaalde 'onvermijdelijke onkosten' (Boecharin) tot voorwaarde heeft op economisch en stoffelijk gebied - verval der produktie, stremming van den handel, verarming en nood - zoo heeft zij ook tot voorwaarde zekere onvermijdelijke onkosten in de sfeer van het moreele en sociale leven. Immers de revolutie is een samenhangend proces, en al onderscheiden wij haar verschillende werkingen tot beter begrip in die, welke betrekking hebben op de uitwendige wereld en in die,

welke het hebben op de innerlijke, psychische levenssfeer, zoo zijn al die werkingen feitelijk ten nauwste verstrengeld en vervlochten.

Wanneer de staatsmacht aan de handen der bourgeoisie is ontrukkt, en het oogenblik voor de diktatuur van het proletariaat aanbreekt, dan is ook het uur van den ‘omslag’ dien het proletariaat moet doormaken en in de sociale sfeer moet doorzetten gekomen. Het gaat er dan niet langer om, af te breken en te vernietigen, maar op te bouwen en te scheppen. Dit kan te beter geschieden naar gelang de nieuwe geestelijke aanpassing der voorhoede, en zooveel mogelijk ook der massa, sneller en vollediger tot stand komt. Dan moet de massa zichzelf een breidel aanleggen, haar zelfzuchtige neigingen en negativistische instinkten beteugelen, haar sociale gevoelens en altruïstische eigenschappen aktiveeren en aankweeken. Van deze innerlijke verandering in de eerste plaats is het tempo van den socialistischen opbouw afhankelijk. Dat ook Preobraschenski dit ten volle erkent, blijkt uit zijn uitspraak: ‘het socialisme begint met de aanpassing van het bewustzijn aan nieuwe eischen.’ Het communisme moet de massa bij deze aanpassing vóórgaan en helpen.

Nog meer dan in de eerste fase van de revolutie moet het in deze tweede haar geweten en tevens haar voorbeeld zijn. Wat het dan moet eischen is strenge zelfbeheersching en zelfbeteugeling, gemeenschapszin en verdraagzaamheid, zorgvuldigheid en ijver, onbaatzuchtigheid en matiging. Om aan deze eischen te kunnen voldoen is groote zedelijke kracht noodig, grooter kracht nog, dan om den revolutionairen strijd in de eerste fase der omwenteling te voeren. Die strijd laat, zagen wij, tot op zekere hoogte de zelfzuchtige neigingen vrij, ja, hij brengt hen zelfs in bepaalde omstandigheden tot grooter wasdom; de opbouw echter der socialistische gemeenschap eischt, van het eerste begin, de eerste steenlegging af, het overwinnen van de zelfzucht, het afstand doen van de instinktieve neiging om allereerst

rekening te houden met persoonlijk belang, persoonlijk voordeel, persoonlijke eer, - het afstand doen van persoonlijke wenschen en begeerten. Het i k moet leeren opgaan in het geheel, dáárin en dáárvoor leven en in dat leven voldoening vinden. Het gevoel van haat jegens den vijand van gisteren moet getemperd worden door rechtvaardigheidszin, wraakzucht en wrok moeten overwonnen worden door edelmoedigheid en medegevoel, felle afkeer moet plaats maken voor rustige wijsheid. Deze innerlijke verandering is noodig, om de eerste schreden te zetten in de richting naar een socialistische gemeenschap. Immers van zulk een gemeenschap kan geen sprake zijn eer de overwonnen vijanden zijn veranderd in arbeidsgenooten, eer zij de gedachte aan vergelding en den heimelijken wensch naar herstel van het oude hebben opgegeven. Dit zal waarschijnlijk in het tijdsverloop van ééne generatie niet mogelijk blijken, althans niet geheel, en zeker niet voor wat de eigenlijke bourgeoisie aangaat.

Maar de leden der groepen die tusschen proletariaat en bourgeoisie instaan: kleine boeren, kleine burgers enz. die uit onverstand, onwetendheid, blindheid of zelfzucht hebben gevochten voor het behoud hunner armzalige ‘voorrechten’ op stoffelijk of geestelijk gebied, - of voor dat hunner achterlijke levensvormen - zij moeten gedwongen worden te erkennen dat heden beter is dan gisteren, beter voor allen, ook voor hen. Die erkenning zal voor hen te gemakkelijker zijn, naarmate de arbeidersklasse zich gedurende de diktatuur meer onthoudt van onnoodige hardheid, onnoodige vernedering der leden van andere klassen, naarmate zij meer rekening houdt met het verleden, de tradities, de psychische gesteldheid dergenen, over wie zij te heerschen, of die zij te leiden is geroepen.¹⁾ Dit is tot

1) Uit de aansporingen en aanmaningen der russische leiders en der communistische pers in Sowjet Rusland is het duidelijk, dat te dien opzichte in de eerste jaren der diktatuur tegenover de boeren lang niet altijd goed is opgetreden, - maar ook dat men dit zelf beseft en poogt te verbeteren.

op zekere hoogte ongetwijfeld een kwestie van verstandelijk inzicht; maar het moreele gevoel, de levensbeschouwing en levenopvatting, de gezindheid in één woord zijn hierbij van niet minder belang. Zoolang de nieuwe orde van zaken niet door de meerderheid der bevolking wordt erkend als de meest wenschelijke, zal de arbeidersdiktatuur zich moeten gedragen als de bezettingstroepen in een vijandelijk land, zoolang is haar zegepraal nog zeer onvolkomen en zijn de grootste hinderpalen voor de ‘socialiseering van den mensch’ nog niet overwonnen.

Hoe meer de voorhoede der arbeidersklasse in haar opvattingen en gedragingen bij de maatschappelijke werkelijkheid vooruit bewijst te zijn, des te meer kracht kan zij bij de omvorming dier werkelijkheid ontwikkelen, en, wil de massa kunnen volgen, dat wil zeggen wil ook deze haar daden en haar bewustzijn aan de wordende werkelijkheid aanpassen, dan is het noodzakelijk, dat de voorhoede haar vooruit zij en blijve. De grootste moeilijkheid van dit ‘vooruitblijven’ van de communistische voorhoede in zedelijk opzicht zit in het feit, dat de sociale gevoelens het daarvoor moeten winnen op de zelfzuchtige aandriften, die den mensch het gemakkelijkst volgt. Zij, die leerden den leugen te hanteeren als een onmisbaar wapen, moeten de waarheid boven alles leeren stellen: zij, die zich oefenden in bedrog moeten het stipt nakomen van verplichtingen leeren. Zij die in dienst van den kapitalist het verbruik van hun arbeidskracht zooveel mogelijk beperkten, moeten hun uiterste krachten leeren inspannen bij den arbeid voor de gemeenschap. Zij, die in meedoogenlooze hardheid jegens vijanden werden opgevoed, moeten matiging en menschelijkheid leeren, wil het groote werk der verzoening van vijanden hun gelukken. En men vergete niet, dat aan de zelftucht en zelfbeheersching juist der voorhoede in het tijdperk der diktatuur zeer zware eischen gesteld worden, en dat zij in dat tijdperk over een zeer groote macht beschikt. Immers vrijheid van drukpers, van vergadering, enz.

kortom, de formeele democratische rechten zijn met de diktatuur althans in den beginne onvereinigbaar en kunnen pas gaandeweg weer worden hersteld. De arbeidersklasse, en in de eerste plaats haar leidend deel, moet moreel zeer hoog staan, om de diktatuur te kunnen verdragen zonder te ontaarden: zij moet veel wijsheid bezitten - de wijsheid, uit een groote visie en een wijd medegevoel geboren - om geen misbruik te maken van de macht. Persoonlijke wraakzucht, neiging tot wreedheid, omkoopbaarheid, verwaarloozing van verplichtingen zijn eenige van de onzichtbare klippen, die voor het schip der Diktatuur van het Proletariaat gevaarlijker dreigen te worden dan de pogingen zijner vijanden tot herovering der macht.

De vraag, hoe dit geheele proces der verandering in de psychische ingesteldheid het beste geleid en het meest bekort kan worden, lijkt ons het gewichtigste ethische probleem der sociale revolutie. Men kan zich natuurlijk van dat probleem afmaken door de oplossing van de thans levende generatie naar een volgende te verschuiven. Dit is zeer zeker in zooverre gerechtvaardigd als het geheele probleem, gelijk Marx reeds voorzag, slechts door een reeks van geslachten opgelost zal kunnen worden. Maar zoo het eerste dier geslachten aan de oplossing niet begint, kunnen de lateren niet volgen. En de vraag hoe dit begin mogelijk te maken, moet o.i. thans reeds het communisme bezig houden. Ook in ethisch opzicht moeten de communisten in het heden de toekomst vertegenwoordigen, zij moeten de arbeiders wijzen op de krachten in hun binnenste, die in de tweede fase der revolutie een gewichtige funktie zullen krijgen, zij moet hun leeren, dat die fase reeds heden moet worden voorbereid, door die krachten te oefenen en te versterken.

Het probleem der nieuwe aanpassing kan, zoomin als eenig ander probleem der revolutie, van te voren in het abstrakte worden opgelost: wel echter kan, naar wij meenen, reeds in de eerste fase der revolutie met de eischen

der tweede ook in dit opzicht rekening gehouden worden. Niet enkel de blik te richten op de omverwerping van het kapitalisme en de vernietiging der bourgeoisie als klasse, - niet enkel op te voeden in de geestesgesteldheid, noodig om die vernietiging te volbrengen, maar ook zooveel mogelijk nu reeds, reeds vóór de verovering van de macht, tot de geestesgesteldheid, noodig voor den opbouw van het communisme, - dat is wat wij onder 'communistische opvoeding' verstaan.

Zulk een opvoeding zou in de eerste plaats den arbeider telkens voor oogen moeten houden, hoe in het 'proletarische klassebelang' het algemeene menschelijke heil verborgen is, hoe het proletariaat dit heil in zijn schoot draagt als de zwangere het kind, en hoe al zijn daden erop gericht moeten zijn, dit heil te bevorderen. Dit geschiedt echter slechts bij uitzondering. Het begrip klassebelang wordt vaak nog opgevat enkel als het belang der groep en zelfs nog aan het persoonlijk belang verbonden, zoodat dit laatste als het voornaamste motief der daden in den proletarischen klassenstrijd verschijnt. Vele arbeiders, zelfs onder de leden der communistische partijen, onderscheiden nog niet scherp tusschen persoonlijk- en klasse-belang. Zij hooren altijd spreken van belang en belangenstrijd en zijn van nature geneigd, dien strijd op hun eigen persoon en hun eigen voordeel te betrekken. De gedachte, dat zelfverloochening, opgeven van persoonlijke begeerten, onbaatzuchtige toewijding voor het heil van anderen en lateren de zedelijke kern van het communisme is, die gedachte is nog niet tot hen doorgedrongen. Door telkens op den voorgrond te stellen, dat het algemeene menschelijke heil de pit, de kern van het communisme is, het proletarische klassebelang slechts de schil, de bolster daar omheen: door te maken, dat deze opvatting in ons politiek optreden altijd naar buiten komt, moeten wij den waan vernietigen, alsof klassebelang voor het communisme identiek zou wezen met de som der persoon-

lijke belangen aller proletariërs. Wij moeten leeren voorzichtig te zijn met het in het spel brengen van zelfzuchtige aandriften en zooveel mogelijk een beroep doen op de hoogste sociale gevoelens, op den drang zichzelf te geven, afstand te doen van zijn zelf, opdat dit voller en zuiverder herleve in de menschheid en deze ook door ons toedoen tot hoogere levensvormen groeie. Enkel zoo wij die gevoelens tot aktieve krachten van het handelen weten te maken, kan de proletarische revolutie als sociale omwenteling overwinnen.

De Tweede Internationale nam, al verborg zij dit onder algemeene frazen, het enge proletarische klassebelang tot richtsnoer van haar daden. Zij wilde van de bourgeoisie direkte voordeelen voor bepaalde groepen van het europeesche proletariaat aftroggelen, ten koste van de uitgemergelde massa's der koloniën; zij maakte de zelfzucht van de klasse of van een deel der klasse tot voornaamste drijfveer der daden. Haar ineenstorting in Augustus 1914 was niet enkel het gevolg van verkeerd inzicht, maar ook van gebrek aan moreele gezindheid, aan daadkrachtig idealisme. De Derde Internationale handelt uit vele hoogere motieven dan de tweede, veel meer dan deze is zij naar den dienst der algemeene menschheidsbelangen, den dienst van het algemeene menschelijke heil gericht.

Door den strijd van het Europeesch-Amerikaansche industrie-proletariaat in verbinding te brengen met het beginnende verzet der geknevelde Aziatische en Afrikaansche rassen, heeft zij een grondslag voor haar handelen geschapen, oneindig breeder dan die van het enge proletarische klasebelang. Wat nog ontbreekt is het openlijk aanvaarden en het zich bewust rekenschap geven der konsekwenties van het nieuwe standpunt: dit namelijk, dat het 'proletarisch klassebelang' voor de Kommunistische Internationale niets anders is dan de door de ekonomische denkrichting bepaalde v o r m van het ideaal van algemeene

verlossing der menschheid en van haar groei tot eene stoffelijk-geestelijke eenheid.

Dit nieuwe standpunt leidt in zijn konsekventies tot stelselmatige oefening der proletarische voorhoede in zelfbeheersching en offervaardigheid, in het overwinnen van zelfzuchtige aandriften, in het leeren beteugelen van genotzucht, wraakzucht, machtheerte, toorn en van alle lagere lusten.

In de tweede plaats zal de noodzakelijke ‘verandering der aanpassing van het bewustzijn’ in de fase der revolutie, die intreedt na de verovering der politieke macht, vergemakkelijkt worden door het proletariaat t h a n s reeds te leeren, door de tijdelijke maatschappelijke tegenstellingen heen, het eeuwige geheel te beseffen; het te leeren in den onderdrukker en den klassevijand van heden den menschkamerad en arbeidsgenoot van morgen te zien. En wanneer dan het sociaal ideaal van almenschelijke broederschap voor een voorhoede wordt omstraald - gelijk een licht door een ander, grooter en sterker licht - door het besef van dien algemeenen kosmischen samenhang, waarin de mensch, onderduikend, van persoonlijke begeerte en persoonlijke driften gezuiverd wordt, dan is er mogelijkheid, dat althans door die voorhoede het - onvermijdelijke - veroorzaken van leed aan den klassevijand gevoeld zou worden niet als de bevrediging van een instinktieve begeerte, maar beseft als het brengen van een offer, het zwaarste, dat van haar wordt geëischt.

Vele communisten zullen dergelijke denkbeelden als utopisch en mystiek verwerpen. Naar wij gelooven, zijn zij noch het een noch het ander. Het is onze overtuiging, dat zonder het besef van al-menschelijken en kosmischen samenhang nooit iets groots tot stand werd gebracht op aarde, behalve wellicht op zuiver-verstandelijk gebied. De sociale revolutie echter en het leggen van de fundamenteen voor de socialistische samenleving, dit allergrootste en zwaarste werk dat menschen ooit poogden te volbrengen,

kan niet tot stand komen als resultaat van uitsluitend verstandelijk willen en handelen, maar enkel door de samenleving van alle krachten, alle vermogens, alle energieën in den mensch.

IX. De sexueele moraal en het proletariaat

Elke fase in de ontwikkeling der menschheid vormt een organisch geheel, waarvan de verschillende onderdeelen voortdurend op elkaar werken. Maar daarom schrijdt de evolutie van die onderdeelen, de sferen of gebieden, waaruit het leven bestaat, nog niet gelijkmatig voort. Integendeel: terwijl in sommigen hunner de evolutie zich in een snel tempo voltrekt, is in anderen de ontwikkeling uiterst langzaam of komt ze zelfs tot tijdelijken stilstand. Deze feiten zijn van enormen invloed in de internationale politiek. Uit de ongelijkheid der ontwikkeling van eenige gewichtige levensgebieden in de machtigste kapitalistische staten leidt Lenin de onvermijdelijkheid van ontzaggelijke konflikten in het imperialistisch tijdperk af, konflikten, die met de wapenen moeten worden uitgevochten.

Ook in de sociale en sociaal-psychische sferen leidt de ongelijkmatigheid der ontwikkeling tot onduidbare disharmonieën. Het ten achter geraakt zijn van de sociale organisatie bij den groei der economische en technische krachten is de vloek van onzen tijd: de noodzakelijkheid, die achterstand op te heffen, beteekent de noodzakelijkheid der revolutie.

Behalve de sociale organisatie is ook het gebied der menschelijke voortplanting - waaronder wij niet enkel de verhoudingen tusschen de geslachten, maar ook het gezinsleven verstaan, - bij de economisch-technische evolutie een heel stuk ten achter geraakt. In dit geheele gebied zijn sleur en traditie sterke machten: oer-oude vooroordeelen en van generatie tot generatie overgeleverde gevoelens woekeren er voort; star konservatieve neigingen vinden er de gelegenheid, zich uit te vieren, die hun in andere

domeinen ontbreekt. Het huiselijke leven staat vaak, zelfs bij mensen, die op staatkundig en sociaal gebied als pioniers der revolutionaire ontwikkeling optreden, in het teken van den sleur, wat weer verband houdt met het feit, dat het in hooge mate door onbewuste gedachten en gevoelens beheerscht wordt. Tusschen hun denkbeelden op maatschappelijk gebied en hun gevoelens in de sfeer van het sexueele leven bestaat bij zulke mensen een kloof, die zij niet vermogen en ook niet pogen te overbruggen, en waarvan zij zich te nauwernood bewust zijn. Zoo kunnen bijv. arbeidersleden eener politieke organisatie, die de maatschappelijke bevrijding der vrouw in haar program heeft geschreven, hun eigen vrouw behandelen als een wezen van lager orde, geschapen om haar fysieke en geestelijke krachten uitsluitend te wijden aan de huishouding en de zorg voor de kinderen. Het is gemakkelijk te fantaseeren over een toekomst der menschheid, waarin de volledige sociale gelijkstelling der geslachten een feit geworden zal zijn, en dit feit op zijn beurt gevoerd zal hebben tot nieuwe sexueele verhoudingen en nieuwe vormen van gezinsleven. In die toekomst zal ongetwijfeld elke sexueele neiging geadeld en verrijkt worden door sympathie en samenstemming in de domeinen van gevoel en gedachte. Maar het is uiterst moeilijk voor de arbeidersklasse om nog in het kapitalisme een begin te maken met de verandering der geslachtelijke verhoudingen in deze richting. Moeilijk is dit om de drie volgende redenen. Ten eerste, omdat sterke traditioneele gevoelens zoowel in den man als in de vrouw zich tegen die verandering verzetten. Ten tweede, omdat in het kapitalisme de vrouw in het proletarisch gezin nog een aantal functies behoudt, (het schoonhouden van huis en meubels, het wasschen, koken, verstellen, het verzorgen van de jonge kinderen, enz.) die in de praktijk beteekenen, dat zij aan huishoudelijken arbeid geketend blijft, - functies, die de maatschappelijke techniek der burgerlijke vrouw reeds voor een groot deel

heeft afgenomen. En ten derde, omdat het ontbindingsproces op het gebied van het sexueele- en het familieleven, dat zich sedert den wereldoorlog in een zeer versneld tempo in de bourgeoisie voltrekt, ook de arbeidersklasse niet onaangetast heeft gelaten.

Om een denkbeeld te krijgen van de snelheid, waarmee in het proletariaat de sexueele verhoudingen en de vormen van het gezinsleven veranderen, moeten wij den blik wenden naar Sowjet-Rusland, het land, waar de revolutionaire ploegschaar de fundamenteën van het menschelijk-maatschappelijk leven het diepst heeft omgewoeld. De russische revolutie heeft bewezen, hoe een groote omslag op politiek en sociaal gebied noodzakelijk de tijdelijke ontwrichting van alle levensvormen meebrengt.

De oude vormen van het economische leven werden door de revolutie in betrekkelijk korten tijd vernietigd. Deze vernietiging ging onvergelykelyk veel sneller in haar werk dan de op haar volgende opbouw van nieuwe vormen, aangepast aan de proletarische diktatuur. De eerste pogingen, deze te scheppen, hadden over het geheel weinig bevredigende uitkomsten, belemmerd als zij werden door de onkunde en ongewoonte der arbeiders op organisatorisch gebied. De grootste vijand der economische organisatie bleek echter de ongedisciplineerdheid der massa's.

In de revolutie wierpen deze voor de eerste maal sedert eeuwen alle banden van gezag en traditie af. Voor de eerste maal ontwaakte in den kudde-mensch de persoonlijkheid en het kon niet anders, of dit ontwaken moest vaak ruwe, anarchische en extremistische vormen aannemen en gepaard gaan met uitbarstingen van hartstochtelijke begeerlijkheid en brandende genotzucht.

De noodzakelijkheid, den jongen proletarischen staat tegen de woedende aanvallen van de europeesche kontrarevolutie te beschermen, maakte, dat de periode van betrekkelijk anarchie in de geschiedenis der Sowjet-Unie op politiek en militair gebied spoedig werd overwonnen. Alle

krachten werden tot het uiterste ingespannen, om die overwinning te behalen; aan de versterking van het gezag, en aan de organisatie, de wapening en de verzorging van Roode Leger werd al het andere ondergeschikt gemaakt.

In de economische sfeer bleef het voortschrijden tot nieuwe vormen echter oneindig moeilijker dan in de politieke en in de militaire. Opnieuw bleek hoe veel gemakkelijker het is menschen te organiseeren voor den gewapenden strijd, dan voor den vreedzamen arbeid. Het te kort aan zelfbeheersching, zelftucht en kollektief verantwoordelijkheidsbesef in de massa's maakten, dat de best beraamde plannen telkens schipbreuk leden. Maar de noodzakelijkheid, aan het economisch verval een einde te maken, drong zich zóó zeer op, de materieele behoeften waren zóó brandend, hun bevrediging werd door het kollektieve bewustzijn zóó zeer beseft het eerst-noodige te zijn, dat de kruistocht tegen de uitwassen van den vrijheidsdrang, die den massa's doorbruiste, doorgevoerd kon worden tegen alle weerstanden in. De inperking der persoonlijke vrijheid door de arbeidsplicht en het herstel der arbeidsdiscipline in fabrieken en werkplaatsen werden door de massa's aanvaard, ten eerste omdat die aanvaarding klaarblijkelijk het eenige middel was, de ontzettende armoede en de nijpenden nood te verminderen en ten tweede omdat de mensch absolute bandeloosheid slechts korten tijd kan verdragen en de spoedige terugkeer tot geregelde levensverplichtingen een weldaad voor hem is.

Zoo konden, na de nieuwe politieke (Sowjet-stelsel) en militaire (Roode Leger) levensvormen ook de nieuwe vormen op het gebied der produktie in Sowjet Rusland betrekkelijk snel tot stand komen. Maar uitgesloten was, dat de nieuwe verhoudingen tusschen de geslachten en de nieuwe gezinsvormen in hetzelfde snelle tempo tot ontwikkeling konden komen; immers die ontwikkeling kan niet anders geschieden dan in verband met de vernieuwing van gedachte en gevoel, van den geheelen inhoud-van-het-

bewustzijn, (daaronder ook het onderbewuste begrepen). De proletarische staat kan de ontwikkeling op dit gebied wel is waar zeer bevorderen door wetgevende maatregelen, (politieke en juridische gelijkstelling der vrouw; vergemakkelijking der echtscheiding, opheffing der achterstelling van 'natuurlijke' kinderen, opheffing van de strafbaarheid van den abortus enz.) die staat kan de overname der oude functies van het gezin door de gemeenschap in de hand werken door de oprichting van crèches, kinderkolonies, koöperatieve eethuizen, gemeentelijke waschhuizen enz. maar hij kan dit alles slechts doen in een bepaald tempo, dat is in overeenstemming met het algemeene tempo der sociale en psychische transformatie. Hij kan de nieuwe vormen van het geslachtelijk verkeer en van het familieleven niet van boven af dekreteeren. Die vormen moeten groeien, in nauw verband met de vermaatschappelijking van het geheele terrein, dat tot dusver als het 'particuliere' leven stond tegenover het openbare, en in niet minder innig verband met de verhooging van het geestelijk-zedelijk peil der arbeidersklasse zelve, het ontstaan van nieuwe specifiek proletarische uitingen op wetenschappelijk, artistiek en geestelijk gebied.

De economisch-sociale en de algemeene geestelijke vernieuwing zijn in zeker opzicht v o o r w a a r d e n tot de vernieuwing van de geslachtelijke verhoudingen en van het gezinsleven. 'Al ons werk met betrekking tot de kultuur', schrijft Trotzky in zijn bekend boekje over 'De problemen van het dagelijksch leven', 'het werk dat wij verrichten en het werk dat wij zouden behooren te verrichten - het beteekent alles, van een zeker oogpunt beschouwd, een voorbereiding voor nieuwe vormen van gezinsleven. Zoo wij den kultuurstandaard van de eenlingen, de mannen en vrouwen der arbeidersklasse, niet verhoogen, kàn geen nieuwe, hoogere typus van het gezin ontstaan. Immers in dit domein kan enkel zelftucht, niet dwang van buiten een faktor zijn.'

Over de voorwaarden in de economische sfeer, waaraan het ontstaan van deze hogere typus gebonden is, oordeelt Trotzky als volgt: ‘de materiele voorbereiding van de nieuwe gezinsvorm kan niet afgescheiden worden van de algemeene taak van den socialen opbouw. De proletarische staat moet rijker worden, opdat het mogelijk blijke de opvoeding der kinderen door de gemeenschap ernstig ter hand te nemen en het gezin te bevrijden van lasten zooals het bereiden van het voedsel, het reinigen van de wasch, enz. De socialiseering van de huishouding en de opvoeding der kinderen door de gemeenschap zijn echter ondenkbaar, zoo onze produktie niet zeer verhoogd wordt. Wat wij noodig hebben is een meer socialistische wijze van voortbrenging. Dan pas zullen wij het gezin kunnen bevrijden van de funkties en de zorgen, die het thans terneer drukken en uiteenrukken. Voor het waschgoed der leden van het gezin moet een openbaar waschhuis zorgen, voor hun voedsel een openbaar eethuis, voor hun kleeding een openbare werkplaats. De kinderen moeten opgevoed worden door goede opvoeders, die uit roeping dit werk gekozen hebben. Dan zullen de banden tusschen man en vrouw bevrijd worden van alle uiterlijkheden en toevalligheden, de man zal niet langer het geheele leven der vrouw opslorpen. Die banden zullen dan enkel afhangen van wederzijdsche neiging. En daardoor zullen zij een innerlijke vastheid verkrijgen - een vastheid, natuurlijk niet voor allen dezelfde, en voor niemand berustend op uiterlijke dwang’.

Echter, al legt Trotzky op de gebondenheid der evolutie van het gezin aan materiele processen en levensvormen nog zoo sterk den nadruk, zoo stelt hij die evolutie toch geenszins voor, als eenvoudig een mechanisch-causaal gevolg dier processen te zijn.

‘Vanzelf’ komt deze evolutie allerminst tot stand. Wat daarentegen wel vanzelf gaat, is de ineenstorting van het oude gezinsverband. Die ineenstorting heeft in Sowjet

Rusland ook in de arbeidersklasse zulke afmetingen aangenomen, dat vele leden der proletarische voorhoede er door verontrust werden. 'De ontwrichting van het gezin' - schrijft Trotzky in hetzelfde opstel van zijn boekje, waaruit wij hierboven citeerden, een opstel dat den titel 'Van het oude gezin naar het nieuwe' draagt, - 'de ontwrichting van het gezin, óók in de arbeidersklasse is een feit.

De discussie, over dit onderwerp op de laatste bijeenkomst der Moukousche propagandisten gevoerd, heeft dit feit boven allen twijfel vastgesteld. Niemand der aanwezigen sprak het tegen, al beoordeelde elk het op zijn eigen manier. Sommigen vonden het uiterst bedenkelijk, anderen hielden hun oordeel nog terug, weer anderen schenen niet te weten wat te denken. Maar voor allen was het duidelijk, dat een ontzagelijke verandering was begonnen, een chaotisch proces, dat zoowel ziekelijke als afstootende, zoowel tragische als belachelijke vormen aannam en dat zijn verborgen mogelijkheden om tot een nieuwe hoogere gezinsvorm te voeren door gebrek aan tijd nog niet had kunnen ontplooien.' Trotzky beschouwt ook op het gebied van het geslachtelijke leven de ineenstorting van het oude als een eerste stap, om tot nieuwe vormen te komen. Maar voor den opbouw van die vormen is, zooals voor elk konstruktief werk, doelbewuste inspanning noodig, is noodig 'een krachtig en bewust streven der geheele arbeidersklasse, de uitkomst van een machtige innerlijke begeerte naar hoogere kultuur.'

Al zijn de socialisatie van de huishouding en van de opvoeding der kinderen noodzakelijke voorwaarden, om de bevrijding der vrouw door te zetten en den nieuwen gezinsvorm te scheppen, zoo ontstaat door de toeneming der produktiviteit van den arbeid en die van den rijkdom der gemeenschap deze schepping nog niet vanzelf. Wil de vernieuwing op dit gebied haar beslag krijgen, dan moet gebroken worden met den sleur van overgeleverde, half-

onbewust geworden gewoonte; de vrouw moet haar lijdelijkheid en slaafschheid afschudden, de man zijn sexueele genotzucht in toom houden en zijn heerschezucht aan banden leggen. Een voortdurende overwinning is daartoe noodig op wijzen-van-voelen, van denken en van doen die hun vertakkingen door de geheele persoonlijkheid heen gedreven hebben.

Het communisme kan ten aanzien van de geslachtelijke verhoudingen evenmin lijdelijk afwachten tot de veranderde economische structuur nieuwe levensvormen voortbrengt, als het dit doen kan ten opzichte van de levensgedragingen van de proletarische klasse in het algemeen. Een dergelijk afwachten zou allerm minst in overeenstemming zijn met zijn dialektische denkwijze. Reeds nu, reeds in het kapitalisme moeten de nieuwe verhoudingen en vormen worden voorbereid, waar, voor een groot deel, de innerlijke waarde eener maatschappij en het geluk van haar leden van afhangen. Zij moeten voorbereid worden ondanks het feit, dat de maatschappelijke en de materiele omstandigheden hun groei belemmeren en hun volle ontplooiing tegenhouden. De voorhoede van de voorhoede moet ook op dit punt de materiele omstandigheden een eindweegs vooruit zijn. Bij een élite van het proletariaat moet kameraadschap tusschen man en vrouw de geslachtelijke verhouding doordringen en adelen, nog eer die kameraadschap in materiele voorwaarden als de socialisatie der huishouding en de opvoeding der kinderen door de gemeenschap steun vindt. Beide geslachten moeten hun traditioneele aanwensels afleggen en hun beperktheden overwinnen, wil die kameraadschap tusschen hen kunnen ontbloeien. Dit toch eischt van den man veel konsideratie, geduld en zelfbeperking, van de vrouw een zich voortdurend ontworstelen aan den sleurgang van het dagelijksch bestaan, een zich bewust oriënteeren naar het wijdere gebied van het openbare en sociale leven. Elk vonkje van verlangen in haar naar deelneming aan dit leven, naar het

doen uitgroeien van haar persoonlijkheid door wrijving met anderen, naar 'sublimeering' van een deel van haar moederlijke instinkten in sociale werkzaamheid - de man moet het aanblazen en aanwakkeren, óók zoo dit nieuwe moeilijkheden, nieuwe vraagstukken en onzekerheden brengt in zijn eigen bestaan. Het verlangen der vrouw, van geslachtswezen mensch te worden, moet als een der krachten werken, die de opheffing van den 'gesloten gezinsvorm' en de vervanging van de verouderde dwerghuishouding door het maatschappelijk grootbedrijf in de hand werken en verhaasten.

De vernietiging van verouderde levensverhoudingen en van levensvormen, die door den tijd van hun inhoud werden beroofd, geschiedt gedurende het proces der revolutie vanzelf of bijna vanzelf. Zoodra de massa's uit hun passiviteit ontwaakt zijn, de lang-opgestuwde sociale haat bruisend uitstroomt en de begeerte een nieuwe bedding graaft in de velden van het maatschappelijk leven, stort het oude - dat door-en-door voos en rot was, al leek het nog stevig en sterk, - verwonderlijk snel ineen. Maar de konstruktie van de nieuwe vormen is een moeilijk en moeizaam werk en zoolang zij niet opgericht zijn in het gebied, dat ons hier bezig houdt, worden de zwakkere leden der gemeenschap in den regel het slachtoffer van de heerschende ongebondenheid. 'Op de konferentie der Moskousche propagandisten' - aldus Trotzky in zijn hier boven aangehaald opstel - 'spraken eenige kameraden met groote en natuurlijke bezorgdheid over het gemak, waarmee oude familiebanden verscheurd worden terwille van nieuwe, die niet blijvender dan de oude blijken. De slachtoffers zijn in alle gevallen de moeders en de kinderen. En welk lid van onze kringen heeft in partikuliere gesprekken geen klachten gehoord, om niet te zeggen lamentaties, over de demoralisatie van de jonge leden der sowjet-gemeenschap, voornamelijk van hen, die lid der kommunistische jeugdorganisaties zijn? Niet alles in die

klachten is overdrijving - er is ook waarheid in. Wij moeten en wij zullen de donkere kanten van deze waarheid bestrijden. Immers onze strijd is een strijd voor een hoogere cultuur, voor de verheffing der menschelijke persoonlijkheid. Maar om het probleem te kunnen aanvatten zonder reaktionair gepreek of sentimenteel geklaag, moeten wij beginnen met de feiten te begrijpen en ons hun strekking bewust te worden.'

1)

Echter, zoo bewustwording de eerste stap is, noodig om van de vernietiging over te kunnen gaan tot den opbouw, - de tweede is het opnieuw richten van den wil en de disciplineering van het handelen. Beide stappen kan en moet de proletarische voorhoede ook buiten sowjet-Rusland doen, immers de ineenstorting der sexueele moraal van het burgerlijk-kapitalistische stelsel wordt in alle landen een feit. Wil het proletariaat niet meegesleurd worden in het geestelijk-zedelijk verval der bourgeoisie, dan moet het reeds vóór de revolutie aan het uitwerken van nieuwe normen op sexueel gebied beginnen. Tijdperken van overgang zijn altijd tijdperken van ongebondenheid in geslachtelijk opzicht; die ongebondenheid is een verschijnsel van ontbinding, waarvan de nieuwe opkomende klasse zooveel mogelijk vrij moet blijven. Het zou geen uiting van puriteinsche huichelarij, geen concessie aan het kleinburgerlijk fatsoen zijn, zoo de Communistische Internationale haar volle zedelijk gezag in de weegschaal wierp om te verhoeden, dat het gif der sexueele losbandigheid zich in de arbeidersklase verspreidt, zoo zij in de eerste plaats van de voorgangers in den strijd zou eischen, de normen der nieuwe sexueele moraal van het proletariaat te eerbiedigen. Zij mag niet dulden, dat groote hoeveelheden psychische energie, die den strijd voor het socialisme ten goede kunnen komen, in ontzenuwende uitspattingen verloren gaan. Het communisme moet het proletariaat waarschu-

1) Bl. 50-51 der eng. uitg

wen tegen de zedelijke uitspattingen, die vaak hun grond hebben in innerlijke leegte en onrust, en tevens de strekking, die onrust en leegte nog te verergeren. Het moet duidelijk maken, hoe zelfbeperking en zelfbeheersching op elk gebied, óók op dat der geslachtelijke verhoudingen, voor het proletariaat noodzakelijk zijn, wil zijn heerschappij waarlijk tot een hogere kultuur voeren, en hoe enkel door op die verhoudingen den stempel van zuiverheid en menselijkheid te drukken, het ideaal van kameraadschap-in-alle-levenssferen kan worden benaderd. Terwijl het communisme de burgerlijke schijnheiligheid op sexueel gebied, die alles geoorloofd achtte, zoo slechts de schijn bewaard bleef, - een schijnheiligheid, heden vaak omslaand tot cynisme - verfoeit; terwijl het onomwonden het vrije huwelijk proklameert tot den vorm van sexueele verbinding, die het meest in overeenstemming met de proletarisch-communistische normen is, wendt het zich even beslist, - of beter gezegd *b e h o o r t* het zich even beslist te wenden - tegen elke ziekelijke overprikkeling der sexueele begeerte, tegen de ziekelijke zucht naar genot door verandering, het ziekelijke toegeven aan iedere vluchtige bekoring en iedere zinnelijke lust. Het moet uitspreken, dat trouw en standvastigheid in de liefde, niet uit hoofde van sleur, traditie, menschenvrees of uiterlijke dwang, maar ten gevolge van innerlijke verstrengeling, van het samengroeien in alle sferen, het ideaal der arbeidersklasse op geslachtelijk gebied zijn.

Ook op dit gebied zullen de zelfbetooming en de nieuwe aanpassing van het bewustzijn moeten geschieden van de twee algemeene beginselen uit, welker groote waarde voor het communisme wij hierboven hebben uiteengezet: dat zijn waarachtigheid en medegevoel.

Het proletariaat, welks optreden in het openbare leven in waarachtigheid gegrondvest is - immers het altijd weer opnieuw ontmaskeren van den *s c h i j n* der kapitalistische produktie, het aantoonen van de *w a r e* verhoudingen, die

onder dien schijn verborgen zijn, is een voornaam, misschien zelfs het voornaamste deel van zijn taak - het proletariaat kan niet anders dan ook de verhoudingen in zijn partikuliere leven op waarheid en waarachtigheid opbouwen. Dit vloeit reeds uit zijn maatschappelijke positie voort.

In het kapitalistische tijdperk worden alle levensverhoudingen der bezittende klasse beoedeld door den roetwalm der verleugening, omdat in hen allen het geld een element van onzuiverheid brengt, dat zij voor zich zelven pogen te verbergen. De instelling van het monogame huwelijk houdt ten nauwste verband met het verlangen van den man naar wettige erfgenamen; bruidschat, inkomen en vermogen der 'kontrakteerende partijen' zijn voor de bourgeoisie bij het huwelijk factoren van het grootste gewicht. Hoe grooter de kapitalen, die door den huwelijksband elkaar in de armen gevoerd worden zijn, des te geringer is de beteekenis van mensche lijke factoren, van jeugd, gezondheid en schoonheid, van neiging, hartstocht en liefde.

De materiele bij-oogmerken in de burgerlijke klasse lokken het wederzijdsch bedrog zoozeer uit, dat dit zoolang die klasse bestaat de onvermijdelijke aanvulling van het huwelijk is geweest. De literatuur brengt daarvan overtalrijke bewijzen, de klucht en het blijspel zijn in negen van de tien gevallen op de verwickelingen die dit bedrog ten gevolge heeft, gebouwd.

Voor het proletariaat zijn materiele bij-oogmerken bij het huwelijk zoo goed als uitgesloten; bruidschat, vermogen, verwachting van erfenissen spelen daarbij geen rol; niets staat het grootsche en lieflijke spel in den weg der sexueele aantrekkingskracht. In den jongen arbeider en in het proletarische meisje wordt de eeuwige stem der natuur niet vervalscht door allerlei sofismen; bekoring en wederzijdsche neiging voeren hen tot elkaar. Hun gevoel moge niet altijd diep zijn, niet altijd uitstralen door alle sferen van het bewustzijn, het is in elk geval zuiver, de verhou-

dingen, die op den grondslag van dit gevoel ontstaan, zijn eerlijk en echt.

Van deze feitelijke mogelijkheden en deze werkelijke verhoudingen uitgaande, kan het proletariaat zijn nieuwe sexueele normen opbouwen. Een der hoofd-peilers zijner geslachtelijke moraal zal de waarachtigheid zijn. Die moraal verbiedt, dat sexueele bevrediging en sexueel genot gekocht worden door bedrog en leugen; en eveneens verbiedt zij het in stand houden van eene, om het even 'wettige' of 'onwettige' verbintenis, die enkel op sleur en gewoonte berust, of terwille van materieele en uiterlijke dingen worden gehandhaafd. Immers zulk een verbintenis is niets anders dan een voortdurende levenslogen: zij drukt en vernedert hen, die haar handhaven, in de hoogste mate; voor de sexueele moraal van het proletariaat kan zij niet bestaan.

Natuurlijk moet ook op dit gebied geen blind fanatisme en extremisme tot een dogma willen maken wat een algemeen richtsnoer, een levensregel wil zijn voor de groote meerderheid der gevallen, niet echter voor alle van kracht. Evenmin als het proletariaat, al is de waarheid in den revolutionairen strijd zijn sterkste wapen, in dien strijd uitkomt zonder list en geveinsdheid, evenmin kan het deze in de sfeer van het partikuliere leven geheel en al missen. Onvoorwaardelijke, absolute waarachtigheid kan op het gebied der sexueele verhoudingen niet betracht worden - reeds hierom niet omdat het eerste beginsel, waarop de sexueele normen van het proletariaat berusten, in sommige gevallen beperkt worden door het tweede. Medegevoel, berustend op het zich in een ander indenken en inleven, sluit somtijds waarachtigheid uit.

Zooals de waarachtigheid verbiedt, zich sexueel genot te verschaffen door een ander te beliegen en te bedriegen, zoo verbiedt medegevoel dit genot, zoo het enkel gekocht kan worden door een ander te doen lijden. Ook in dit opzicht is natuurlijk het beginsel geen absoluut dogma,

maar een algemeen richtsnoer, dat zo o v e e l m o g e l i j k moet worden gevolgd. Het te volgen beteekent in het huwelijk en eveneens in andere, vrijere vormen van sexueelen omgang, niet slechts te denken aan eigen genot en eigen bevrediging, maar zich ook in te leven in de gevoelens van het andere deel en met die gevoelens zo o v e e l m o g e l i j k rekening te houden. Het beteekent bijvoorbeeld, dat de arbeider, die ijverig deelneemt aan den strijd voor de bevrijding zijner klasse, geduld zal oefenen jegens zijn vrouw, wanneer zij hem in dien strijd niet kan volgen, dat hij haar klachten en haar stillen tegenstand niet botweg zal veroordeelen, maar vanuit haar eigen gevoel en gedachte, haar eigen bezorgdheid en angst zal begrijpen en haar door overreding van haar bekrompenheid zal pogen te verlossen. Het beteekent dat de vrouw zal pogen, het wijdere bestaan van den man mee te leven, ook wanneer zij de algemeene doeleinden van den strijd waaraan hij deelneemt nog niet heeft leeren begrijpen. Medegevoel is de groote kracht van het gemoed, die, in het sociale instinkt wortelend, te hulp komt, wanneer het verstandelijk inzicht nog te zwak is om het werk van vereenigen en verbinden te kunnen vervullen. Medegevoel behoedt voor harteloos najagen van genot door verandering, voor ruwheid en grofheid, voor het verwaarloozen van de zwakken, het verstooten van de afhankelijken. Het proletariaat, dat om zijn strijd tot een goed einde te voeren, zijn medegevoel aldoor intensief verdiepen en extensief veralgemeenen moet, tot het de dervende massa's der geheele aarde innerlijk vereenigt, behoort dit gevoel ook te maken tot een voornaam element van zijn sexueele verhoudingen.

De toepassing der proletarisch-communistische moraal op sexueel gebied moet van alle leden van revolutionaire partijen, in de eerste plaats echter van de leiders dier partijen, geëischt worden. Ten eerste omdat deze, reeds in het stadium der revolutionaire voorbereiding, hoeveel te meer gedurende de revolutie, zooveel mogelijk onbelem-

merd over hun psychische energie moeten kunnen beschikken. Zeker zal een verbintenis, wettig of onwettig, met een vrouw, die de beste kameraad van haar man is, dezen een bron zijn van kracht. Sexueele ongebondenheid echter is evenzeker voor den man een bron van zwakheid. Wie op sexueel gebied behoort tot de genotzuchtige zwervers, kan innerlijk nooit geheel vrij en geheel rustig zijn. Een groot deel van zijn energie wordt in de opwindende jacht op telkens nieuwe objecten van zijn lust verspild. In het wezen van zulk een erotisch zwerver ligt gebrek aan zelfbeheersching, in den regel neemt hij het met de waarheid niet nauw, zijn medegevoel en vaak zijn besef van verantwoordelijkheid worden tot zwijgen gebracht door zijn zelfzuchtige begeerte en niet minder door de ijdelheid, die vaak in zijn leven nog grooter rol dan de genotzucht speelt. Dergelijke naturen zijn in het algemeen niet geschikt, als leiders van het proletariaat op te treden; welke schitterende eigenschappen zij ook mogen bezitten, voor verantwoordelijke posten deugen zij niet. Vooral echter in de huidige fase van haren strijd heeft de arbeidersklasse leiders noodig, die uitmunten door strenge zelfbeheersching en zelfbeteugeling. Die leiders moeten in staat zijn, een meer dan gewoon kwantum sexueele energie te 'sublimeeren', dat is te richten op algemeene, politieke en sociale doeleinden.

Het beste tegengif voor de levensleegte en de innerlijke onrust, die, vaak nog méér dan gepassioneertheid, de oorzaken van sexueele ongebondenheid zijn, is het zich verheffen tot het levend besef der wezenlijke eenheid van al het bestaande. Het doorstroomd worden van dit besef lijkt ons het groote heilmiddel, dat tot het overwinnen van de lagere lusten, tot zuivering en heiliging van de geslachtelijke verbindingen kan voeren. Immers, geen ander gevoel bezit in zoo hooge mate het vermogen, onrust in rust, inwendige leegte in volheid des gemoeds te doen verkeerren. Maar aandacht en concentratie zijn de wegen, die tot dit

gevoel of besef kunnen leiden en zij zijn voor wie middenin den strijd staan moeilijk te vinden.

In tegenstelling tot Trotzky, die - zooals uit enkele hierboven aangehaalde passages duidelijk blijkt - beseft, dat de nieuwe geslachtelijke verhoudingen en de nieuwe gezinsvormen enkel kunnen groeien in organisch verband met het geheel der nieuwe samenleving, en dat het bewuste streven van dien groei een belangrijke faktor moet zijn, vat Preobraschenski - wat ons niet kan verwonderen - het tot stand komen van nieuwe vormen op dit gebied al te simplistisch en te mechanisch op.

In zijn beschouwing over de sexueele moraal der socialistische samenleving komt het tekort van het sociaalarationalistisch utilitarisme duidelijk aan het licht.

De gesocialiseerde mensch der toekomst, aldus Preobraschenski, zal in het sexueele verkeer geen persoonlijke bevrediging meer zoeken; integendeel zal de geslachtsdrift geheel en al in den dienst der lichamelijke verbetering van het menschelijk geslacht gesteld worden. De wetenschap zal uitmaken, wie de meest passenden zijn, om dat geslacht voort te teelen. Wanneer zij haar veto uitspreekt, zal de vrouw haar moederlijk instinkt, de man zijn verlangen naar nakomelingschap onderdrukken.

Het eerste wat ons in deze beschouwing treft is het geloof van den schrijver aan een toekomst, waarin de sociale gevoelens den mensch zóó volkomen zullen beheerschen, dat van innerlijke konflikten, van strijd tusschen die gevoelens en de zelfzuchtige neigingen geen sprake meer zal zijn. De mensch zal 'vanzelf' doen, wat het heil der gemeenschap eischt; zoo te handelen zal voor hemzelf een voortdurende bron van geluk en voldoening zijn. Het vertrouwen, dat de moraal der toekomst zich bevrijden zal van het begrip van den p l i c h t , het begrip dat de mensch enkel het goede doet na tweestrijd en het overwinnen van innerlijken weerstand - dat vertrouwen hebben marxisti-

sche sociologen als Boecharin en Preobraschenski met enkele moralisten gemeen, wier inzichten over de maatschappelijke evolutie in fundamentele opzichten van de hunne afwijken. Wij noemen Nietzsche, Guyau, Clara Wichman, Carpenter. En zeker heeft hun vertrouwen, dat tot op zekere hoogte ook het onze is, een sterken grondslag in het dialektisch marxisme, dat zoowel den grooten, den bijna onbegrensden invloed van de maatschappelijke verhoudingen op den inhoud van het bewustzijn als de beteekenis van den geest en den wil tot het veranderen van deze verhoudingen, op schitterende wijze in het licht heeft gesteld. Maar zijn mechanisch-rationalistische interpretatie van het marxisme leidt Preobraschenski o.i. op dit punt tot een ál te simplistisch en eenzijdig optimisme. Hij onderschat naar ons voorkomt den blijvenden invloed der organische instinkten op de menselijke gedragingen; hij schakelt de persoonlijkheid voor de gemeenschap der toekomst zoo goed als geheel uit - terwijl toch het stijgen der menschheid tot een hooger vorm van kultuur zich in de eerste plaats in de verfijning en tevens de versterking der persoonlijkheid zal openbaren - en hij wil ten slotte de empirische wetenschap oprichten als de afgod, waarvoor de gemeenschap der toekomst zal knielen.

Dit laatste nu is volstrekt onmarxistisch, het is een terugval in een burgerlijk-radikale denkwijze. De mogelijke beteekenis der eugenistische wetenschap voor de maatschappij der toekomst kunnen wij hier stilzwijgend voorbijgaan. Of die wetenschap eens in staat zal zijn, het ingewikkelde en subtiële weefsel der erfelijkheidsfactoren uiteen te rafelen en de middelen aan te geven, waardoor de mensch de uitkomsten der generatie volkomen zal beheerschen? Wij weten het niet; wel echter weten wij, dat zij heden van dit alles nog zeer ver verwijderd is. Zeker zal, dit is ook onze overtuiging, in een socialistische samenleving het gevoel der verantwoordelijkheid van het individu voor de komende geslachten een kracht bereiken, die wij

ons thans moeilijk kunnen voorstellen. Elk individu zal beseffen een drager te zijn van het Leven, beseffen dat het ook van hem afhangt, of dit in volgende generaties tot grooter intensiteit en hooger volmaking zal stijgen. En ongetwijfeld zal de dwingende en de straffende wet allengs vervangen kunnen worden door de suggereerende en opvoedende kracht van de openbare meening. Wanneer reeds de half getemde primitieve mensch, wiens sexueele driften oneindig sterker waren dan die van den mensch-der-beschaving, zich stipt hield aan de door de gemeenschap vastgestelde regels voor het geslachtsverkeer, dan mogen wij zonder overmatig optimisme aannemen dat in de socialistische samenleving de individuen zich aan de regels van gedrag zullen houden, die het algemeene heil van hen eischt.

Echter, het zwaartepunt leggen wij hier niet, zooals Preobraschenski doet, op de beperkingen en verboden, maar op het positieve beginsel, op den scheppende arbeid der menschheid aan zichzelf. Deze zal naar wij verwachten niet enkel streven naar 'fysieke verbetering van het ras' maar ook naar veredeling en verfijning. En zij zal bij dat streven niet genoeg hebben aan de uitspraken en de geboden der wetenschap; ook de affiniteiten, de intuïties en suggesties der voortdurend rijker geslepen persoonlijkheden zullen haar een richtsnoer zijn.

De opvatting, die Preobraschenski ten aanzien van 'de' wetenschap huldigt, herinnert aan die der burgerlijke positivisten. Zoo het communisme deze niet wil navolgen in overschatting van de rationeele en in onderschatting van de irrationeele vermogens, dan moet het zich verzetten tegen een opvatting, die in de samenleving der toekomst de wetenschap wil doen optreden als de opperste macht, een macht, de gedragingen der individuen regelend, ook dáár waar die gedragingen de sfeer raken der intiemste en meest persoonlijke gevoelens. Ongetwijfeld zal de wetenschap in de socialistische maatschappij in het leven

der individuen als p r o d u c e n t e n regelend, ingrijpen, maar in alles wat buiten de produktie ligt, zal, naar wij hopen, steeds grooter vrijheid heerschen, doordat de gemeenschap steeds meer zal kunnen vertrouwen op het inzicht en het saamenhoorigheidsgevoel van haar leden. Wat de wetenschap aangaat verwachten wij dat zij, mogelijkerwijze na een tijdperk van groote aanmatiging, - zooals wij zeer zeker een tijdperk van vergoding der machine tegemoet gaan, - bescheidener zal worden. Wij verwachten dat zij eens zal erkennen, hoe op het gebied der geslachtsliefde, dat niet enkel met onze organische instinkten samenhangt, maar ook nauw verband houdt met ons diepste gemoedsleven, onze verbeelding en onze intuïtie, nog andere factoren tot hun recht moeten komen, dan die der ‘fysieke verbetering’ van het ras. Wij kunnen ons geen socialistische samenleving denken, waarin aan die verbetering al het andere ondergeschikt zou worden gemaakt. Immers dit zou een minachting inhouden voor den mensch als schepper van geestelijke en artistieke waarden, die met onze voorstelling van het socialisme onvereinigbaar is. In die voorstelling past een harmonische ontplooiing van de verschillende menschelijke krachten en vermogens, niet de onderdrukking en afsterving van één kant van zijn wezen.

Het is ook op dit punt Preobraschenski's mechanische opvatting van het marxisme, die hem verhindert de samengesteldheid der vraagstukken te erkennen en hem de oplossing te eenvoudig doet achten. Wanneer hij bijvoorbeeld de onderdrukking van het moederlijk instinkt en het verlangen naar nakomelingschap in den gesocialiseerden mensch voorstelt als iets wat vanzelf spreekt, zoodra deze door de wetenschap ongeschikt wordt geacht om het geslacht voort te planten, of wanneer hij de vraag of voor dien mensch al dan niet het monogame huwelijk de heerschende vorm van het geslachtelijk verkeer zal zijn, van geen gewicht vindt, ‘immers de kinderen zullen toch

door de gemeenschap worden opgevoed', - dan ziet hij zoowel den enormen invloed van de sexueele gevoelens op het geheele bewustzijn als den invloed der geslachtelijke verhoudingen op het maatschappelijke leven voorbij.

Van iemand, die de uitspraken der wetenschap zoo absoluut aanvaardt als Preobraschenski dit schijnt te doen, verwondert het ons dat hij niet de minste rekening houdt met dat, wat de moderne psychologie ons over de gevolgen der onderdrukking van de sexueele instinkten voor het individu geleerd heeft, - te weten, dat zij in vele gevallen tot ernstige storingen van het psychische evenwicht aanleiding geeft. Beter dan van onderdrukking ware het hier geweest te spreken van 'sublimeering', - de term, waarmee de nieuwe analytische psychologie het dienstbaar maken van de psychische energie, die oorspronkelijk enkel gericht was op de bevrediging van sexueele verlangens en (of) van begeerte-naar-macht, aan onzelfzuchtige sociale en geestelijke doeleinden.

In deze richting van 'sublimeering' gaan oneindige perspectieven open; wij mogen zeker verwachten, dat de gesocialiseerde mensch der toekomst in het werken voor de gemeenschap veel grooter bevrediging zal vinden dan de individualistische mensch van het kapitalistische tijdperk en dat het stellen zijner psychische energie in den dienst der gemeenschap voor hem zelven een bron van vreugde zal kunnen zijn. De beteekenis van de bewuste en onbewuste sexualiteit voor het leven van den eenling zal zeker geringer worden naar mate het besef van saamenhoorigheid toeneemt en de gemeenschap meer in het middelpunt van het bewustzijn al harer leden komt te staan. Meer en meer zal haar dienst een natuurlijke levensvervulling worden en zal dit ook worden beseft.

Laten wij er echter vooral voor waken, ons deze geheele verandering in de aanpassing van het bewustzijn voor te stellen als een mechanisch-causaal gebeuren. Zij kan enkel de uitkomst zijn van bewust streven, van innerlijken strijd

en innerlijke overwinningen, overwinningen van de sociale gevoelens op de zelfzuchtige aandriften van het speciaalmenschelijke op het dierlijke in den mensch. De wet, dat het nieuwe zich slechts baan breekt door het offer van het oude, het hogere door dat van het lagere, dat de ondergang der beperkte, vluchtige verschijning, het vergaan van den vorm noodig is, opdat het ontijdelijke wezen blijve leven, - die wet is een algemeene levens- en een kosmische wet. En zij zal de ontwikkeling der menschheid blijven beheerschen, onafhankelijk van den vorm der maatschappij.

X. De moraal van den arbeid

Gedurende de voorbereiding en in de eerste fase der proletarische revolutie is de proletarisch-communistische moraal voornamelijk strijdmoraal: dat wil zeggen, de eischen van den strijd bepalen in de eerste plaats, welke handelingen en gedragingen de arbeidersklasse het meest tot heil strekken. In de tweede fase, het overgangstijdperk van kapitalisme naar socialisme, wordt het zwaartepunt dier moraal verplaatst naar den arbeid. Zeker moet er ook dan nog strijd gevoerd worden, maar het hoofd-accent valt niet meer op den strijd, dat accent valt op de verhooging der produktiviteit van den arbeid. Door verhoogde produktie moet het socialisme de overblijfselen van het kapitalisme overwinnen en te niet doen. Lenin heeft ons leeren begrijpen, dat die overblijfselen ook na de verovering der macht door het proletariaat, nog langen tijd groot in aantal zullen zijn en sterk zullen nawerken. Door verhoogde produktie moet het communisme bewijzen, beter dan het kapitalisme in staat te zijn in de behoeften der massa's te voorzien, moet het weifelende groepen uit de bevolking aan zijn zijde brengen. Onder de diktatuur van het proletariaat, men ziet het in Rusland, krijgt het 'Evangelium van den Arbeid' een nieuwe beteekenis. Dat wat in het kapitalisme leugen was en bedrog, wordt dan werkelijkheid en waarheid: de arbeid is de kracht bij uitnemendheid, die de wordende gemeenschap schraagt: hij dient het heil der gemeenschap: de ijver, in dien dienst bewezen, mag ten volle aanspraak maken op den naam van heilig.

Gedurende de proletarische diktatuur is de arbeid p r i n c i p i e e l de grondslag van alle rechten der burgers, al kan dit principe nog niet altijd ten volle doorgevoerd worden en al zijn kompromissen ten gevolge van te geringe

kracht nog somtijds noodig (zooals in Sowjet-Rusland de Nep). De proletarische slaat is gerechtigd op het gebied van den arbeid alle maatregelen te nemen, die de ontwikkeling der produktie eischt. Hij vaardigt de verplichting tot arbeid uit voor alle volwassenen binnen bepaalde leeftijdsgrenzen; hij stelt vast, hoeveel jongens en meisjes der opgroeiende generatie voor de verschillende beroepen opgeleid zullen worden; en wanneer dit noodig is, brengt hij en deel der bevolking uit haar oude woonplaatsen dáár heen over, waar aan arbeidskrachten voor de uitbreiding van bepaalde, voor het welzijn der gemeenschap gewichtige bedrijven gebrek bestaat. Zooals burgerlijke regeeringen in tijd van oorlog alles ondergeschikt maken aan de landsverdediging, zooals dan elk persoonlijk belang voor het (voorgewende en leugenachtige) ‘Algemeene Belang’ moet wijken, elke individueele kracht in den dienst van de vernietiging, de anti-produktie, wordt gesteld, - zoo zullen proletarische regeeringen het arbeidsvermogen der geheele bevolking, met voorbijgaan van de belangen en begeerten der individuen, in dienst stellen van de voortbrenging, zoolang tot de toenemende rijkdom der gemeenschap en het toenemende sociale bewustzijn van haar leden de opheffing van elken dwang mogelijk maakt.

Niet alleen van de hoeveelheid, ook van de hoedanigheid van den verrichten arbeid hangt gedurende de diktatuur het welzijn der gemeenschap af. De arbeidsstaat zal na de groote schokken, die de omwenteling aan het ekonomisch leven toebrengt, aanvankelijk arm zijn aan alles; elke verspilling van materiaal, elk onoordeelkundig gebruik en iedere verwaarloozing van machines enz. zal een vergrijp beteekenen tegen de gemeenschap. Behalve vlijt en ijver zullen ook nauwgezetheid, zorgvuldigheid en overleg in hoog aanzien staan. In het kort: het geheele kompleks van eigenschappen, die in het aanvangstijdperk der kapitalistische produktie als de voornaamste deugden golden, omdat zij vele *i n d i v i d u e n* uit de burgerlijke klassen tot wel-

stand en macht brachten, en dóór hen de geheele klasse, - zij zullen in het eerste stadium der ontwikkeling van kapitalisme naar communisme opnieuw als zoodanig gelden, dan echter, omdat zij het heil der g e m e e n s c h a p rechtstreeks bevorderen. Terwijl de groei van deze eigenschappen onder het kapitalisme verstrengeld was met de versterking der zelfzuchtige neigingen, zal die groei in het beginstadium van het communisme ten goede komen aan de ontwikkeling der sociale gevoelens.

Het is duidelijk, dat de moraal der eerste en die der tweede fase der sociale omwenteling op belangrijke punten verschilt. Zoo groot is dat verschil, dat men geneigd is, van een tegenstelling te spreken. En deze tegenstelling op te heffen lijkt oppervlakkig geoordeeld niet mogelijk. Voor den door het kapitaal uitgebuiten, tegen het kapitaal in verzet komenden arbeider zijn de eigenschappen, die tot het goed en nauwgezet verrichten van arbeid voeren, geen eigenschappen, die in de eerste plaats voordeel voor zijn klasse beteekenen. Immers door die eigenschappen in het produktie-proces aan te wenden dient hij zijn meesters, vermeerderd hij hun macht en vergroot hij den afstand, die in ekonomisch opzicht tusschen bourgeoisie en proletariaat bestaat. Moet hij dan niet, om een goed lid zijner klasse, een goed strijder voor haar bevrijding te zijn, juist zijn vlijt aan banden leggen en zijn ijver den toom aandoen? Dient hij die bevrijding niet, door de machines, met behulp waarvan hij, (de ekonomische overmacht der bezitters d w i n g t hem hiertoe) de meerwaarde voortbrengt, welke die overmacht aldoor vergroot, zoo weinig zorgvuldig te behandelen als mogelijk is, zonder dat hij zich blootstelt aan ontslag? Is niet, in één woord, inplaats van ijverige zorgvuldigheid bij den arbeid het plegen van doorlopende sabotage van het standpunt van den proletarischen klassenstrijd verdienstelijk? Of behooren althans de proletarische strijdorganisaties voor hun leden geen regels-van-gedrag bij den arbeid vast te stellen, normen voor de uitgifte der

arbeidskracht, die den, om welke reden dan ook, overijverigen tot matiging dwingen?

Doorloopende sabotage als middel in den klassenstrijd is, naar wij meenen, enkel van syndikalistische zijde wel eens voorgesteld, terwijl het binden hunner leden aan regels, die ten doel hebben hetzij de produktie te beperken hetzij den arbeider te noodzaken, zijn arbeidskracht te sparen, daarentegen door de engelsche vakvereenigingen vrij algemeen wordt toegepast. Maar ook afgezien van dergelijke feiten is er geen sprake van dat vlijt, toewijding, nauwgezetheid en zorgvuldigheid in den beroepsarbeid voor het strijdend deel van het proletariaat als klassedeugden gelden. Voor de organisaties der voorhoede, de communistische partijen en de revolutionaire vakbonden, schijnt enkel het gehalte hunner leden als *s t r i j d e r s* van belang te zijn. Toewijding en ijver, nauwgezetheid en overleg - zij moeten ze natuurlijk betrachten in alles, wat den strijd en de voorbereiding tot den strijd aangaat, maar of zij in de uitoefening van hun beroep lui, gewetenloos en nonchalant zijn, het laat de leiding dier voorhoede volkomen koud.

Men gevoelt, hoe op dit punt tusschen de moreele opvattingen der eerste en die der tweede fase van de proletarische revolutie een tegenstelling bestaat, die voor de daadwerkelijke orientatie van het proletariaat in het huidige tijdvak van zeer groot belang is. Wij weten dat die tegenstelling wortelt in de maatschappelijke omstandigheden, wij begrijpen dat zij niet gemakkelijk opgeheven kan worden. Immers de betrekking, waarin het proletariaat tot den arbeid, tot de produktie staat, verandert pas door de verovering der staatsmacht, dan echter ook volkomen en met één slag. Echter, wij vragen ons af, of het in de praktijk volkomen negeeren, dat er zoo iets bestaat als een ‘moraal der voortbrengers’ - de gelukkige formule, waarin G. Sorel beroepsijver en beroepstoewijding samenvat - vereenigbaar is met de sociale paedagogie van het communisme. Immers het communisme moet de arbeiders voor-

bereiden voor hun functie in de volgende periode. En tot die voorbereiding behoort ook wel degelijk hen op te voeden in de ‘moraal der voortbrengers’, hen te leren, zich aan de produktie té geven met heel hun kracht. Kan het communisme dit doen zonder hun in te prenten, dat toewijding aan den arbeid in alle omstandigheden een maatschappelijke deugd is, zonder in hen die toewijding op te wekken? Maar is het communisme verantwoord dit te doen, zoolang de arbeid geschiedt ten bate van het kapitaal?

Het is onze overtuiging, dat ook deze tegenstelling opgeheven zal kunnen worden, zoo het communisme, zich niet blind starend op de onmiddellijk te bereiken doeleinden, zooveel mogelijk zijn aktiviteit in verband brengt met innerlijke motieven, met de onzelfzuchtige aandrift, het verlangen der overvloeiende liefdeskracht zich uiterlijk te manifesteren. In de sfeer van den arbeid zijn ijver en toewijding van deze kracht de natuurlijke uitingen. ‘De vrije producent in een werkplaats, waar voortdurend naar verbetering wordt gestreefd’ - aldus vangt Sorel zijn beschouwing over de ‘moraal der producenten’ aan - ‘meet zijn pogingen nimmer aan een uiterlijken standaard, hij vindt alle modellen, die men hem vertoont, minderwaardig en wil boven alles uitkomen, wat vóór hem gemaakt is.’¹⁾ Sorel vergelijkt de geestesgesteldheid der aldus den arbeid toegewijden met die van waarachtige artiesten, die altijd in hun werk pogen iets nieuws te verwezenlijken en voor wie bij dit pogen de hoop op belooning en succes geen of slechts een ondergeschikte rol speelt. Hij vergelijkt deze gesteldheid verder met die van de soldaten in de vrijheidsoorlogen. Ook zij waren bezield door wat hij noemt een ‘gepassioneerd individualisme’, het viel geen hunner in, een belooning te eischen, die in overeenstemming met hun verdienste was.²⁾ Anders gezegd: Zij handelden uit innerlijke aandrift, uit onbaatzuchtig enthousiasme.

1) Réflexions sur la Violence: la morale des producteurs. bl 377.

2) Bl. 379.

‘Het streven naar het hogere en betere’, zegt Sorel verder, ‘wat zich manifesteert ten spijt van het ontbreken van elke persoonlijke, billijke en onmiddellijke belooning, dat streven is de *verborgen kracht*, die in de wereld den vooruitgang tot in het oneindige verzekert. Wat zou er van de moderne industrie worden, zoo de uitvinders hun pogingen enkel vestigden op dingen, waarvan zij vrijwel zeker waren, dat ze hun winst zouden bezorgen? Het vak van uitvinder is het miserabelste van alle vakken en toch wordt het nooit verlaten. Hoe vaak niet hebben in de werkplaats kleine wijzigingen, door het vernuft der arbeiders aangebracht, ten slotte geleid tot belangrijke verbeteringen, zonder dat deze verbeteraars zelven ooit werkelijk en blijvend voordeel uit hun vernuftige uitvindingen trokken?’¹⁾

Deze opmerkingen van Sorel schijnen ons geheel te passen bij de moraal van het communisme. Die moraal moet de arbeiders leeren onderscheiden tusschen de omstandigheden, waaronder de produktie plaats vindt, en deze zelve. Het communisme moet hen aanvoeren in hun verzet tegen elke poging van het kapitaal, de meerwaarde die het uit hun arbeid perst, door verlenging van den arbeidsdag of door afjakkeren te vermeederen, maar het moet zorgen, den drang zichzelf te geven, die in den arbeid op natuurlijke wijze tot uiting komt, daarbij niet uit te blusschen, immers die drang is het vonkje, dat eens, wanneer het erom zal gaan een begin te maken met de verwezenlijking van het socialisme, in een groote vlam moet uitslaan, wil die verwezenlijking mogelijk worden.

Zijn werk, al wordt dit in dienst van het kapitaal verricht, zoo goed mogelijk te verrichten, en zich, zoo dit even mogelijk is (helaas is het in vele gevallen onmogelijk) te interesseeren voor het geheel, waarvan dat werk een onderdeel is, te pogen in dat werk het geheel te dienen en

1) Bl. 384/89.

te brengen tot grooten volkomendheid - dat alles gaat niet in tegen het algemeenste, meest wezenlijke belang der arbeidersklasse, niet tegen de proletarisch-communistische idealen. Het is niet tegen den geest van het communisme, dat zijn aanhangers in een beroep of bedrijf uitmunten. Integendeel is dit i n h e t b e l a n g van het communisme - niet alleen, omdat het feit dat de communistische partijen een selectie van méér dan gewoon bekwame, zorgvuldige en ijverige vak-arbeiders omvatten, het aanzien dier partijen bij de breede massa's zeer verhoogden zou, maar ook, omdat enkel een sociale paedagogie, erop gericht uitstekende strijders te kweeken die tevens uitstekende vak-arbeiders zijn, de mannen en vrouwen kan voortbrengen, zooals de tweede fase der sociale revolutie ze zal behoeven. Al vallen in de eerste fase de deugden van den strijder het zwaarst in de weegschaal, al kan thans nog op de 'deugden van den producent' niet meer dan een sekundair accent gelegd worden, - geheel verwaarloosd worden kunnen deze laatsten niet, zonder groot gevaar voor het communisme zelve.

Arbeiders, die weinig in hun vak presteeren, zelfs 'beroepswerkeloozen' en gedeklasseerden kunnen dragers zijn van eigenschappen, die in den strijd voor de vernietiging van het kapitalisme zekere waarde bezitten. De revolutionaire beweging kan hen allen in dien strijd gebruiken. Wee echter de communistische partij, waarvan deze elementen de meerderheid zouden uitmaken, of zelfs waarin zij een belangrijk contingent zouden vormen. In de historische fase, wanneer enkel de innerlijke rijkdom, de overvloeiende kracht van een voorhoede de revolutie kan redden, zou zulk een partij jammerlijk falen.

Vele verhalen zijn uit Sowjet-Rusland tot ons gekomen over de huldiging van zoogenaamde 'helden van den arbeid' - vak-arbeiders, die door grooten ijver onvermoeide plichtsbetrachting en belangellooze liefde voor hun beroep uitblinken. Hun ter eere worden in fabrieken en

werkplaatsen plechtigheden gevierd, zooals zij sedert den gildentijd wel nergens zijn voorgekomen; in redevoeringen wordt hun verdienste den jongeren ten voorbeeld gesteld; onderscheidingen worden hun uitgereikt, gelijk militairen ze plegen te ontvangen ter belooning van bijzonderen moed, in het gevecht getoond. Deze ‘helden van den arbeid’ zijn voor het meerendeel reeds bejaarde mannen, zij werkten vele jaren, eer het proletariaat de macht had veroverd, in een tijdperk toen absolutisme en bourgeoisie samenspannen om de arbeiders te onderdrukken en uit te buiten. Maar ondanks onderdrukking en uitbuiting bleef in hen de liefde branden, als een heldere vlam zonder smook of walm - liefde voor het wonder, dat hun handen, hun armen, hun oogen, hun verstand, hun vakkennis wrochten, dat zij wrochten door den inzet hunner geheele persoonlijkheid, liefde voor dien stof, die hun arbeid vormde, waaraan hun naartogende hand iets toevoegde, die hun geoefend oog veredelde en verfijnde tot hij onherkenbaar geworden was. En omdat zij zoo, vele jaren lang, in de duisternis van het trieste, grauwe leven, die vlam in zich zelven hadden omgedragen en gevoed, dáárom konden zij, toen het tijdperk van den socialistischen opbouw aanving - of juist het tijdperk, waarin de fundamenteen voor dien opbouw werden gelegd - de sowjet-republiek en door háár de verdrukte massa's van alle landen dienen. Niet dat zij het communisme als leer, als theorie aanvaardden, maakte hen tot ‘helden van den arbeid’ - immers velen onder hen behooren tot de ‘partijloozen’. Helden van den arbeid waren zij feitelijk hun geheele leven lang. Maar pas de proletarische staat, die de politieke organisatie der tot heerschappij gekomen voortbrengers is, erkende hun verdiensten. Pas de proletarische staat erkent dat, uit innerlijken drang, de geboden van de ‘moraal der producenten’ getrouw te volgen, in de sfeer van den arbeid, uit innerlijken drang, onverpoogd te streven naar het hoogst bereikbare, een vorm van heldendom is.

Laat het communisme niet schromen, openlijk te verkondigen dat het volgen van dien drang, óók onder het kapitalisme, den mensch opvoedt tot een persoonlijkheid, dat is hem innerlijk sterk maakt en adelt. Laat het niet, door een uitspraak over deze dingen uit den weg te gaan, het tragische misverstand in de hand werken, als zou verachting van den arbeider voor zijn arbeid ooit een wapen in den strijd voor de vrijmaking van dien arbeid kunnen zijn. Moge wanneer dit waarlijk noodig is, elk wapen, ook sabotage, ook vernietiging van materialen, machines en transportmiddelen, zonder aarzelen gebruikt worden. Maar laat, zoodra en zoolang het produktieproces op normale, voor de verhoudingen in het kapitalisme normale, wijze zijn gang gaat, de arbeider dien innerlijken drang naar zelfverbetering en zelfvervolmaking - die zich uit als rusteloos streven naar de vervolkomening van het geproduceerde - in zich zelven aankweeken als een kostbaar erfdeel van vergane geslachten en als een kostelijk geschenk, waarmee hij de komende geslachten zal verrijken.